ARJUN APPADURAI ЯЯЯЯЯЯЯЯЯ ZYGMUNT BAUMAN

DONATELLA DELLA PORTA ЯЯЯЯЯЯ NANCY FRASER

EVA ILLOUZ ЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯ IVAN KRASTEV

BRUNO LATOUR ЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯ PAUL MASON

PANKAJ MISHRA ЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯ ROBERT MISIK

OLIVER NACHTWEY ЯЯЯЯЯЯЯЯ CÉSAR RENDUELES

DAVID VAN REYBROUCK ЯЯЯ WOLFGANG STREECK

SLAVOJ ŽIŽEK ЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯ ALEX CISTELECAN

ЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯ

Marea regresie

ARJUN APPADURAI ЯЯЯЯЯЯЯЯЯ ZYGMUNT BAUMAN
DONATELLA DELLA PORTA ЯЯЯЯЯЯ NANCY FRASER
EVA ILLOUZ ЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯ IVAN KRASTEV
BRUNO LATOUR ЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯ PAUL MASON
PANKAJ MISHRA ЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯ ROBERT MISIK
OLIVER NACHTWEY ЯЯЯЯЯЯЯЯЯ CÉSAR RENDUELES
DAVID VAN REYBROUCK ЯЯЯ WOLFGANG STREECK
SLAVOJ ŽIŽEK ЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯ ALEX CISTELECAN
ЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯЯ

Redactori: Iulian Curuia, Laura Albulescu
Corector: Theodor Zamfir
Tehnoredactor: Cristian Vlad
Design copertă: Alexandru Daş

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

Marea regresie: de ce trăim un moment istoric / Arjun Appadurai, Donatella della Porta, Nancy Fraser; coord.: Heinrich Geiselberger. – Bucureşti: Art, 2017

ISBN 978-606-710-503-2
I. Appadurai, Arjun
II. Della Porta, Donatella
III. Fraser, Nancy
IV. Geiselberger, Heinrich (coord.)

32

Editura mulţumeşte Ministerului pentru Afaceri Externe al Republicii Federale Germania pentru ajutorul generos acordat traducătorilor.

Der Verlag dankt dem Auswärtigen Amt der Bundesrepublik Deutschland für die freundliche Unterstützung der Übersetzung.

Publicată iniţial în germană, sub titlul
Die große Regression. Eine internationale Debatte über die geistige Situation der Zeit
© Suhrkamp Verlag, Berlin, 2017

Prefaţă © Heinrich Geiselberger, 2017, Capitolul 1 © Arjun Appadurai, 2017, Capitolul 2 © Zygmunt Bauman, 2017, Capitolul 3 © Donatella della Porta, 2017, Capitolul 4 © Nancy Fraser, 2017, Capitolul 5 © Eva Illouz, 2017, Capitolul 6 © Ivan Krastev, 2017, Capitolul 7 © Bruno Latour, 2017, Capitolul 8 © Paul Mason, 2017, Capitolul 9 © Pankaj Mishra, 2017, Capitolul 10 © Robert Misik, 2017, Capitolul 11 © Oliver Nachtwey, 2017, Capitolul 12 © César Rendueles, 2017, Capitolul 13 © Wolfgang Streeck, 2017, Capitolul 14 © David Van Reybrouck, 2017, Capitolul 15 © Slavoj Žižek, 2017, Capitolul 16 © Alex Cistelecan, 2017,

© Editura Art, 2017, pentru prezenta ediţie

Prefață

Heinrich Geiselberger

„Când o ordine mondială se prăbușește,
atunci lumea începe să se gândească la ea."

Ulrich Beck, 2011[1]

Ideea acestei cărți a apărut în toamna anului 2015, după ce, pe 13 septembrie, o serie de atentate au zguduit Parisul și după ce în Germania discuțiile despre sosirea sutelor de mii de refugiați au devenit tot mai virulente. Reacțiile politice, cele mediatice și întregul discurs din jurul acestor evenimente au lăsat impresia că lumea a recăzut brusc sub niște standarde câștigate cu greu și care fuseseră considerate stabile.

În legătură directă cu terorismul și migrația stă faptul că, peste tot în lume, continuă să se extindă numărul teritoriilor ieșite de sub orice control statal. În 2016, majoritatea persoanelor care au cerut azil în Germania provin din trei state: Siria, Afganistan și Irak, care în 2016 erau clasificate pe ultimele locuri în *Fragile State Index* al ONG-ului Fund for Peace.[2] Deși spațiile goale de pe hartă au devenit de-a lungul secolelor tot

[1] Ulrich Beck, „Kooperieren oder scheitern. Die Existenzkrise der Europäischen Union", în: *Blätter für deutsche und internationale Politik* 2 (2011), pp. 41-53.

[2] J. J. Messner, *Fragile State Index 2016*, Washington: The Fund for Peace, 2016, p. 7.

mai mici, acum lucrurile par să o apuce în cealaltă direcție: în epoca Google Maps, se extind regiunile despre care se știu foarte puține lucruri, cărora pare-se că li s-ar aplica vechiul avertisment al anticilor: *Hic sunt leones* (Aici sunt lei).

Multe dintre reacțiile politice la aceste atentate teroriste și la valurile de imigranți se potrivesc însă unui model care ar putea fi mai degrabă descris în termenii „securitizării" și ai unei politici postdemocratice mai degrabă simbolice: s-a cerut ridicarea unor ziduri la granițe, s-a spus chiar că ar trebui să se dea ordin să fie împușcați refugiații ce încearcă să le treacă; președintele francez a instituit starea de urgență, explicând că țara se află în război. Incapabili de a se adresa, la nivel național, cauzelor globale ale unor provocări ca migrația, terorismul și inegalitatea crescândă, sau incapabili să le combată cu strategii pe termen lung, tot mai mulți politicieni insistă pe lege și ordine în politica internă, promițând să redea „măreția" respectivelor state.[3] În rolurile lor de salariați, co-decidenți suverani, elevi sau utilizatori ai infrastructurii publice, nu li se mai poate oferi mare lucru cetățenilor în epoca austerității. Drept urmare, centrul de greutate al politicii se mută pe dimensiunea apartenenței naționale, pe promisiunea siguranței și pe recuperarea măreției unor vremuri de mult apuse.

Am putea să lungim lista de simptome ale acestei regresii aproape la nesfârșit: de pildă, dorința unora pentru o de-globalizare anarhică și unilaterală, sau apariția mișcării

[3] Zygmunt Bauman, *Strangers at our Door*, Cambridge, Polity Press, 2016.

de politică identitară în Franța, Italia, Austria; xenofobia și islamofobia, valul de crime motivate de intoleranță, sau – firește – ascensiunea unor demagogi autoritari ca Rodrigo Duterte, Recep Tayyip Erdoğan ori Narendra Modi.

În toamna lui 2015, aceste lucruri erau deja însoțite de o isterie crescândă și o înăsprire a discursului public, dar și de un anumit comportament de turmă din partea instituțiilor de mass-media recunoscute. Se pare că nu se mai putea vorbi despre exod și imigrație fără a se folosi concepte din câmpul semantic al „catastrofelor naturale" și „epidemiilor".[4] În locul unui apel la pragmatism și la calm, sau al unei încercări de contextualizare istorică a evenimentelor care să relativizeze întrucâtva situația, pericolul terorismului și imigrația au fost prezentate în Germania ca cele mai mari provocări cu care se confruntă țara nu doar de la Reunificare încoace, ci de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Iar la proteste și pe internet, au început să circule brusc termeni ca „presa minciunilor", „dictatura cancelarului" și „trădătorii poporului".

Simptome ca acestea vor fi discutate în cartea de față sub noțiunea de Marea Regresie. Dincolo de o credință naivă în progres – o naivitate conținută în noțiunea însăși –, cartea intenționează să arate că transformări ale modernității pe care le credeam ireversibile își pierd forța în cele mai diverse

[4] Un lucru care, vizual, a fost întărit și de faptul că în poze puteai să vezi oameni cu măști de protecție, așa cum purta și operatoarea de imagine ungară care filma refugiați în septembrie 2015.

zone și că suntem martorii unei reîntoarceri sub un anumit nivel de „civilitate".[5] În același timp însă, termenul caută să denumească un alt fenomen enigmatic: faptul că dezbaterea despre efectele globalizării a intrat într-un declin treptat, sub un nivel pe care îl depășise încă de-acum douăzeci de ani. Imediat după alegerea lui Donald Trump, au fost reamintite constant două avertismente care astăzi par profetice. Opinia lui Ralf Dahrendorf cum că secolul XXI va fi un „secol al autoritarismului"[6]. Și cartea lui Richard Rorty, *Achieving our Country*, în care problematizează impactul globalizării (și rolul „stângii culturale"), anunțând o întreagă serie de posibili pași înapoi: ascensiunea „demagogilor abuzivi", o creștere a inegalității sociale și economice, începutul unei „lumi orwelliene", revolta celor lăsați în urmă, o întoarcere a „sadismului", a resentimentelor, dar și a observațiilor disprețuitoare la adresa femeilor și minorităților.[7]

Colecția în care a apărut eseul lui Dahrendorf a fost publicată în 1998, coincizând cu punctul culminant al unui prim val de reflecții asupra globalizării. Dacă răsfoiești cărțile acelor ani, poți da peste multe fragmente care par comentarii

[5] Asupra acestui subiect și despre conceptul de „modernizare regresivă", vezi Oliver Nachtwey, *Die Abstiegsgesellschaft. Über das Aufbegehren in der regressiven Moderne*, Berlin: Suhrkamp, 2016.

[6] Ralf Dahrendorf, „Anmerkungen zur Globalisierung", în: *Perspektiven der Weltgesellschaft*, ed. de Ulrich Beck, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998, pp. 41-54, p. 52 ș.u.

[7] Richard Rorty, *Achieving our Country*, Harvard University Press, 1998, mai ales cap. 4.

asupra evenimentelor din 2016. Sociologul german Wilhelm Heitmeyer avertiza în privința „unui capitalism autoritar", a „unei politici represive de stat" și a unui „populism înverșunat de dreapta".[8] Și Dani Rodrik a profețit în *Granițele globalizării* că globalizarea va duce la „dezintegrare socială", avertizând că nu e deloc improbabil să aibă loc „un recul protecționist".[9]

Multe dintre aceste estimări sunt bazate pe ceva asemănător „dinamicii polanyiene" a unei a Doua Mari Transformări. Istoricul economiei austro-ungar Karl Polanyi arată în cartea sa clasică apărută în 1944, *Marea transformare*, felul în

[8] Wilhelm Heitmeyer, „Autoritärer Kapitalismus, Demokratieentleerung und Rechtspopulismus. Eine Analyse von Entwicklungstendenzen", în: *Schattenseiten der Globalisierung. Rechtsradikalismus, Rechtspopulismus und separatistischer Regionalismus in westlichen Demokratien*, ed. de Dietmar Loch și Wilhelm Heitmeyer, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998, pp. 497-534, p. 500.

[9] Dani Rodrik, *Has Globalization Gone Too Far?*, Institute for International Economics, 1997, p. 86. În acest context putem să-i numim, printre alții, și pe Benjamin Barber, *Jihad vs. McWorld*, New York: Crown, 1995; Ulrich Beck, *Was ist Globalisierung? Irrtümer des Globalismus – Antworten auf Globalisierung*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997; Noam Chomsky, *Profit Over People*, New York: Seven Stories Press, 1999; Viviane Forrester, *The Economic Horror*, Cambridge: Polity Press, 1999; Claus Leggewie, *Die Globalisierung und ihre Gegner*, München: Beck, 2003; Robert B. Reich, *The Work of Nations*, New York: Vintage Books, 1992; Harald Schumann/Hans-Peter Martin, *Die Globalisierungsfalle. Der Angriff auf Demokratie und Wohlstand*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1996 [*The Global Trap*, Pluto Press, 1997]; Joseph E. Stiglitz, *Globalizare. Speranțe și deziluzii*, Editura Economică, București, 2006; Jean Ziegler, *Die neuen Herrscher der Welt und ihre globalen Widersacher*, München: Bertelsmann, 2003.

care societatea industrial-capitalistă a secolului al XIX-lea ia naștere pe baza mai multor circumstanțe mici, feudale, de natură agrară, dar integrate politic, cultural și instituțional, lucru care a condus la o serie întreagă de urmări colaterale și contramișcări, până când economia a fost încorporată din nou la nivelul statelor naționale ale bunăstării.[10] Această vastă dezvoltare socială și geografică se repetă acum, când capitalismul pare să lase în urmă granițele statelor-națiune – o dezvoltare urmată iarăși de consecințe colaterale și contramișcări[11]. Mă gândesc – pe partea stângă a spectrului politic – la înființarea Attac în 1998, la așa-numita „Bătălie de la Seattle" din 1999, precum și la primul World Social Forum din Porto Alegre (2001)[12], și – pe partea dreaptă, de data aceasta – la primele succese ale populiștilor antiglobaliști de dreapta: performanța surprinzătoare a lui Pat Buchanan la alegerile republicane americane din 1999 (la care se referă și Rorty și Rodrik) sau la succesul FPÖ-ului lui Jörg Haider, care la alegerile parlamentare austriece din 1998 a primit al doilea număr de voturi.

Dacă am sintetiza soluțiile propuse la acea vreme, am vedea că atunci se cerea – repetând mișcarea descrisă de Polanyi –

[10] Karl Polanyi, *Marea transformare. Originile politice și economice ale epocii noastre*, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2013, traducere de Ciprian Șiulea.

[11] Vezi și, cu referire directă la Polanyi, Philip G. Cerny, „Globalisierung und die neue Logik kollektiven Handelns", în: *Politik der Globalisierung*, ed. de Ulrich Beck, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998, pp. 263-296.

[12] Însoțită la vremea sa de influente diagnostice teoretice și de presă; e suficient să ne gândim la Naomi Klein, *No Logo. Tirania mărcilor*, Comunicare.ro, București, 2007 sau la *Empire* de Michael Hardt și Toni Negri, Harvard University Press, 2000.

o reintegrare la nivel global a unei economii scăpate de sub control; prin înființarea unor instituții transnaționale, politica trebuia să poată găsi soluții globale pentru probleme globale. În același timp, trebuia încurajată o atitudine corespunzătoare, un sentiment cosmopolit al apartenenței la un grup comun.

Ironia face însă ca riscurile globalizării abia schițate atunci să devină în anii următori complet reale – terorismul internațional, schimbările climatice, crizele financiare și valutare și, în cele din urmă, marile mișcări migratorii, deși lumea nu era pregătită politic pentru ele. Așa cum nici pe plan subiectiv nu s-a ajuns evident la impunerea acelui sentiment cosmopolit robust de identitate colectivă. Dimpotrivă, astăzi suntem martorii unei renașteri a distincțiilor noi/ei pe baze etnice, naționale și confesionale. După pretinsul „sfârșit al istoriei", logica unei „ciocniri a civilizațiilor" a înlocuit surprinzător de repede schema prieten/dușman a Războiului Rece.

Dacă puteai deja întrezări regresia de nestăpânit în toamna lui 2015, evenimentele care au urmat au format totuși o panoramă foarte sumbră: conflictul sirian, rezultatul referendumului pentru Brexit, atacul terorist din Nisa, succesul AfD în Germania, încercarea eșuată de puci din Turcia și reacțiile ei politice, victoria lui Trump etc.

Deși până acum s-a vorbit mai ales despre riscurile globalizării, multe dintre eseurile din acest volum susțin că este vorba de fapt despre o formă radicală de piață [*marktradikale*] a globalizării și c-am putea vorbi perfect legitim despre riscurile neoliberalismului. Așadar, contribuțiile adunate aici

pot fi citite și ca studii asupra modurilor separate în care – ca să-l parafrazăm pe Ernst-Wolfgang Böckenförde[13] – democrațiile neoliberale depind de pre-condiții pe care ele însele nu le pot garanta: de mass-media funcționale, care oferă un anumit pluralism al opiniilor, de asociații intermediare ca sindicatele, partidele sau uniunile, în care oamenii pot avea experiența propriei autoeficiențe; de partide adevărate de stânga, care reușesc să articuleze interesele diferitelor pături sociale și de un sistem de educație care nu reduce educația la un proces de producție de „capital uman" sau la memorarea pe de rost de exerciții pentru testele Pisa.

Marea Regresie care poate fi observată în prezent este, posibil, rezultatul unui efect combinat de riscuri ale globalizării și ale neoliberalismului deopotrivă: problemele care apar ca urmare a inabilității politicienilor de a controla interdependența globală afectează acum societăți care nu sunt pregătite instituțional și cultural să le facă față.

Această carte își propune să preia discuția despre globalizare din anii '90 ai secolului trecut și s-o ducă mai departe. Cercetători și intelectuali publici își exprimă aici părerea asupra unor întrebări presante. Cum am ajuns în această situație? Unde o să fim în cinci, zece sau douăzeci de ani? Cum poate

[13] Böckenförde spune, deși într-un alt context: „Statul libertarian secular trăiește pe seama unor asumpții pe care el însuși nu le poate garanta." (Ernst-Wolfang Böckenförde, „Die Entstehung des Staates als Vorgang der Säkularisation", în: *Staat, Gesellschaft, Freiheit. Studien zur Staatstheorie und zum Verfassungsrecht*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977 [1967], pp. 42-64, p. 60.)

fi oprită și inversată această regresie globală? Confruntați cu o ligă internațională a naționaliștilor, cartea e o încercare de a stabili o sferă publică transnațională, pe trei niveluri: primul, cel al autorilor și al autoarelor, urmat de nivelul fenomenelor discutate, al treilea fiind nivelul distribuției – cartea apare simultan în mai multe țări.

În primul rând, trebuie să le mulțumesc, firește, autorilor și autoarelor pentru disponibilitatea de a participa la această încercare și de a scrie într-un timp relativ scurt texte substanțiale. Mulțumesc de asemenea editurilor internaționale cu care colaborăm pentru încrederea arătată proiectului, și lui Mark Greif și John Thompson pentru sfaturile lor. Acest volum este de asemenea un proiect editorial care n-ar fi fost posibil fără ajutorul colegelor și colegilor mei de la Suhrkamp. Mulțumesc deci lui Edith Baller, Felix Dahm, Andrea Engel, Eva Gilmer, Petra Hardt, Christoph Hassenzahl, Christian Heilbronn, Nora Mercurio și Janika Rüter.

Berlin, decembrie 2016
Heinrich Geiselberger

1. Uzura democrației

Arjun Appadurai

Întrebarea centrală a timpurilor noastre este dacă asistăm la respingerea la nivel global a democrației liberale și la înlocuirea ei cu un soi de autoritarism populist. Semnale puternice ale acestei tendințe ne parvin din America lui Trump, Rusia lui Putin, India lui Modi și Turcia lui Erdoğan. În plus, există numeroase exemple de guverne autoritare instalate deja (Orbán în Ungaria, Duda în Polonia) și de aspiranți redutabili la o conducere autoritară de dreapta în Franța, Austria și alte țări din Uniunea Europeană. La un loc, populațiile acestor țări reprezintă aproape o treime din populația totală a lumii. Acest viraj spre dreapta produce tot mai multă îngrijorare, însă explicațiile satisfăcătoare pentru el sunt relativ puține. În acest eseu, propun o explicație și o abordare europeană în vederea construirii unei alternative.

Conducători și conduși

Este necesară o regândire a relației dintre conducători și conduși în contextul noilor populisme din jurul nostru. Reflexele noastre tradiționale de analiză ne îndeamnă să credem că tendințele sociale majore din sfera publică au de-a

face cu chestiuni precum charisma, propaganda, ideologia și alți factori a căror premisă generală este că între conducători și conduși există o legătură puternică. Fără îndoială, și între conducătorii și condușii de astăzi există o legătură, însă ea se bazează pe o suprapunere întâmplătoare și parțială între ambițiile, viziunile și strategiile conducătorilor, pe de-o parte, și temerile, traumele și motivele de furie ale celor pe care-i conduc, pe de cealaltă. Liderii cu un parcurs fulminant în cadrul noilor mișcări populiste au de obicei un stil xenofob, patriarhal și autoritar. Susținătorii lor pot împărtăși o parte din aceste tendințe, dar sunt în plus speriați, furioși și resentimentari față de ceea ce societățile de care aparțin au făcut, respectiv nu au făcut, pentru ei. Profilurile acestea se întâlnesc, desigur, mai ales în contextul alegerilor (indiferent cât de fraudate sau controlate ar fi ele). Dar acest punct de intersecție nu e ușor de înțeles. De ce unii musulmani din India și Statele Unite votează pentru Modi și Trump? De ce unele femei din Statele Unite îl adulează pe Trump? De ce grupuri din fosta Republică Democrată Germană votează acum politicieni de dreapta? Pentru a explica aceste paradoxuri e nevoie să ne gândim la liderii și susținătorii noilor populisme ca fiind cumva independenți unii de ceilalți.

Mesajul venit de sus

Noii lideri populiști își asumă aspirația unei conduceri naționale într-o epocă în care suveranitatea națională se află în criză. Cel mai frapant simptom al acestei crize a

suveranității este că niciunul dintre statele naționale moderne nu-și controlează ceea ce-am putea numi propria economie națională. Problema afectează în egală măsură țările cele mai bogate și pe cele mai sărace. Mare parte din economia Statelor Unite se află în mâinile chinezilor, chinezii depind vital de materiile prime venite din Africa și America Latină, precum și din alte zone ale Asiei, toată lumea depinde până la un punct de petrolul din Orientul Mijlociu, iar practic toate statele naționale moderne depind de armamentul sofisticat produs de un număr mic de țări bogate. Suveranitatea economică, ca fundament al suveranității naționale, a fost întotdeauna un principiu îndoielnic. Astăzi, devine din ce în ce mai irelevant.

În absența unei economii naționale pe care statele moderne să poată pretinde că o protejează și o dezvoltă, nu e de mirare că tendința globală, atât în cazul unor state eficiente cât și al multor mișcări populiste aspirante, este de a mima suveranitatea națională printr-un apel la majoritarianismul cultural, la etnonaționalism și la eliminarea opoziției intelectuale și culturale interne. Cu alte cuvinte, pierderea generalizată a suveranității economice produce o mutare a accentului pe suveranitatea culturală. Acest apel la cultură ca sediu al suveranității naționale ia forme multiple.

Să luăm exemplul Rusiei controlate de Vladimir Putin. În decembrie 2014, Putin a semnat un decret pentru introducerea unei noi politici culturale de stat, construită în jurul sloganului: „Rusia nu e Europa." O reflexie a ostilității explicite față de Vestul cultural și de multiculturalismul european, pe

care Putin îl caracterizează drept „castrat și sterp"[1], ambele expresii cu puternice conotații sexuale, această politică înrolează masculinitatea rusă ca forță politică. Retorica folosită îndeamnă explicit la o întoarcere la valorile tradiționale rusești, fiind ancorată într-o veche istorie a sentimentului slavofil și a politicilor culturale rusofile. Emis în contextul bătăliei pentru viitorul Ucrainei, documentul a constituit baza legală pentru anularea concertelor rock ale muzicianului rus anti-Kremlin Andrei Makarevici, fiind în același timp un ecou al politicii îndelungate de hărțuire a trupei Pussy Riot. Măsura reclamă un „spațiu cultural unificat" pe întreg teritoriul Rusiei și afirmă clar că unicitatea și uniformitatea culturală a Rusiei constituie instrumente cruciale care, în țară, vor fi folosite împotriva minorităților culturale, iar, în afara ei, împotriva dușmanilor politici.

Turcia sub Recep Tayyip Erdoğan a transformat la rândul său cultura într-un teatru al suveranității. Principalul vehicul al strategiei lui este susținerea unei întoarceri la tradițiile, formele lingvistice și grandoarea imperială otomană (ideologie pe care criticii săi au etichetat-o drept „neootomanism"). Această viziune despre Turcia aduce laolaltă ambițiile globale ale țării, rezistența la intervențiile Rusiei în Orientul Mijlociu, precum și o contrapondere la aspirațiile țării de a se integra în Uniunea Europeană. Postura neootomană joacă un

[1] Vladimir Putin, discursul prezidențial în fața Adunării Federale (12 decembrie 2014); traducerea în limba engleză a discursului este disponibilă la: http://en.kremlin.ru/events/president/news/19825 (accesat în noiembrie 2016).

rol-cheie și în demersul lui Erdoğan de a marginaliza și de a înlocui naționalismul laic al lui Kemal Atatürk, simbolul Turciei moderne, cu un stil de conducere mai religios și imperial. Pe lângă represiunea directă a opoziției politice populare, cum s-a întâmplat în 2013 în Parcul Gezi, țara a asistat și la o importantă cenzură a instituțiilor de artă și de cultură.

Din multe puncte de vedere, cel care ilustrează cel mai bine modul în care noii lideri autoritari produc și mențin o strategie populistă este Narendra Modi, ideologul de dreapta care ocupă astăzi postul de prim-ministru al Indiei. Acesta are în spate o lungă carieră ca organizator și activist de partid pentru dreapta hindusă din India. Aflat în fruntea statului Gujarat între 2001 și 2014, Modi a fost implicat în genocidul musulmanilor pe întreg teritoriul acestui stat din 2002, după ce câțiva musulmani ar fi atacat un tren cu pelerini hinduși. Deși mulți progresiști indieni continuă să considere că Modi a orchestrat în mod activ acest genocid, el a reușit să evite mai multe condamnări penale și civile, câștigând în 2014 campania pentru funcția de prim-ministru al Indiei. Susținător declarat al Hindutva (naționalismul hindus), el o consideră ideologia potrivită pentru India și, asemenea multora din lotul actual de populiști autoritari de pretutindeni, îmbină naționalismul cultural extrem cu politici și proiecte pronunțat neoliberale. Sub conducerea sa din ultimii aproape trei ani, India a cunoscut un număr fără precedent de atacuri asupra libertăților sexuale, religioase, culturale și artistice, consecință a distrugerii sistematice a moștenirii laice și socialiste a lui Jawaharlal Nehru și a

viziunii non-violente a lui Mahatma Gandhi. Sub Modi, războiul cu Pakistanul pândește constant după colț, musulmanii din India trăiesc tot mai mult în frică, iar daliții (anterior „cei de neatins", castele cele mai de jos) sunt zi de zi atacați și umiliți fățiș. Modi a îngemănat vocabularul purității etnice cu discursul curățeniei și al salubrizării. O imagine a Indiei în afara țării drept o combinație de modernitate digitală și autenticitate hindusă și dominația hindusă în țară constituie pietrele de temelie ale suveranității indiene.

Același lucru e valabil și-n cazul celui mai recent coșmar al nostru, victoria lui Donald Trump în alegerile americane din 8 noiembrie 2016. Cum evenimentul s-a petrecut de curând, ne lipsește în mare măsură distanța necesară. Abia ales însă, Trump a început deja să-și pună în aplicare planurile din timpul campaniei prin măsurile anunțate și numirile în cabinet. Nu ne putem aștepta ca victoria să-l tempereze. Retorica lui Trump, în care misoginismul se amestecă cu rasismul, xenofobia și megalomania la o scară fără precedent în istoria recentă, se axează pe două mesaje extreme, unul implicit, celălalt explicit. Mesajul explicit este dorința de „a-i reda Americii măreția" (*Make America Great Again*), prin întărirea poziției Statelor Unite în contextul prezenței sale militare externe, prin renegocierea diferitelor tratate comerciale despre care consideră că au știrbit din avuția și prestigiul SUA, prin eliberarea firmelor americane de sub jugul unor impozite și norme de protecție a mediului și, înainte de toate, prin respectarea promisiunii de „a-i înregistra" pe toți musulmanii din SUA, de a-i deporta pe toți imigranții ilegali, de a înăspri

controalele la granițe și politicile privind imigrația. Mesajul implicit este rasist și rasial, fiind adresat acelora dintre albii americani care simt că și-au pierdut supremația imaginată în politica și economia americane în favoarea negrilor, hispanicilor și migranților de orice fel. Cel mai mare succes retoric al lui Trump este de a-i fi băgat pe soldații greci ai „rasei albe" în calul troian al fiecăruia dintre mesajele sale despre măreția „americană". Astfel, promițând că-i va reda Americii măreția, de fapt le promite albilor din America că își vor recăpăta măreția pierdută. Este prima dată când un mesaj despre puterea mondială a Americii devine un mod subliminal de a transmite ideea că albii vor fi din nou clasa dominantă în țara lor. Mesajul despre salvarea economiei americane a fost transformat într-un mesaj despre salvarea rasei albe.

Iată ce au în comun liderii noilor populisme autoritare: recunoașterea faptului că niciunul dintre ei nu-și poate controla cu adevărat economia națională, ținută captivă de investitorii străini, acordurile globale, finanțele transnaționale, precum și o forță de muncă și un capital mobil în general. Cu toții prezintă purificarea culturală drept o cale către obținerea puterii politice globale. Cu toții au sentimente calde față de capitalismul neoliberal, fiecare cu versiunea lui despre cum îl va face să funcționeze în cazul Indiei, Turciei, Statelor Unite, respectiv Rusiei. Cu toții caută să transforme *soft power* în *hard power*. Și niciunul nu se dă în lături de la a oprima minoritățile și dizidenții, a pune căluș libertății de exprimare sau a folosi justiția pentru a-și reduce la tăcere oponenții.

Regăsim acest pachet cu alură globală și în Europa: în Anglia Theresei May, în Ungaria lui Viktor Orbán, în Polonia lui Andrzej Duda și într-o serie de partide de dreapta tot mai vocale și „centriste" din practic toate celelalte țări. În Europa, semnele indicatoare pentru această tendință au fost teama de cel mai recent val de migranți, furia și șocul provocate de atacurile teroriste din marile orașe europene, la care se adaugă, desigur, șocul votului în favoarea Brexit. Astfel, bătrânul continent nu duce nici el lipsă de lideri populiști autoritari și demagogi care folosesc același amestec de neoliberalism, șovinism cultural, furie îndreptată asupra imigranților și majorități mânioase. Aceasta ar fi o posibilă abordare a conducătorilor noilor populisme autoritare și a atracției pe care o exercită. Dar cum rămâne cu cei pe care-i conduc?

Vox populi

Sugeram la început că succesul global al conducătorilor autoritari nu trebuie explicat pornind de la premisa că susținătorii pur și simplu sprijină sau împărtășesc convingeri identice cu ale liderilor pe care par să-i aduleze. Există, bineînțeles, un anumit grad de suprapunere sau de compatibilitate între ceea ce conducătorii critică sau promit și convingerile sau temerile susținătorilor lor. Suprapunerea este însă parțială, iar mulțimile de adepți care le-au permis lui Modi, Putin, Erdoğan și Trump, dar și lui May, Orbán, Duda în Europa, să obțină și să păstreze puterea au propriile universuri de convingeri, afecte și motivații. Pentru a înțelege

cum arată aceste universuri, fac apel la cunoscutele idei ale economistului politic și filosofului Albert O. Hirschman, expuse strălucit în volumul său *Abandon, contestare și loialitate*[2]. Hirschman oferă o perspectivă convingătoare asupra modurilor în care oamenii reacționează la declinul produselor, organizațiilor și al statelor, respectiv le rămân loiali, le abandonează sau nu le abandonează, dar aleg să protesteze împotriva declinului ca „voci" ale opoziției, rezistenței sau nemulțumirii, în speranța că lucrurile se vor remedia sau reforma. Marea originalitate a analizei lui Hirschman a constat în legătura pe care a stabilit-o între comportamentul consumerist și comportamentul organizațional și politic, o contribuție esențială pentru a înțelege cât de mult și în ce situații oamenii obișnuiți pot tolera dezamăgirea față de produse și servicii înainte de a opta pentru altă marcă, organizație sau țară. Publicată în 1970, cartea lui Hirschman surprindea cu perspicacitate aspecte profunde ale democrațiilor capitaliste moderne, înainte ca globalizarea să destrame logica economiilor naționale, a comunităților locale și a identităților construite teritorial. În plus, cartea a fost scrisă înaintea apariției internetului și a rețelelor de socializare, astfel că nu a putut anticipa măsura dezamăgirii și a protestelor din lumea secolului XXI.

Și totuși, ideile lui Hirschman ne reamintesc că Brexitul este înainte de toate *exit* (ieșire), iar opțiunea de a ieși se află întotdeauna într-un raport cu loialitatea și contestarea. Cum

[2] Albert O. Hirschman, *Abandon, contestare și loialitate. Reacții față de declinul firmelor, organizațiilor și statelor*, Editura Nemira, București, 1999.

putem recupera termenii lui Hirschman astăzi? Sugerez că numeroșii adepți ai lui Trump, Modi, Erdoğan și ai altor reprezentanți consacrați sau în ascensiune ai populismului autoritar consideră că *exit*-ul – pe care mult prea mulți îl revendică astăzi – constituie o formă de contestare, și nu o alternativă la acesta. Mai concret, Hirschman avea dreptate afirmând că alegerile sunt principalul mod al cetățenilor de a-și manifesta vocea și de a arăta cât de dezamăgiți sau mulțumiți sunt de conducătorii lor. În ziua de azi însă (alegerile recente din SUA fiind un exemplu excelent în acest sens), alegerile au devenit un mod de a abandona cu totul democrația, și nu un mijloc de a remedia și de a face politică în mod democratic. Cei aproximativ 62 de milioane de americani care l-au votat pe Trump au votat pentru el și împotriva democrației. În acest sens, votul lor a fost unul pentru *exit*. Și la fel au fost și alegerea lui Modi, a lui Erdoğan și pseudo-alegerile în care Putin a ieșit câștigător.

În fiecare dintre aceste cazuri și în multe dintre focarele de populism din Europa, găsim o uzură a democrației înseși, uzură ce constituie fundamentul succesului electoral al liderilor care promit că vor elimina elementele liberale, deliberative și de integrare din democrațiile lor naționale. S-ar putea obiecta că toți liderii populiști se alimentează din această frustrare față de democrație și își construiesc carierele pe baza ei, începând cu Stalin, Hitler, Perón și mulți alți conducători din prima jumătate a secolului XX care au exploatat eșecurile democrațiilor la vremea și în țările lor. Deci ce aduce nou uzura democrației așa cum o trăim astăzi?

Sentimentul generalizat de saturație față de democrație are propria logică și propriul context, lucru care se vede din trei aspecte. În primul rând, răspândirea internetului și a rețelelor sociale la nivelul tot mai multor segmente ale populației și accesul tot mai simplu la mobilizare, propagandă, construirea identității și găsirea de egali în mediul online creează iluzia periculoasă că, indiferent cine suntem și indiferent ce ne dorim, fiecare dintre noi își poate găsi egali, aliați, prieteni, colaboratori, adepți și colegi pe internet. În al doilea rând, absolut fiecare stat național a pierdut teren în eforturile de a menține măcar aparența unei suveranități economice. În al treilea rând, răspândirea globală a ideologiei drepturilor omului a oferit străinilor, imigranților și migranților din practic toate țările lumii o pârghie cât de mică, chiar dacă sunt întâmpinați cu ostilitate și trebuie să îndure condiții grele în locul în care ajung. Laolaltă, acești trei factori au adâncit intoleranța globală față de respectarea procedurii, raționalitatea deliberativă și răbdarea politică pe care le presupun sistemele democratice. Dacă adăugăm acestor trei factori adâncirea inegalităților economice la nivel mondial, erodarea globală a statului bunăstării și penetrarea la nivel planetar a acelor industrii financiare care prosperă diseminând ideea că ne aflăm cu toții în pragul dezastrului financiar, nerăbdarea față de temporalitățile lente ale democrației ne apare intensificată de climatul constant de panică economică. Aceiași lideri populiști care promit prosperitate pentru toți produc deliberat panică. Decizia recentă a lui Narendra Modi de

a elimina „banii negri" (averile neimpozitate ținute în numerar) din economia indiană prin scoaterea din circulație a bancnotele de 500 și 1000 de rupii este un exemplu excelent de calamitate economică inventată și diseminare a panicii financiare. Valorând în jur de 7, respectiv 14 euro, aceste bancnote joacă un rol vital în viața de zi cu zi a muncitorilor, a micilor comercianți și a clienților lor.

Prin urmare, asistăm la scrierea unui nou capitol al istoriei globale a populismelor autoritare, unul fondat pe suprapunerea parțială între ambițiile și promisiunile conducătorilor și mentalitatea simpatizanților. Acești lideri urăsc democrația deoarece constituie un obstacol în calea obsesiei lor monomaniace pentru putere. Cei conduși sunt victime ale uzurii democrației care văd în politica electorală modul cel mai bun de a abandona democrația cu totul. Ura și uzura acestea găsesc un teren comun firesc în spațiul suveranității culturale, concretizat sub forma scenariilor de victorie rasială a majorităților resentimentare, de puritate etnică națională și de recăpătare a unei poziții dominante la nivel mondial prin intermediul *soft power*. Acest teren cultural comun ascunde inevitabil contradicțiile profunde dintre politicile economice neoliberale și „capitalismul de cumetrie" dovedit practicate de majoritatea acestor conducători autoritari, pe de-o parte, și suferința și angoasa economică autentice resimțite de majoritatea covârșitoare a maselor pe care le conduc. Spațiul cultural devine și terenul unei noi politici de excludere ale cărei ținte sunt fie migranții, fie minoritățile etnice naționale, fie ambele categorii. Cât timp numărul locurilor de muncă,

pensiile și veniturile continuă să scadă, minoritățile naționale și migranții vor continua să fie țapi ispășitori la îndemână, până când, din rândul vocilor social-liberale, va apărea un mesaj politic convingător privind restructurarea veniturilor, a protecției sociale și a resurselor publice. Realist vorbind, acesta nu este un proiect pe termen scurt, însă trebuie să devină o prioritate absolută pe termen mediu. Iar, în această privință, Europa reprezintă vârful de lance, de aceea voi încheia întorcându-mă la bătrânul continent.

Încotro se îndreaptă Europa?

Consecințele votului pentru Brexit nu se văd încă în totalitate. Dar rezultatul pare să indice pentru Europa o stare de spirit deloc străină de tendința globală către dreapta și o ambivalență tot mai accentuată față de Uniunea Europeană în multe dintre statele sale membre. Dincolo de amănuntele politicii britanice, câteva observații generale se impun.

Prima este că Brexitul nu constituie decât cea mai recentă iterație a unei dezbateri recurente, de lungă durată, despre ce constituie și ce semnifică Europa. Dezbaterea este la fel de veche ca însăși Europa. Problema granițelor, a identității și a misiunii Europei nu a fost niciodată lămurită. Este Europa un proiect al creștinătății occidentale? Este moștenitoarea dreptului și Imperiului Roman? Sau a raționalității și valorilor democratice grecești? Sau a umanismului și laicismului Renașterii? Sau a universalismului iluminist și a cosmopolitismului? De secole, între aceste imagini alternative s-a dat o

luptă, ele rămânând și astăzi motiv de dezbinare profundă. Fiecare imagine este îmbrățișată de clase, regiuni, state și intelectuali diferiți, în momente diferite ale istoriei, niciuna dintre ele nefiind vreodată cu adevărat hegemonică. În același timp, niciuna nu a ieșit cu totul din discuție. Mai mult, ele au coexistat cu războaie interne sângeroase, importante schisme religioase și demersuri brutale pentru eliminarea minorităților, a străinilor, ereticilor și dizidenților politici. Această combinație de factori își păstrează relevanța și în ziua de azi.

Nu e greu de înțeles că teama de noi imigranți (dar și de populațiile migrante existente) constituie un aspect major al recrudescenței recente a argumentelor anti-UE în țările care alcătuiesc nucleul său dur, cum ar fi Franța, Olanda și Germania, dar și în Polonia, Ungaria și Slovenia, nemulțumite de demersurile conducerii Uniunii Europene de la Bruxelles de a impune cote, criterii și categorii juridice pentru refugiați și alți migranți țărilor care se confruntă cu consecințele imediate ale sosirii noilor valuri. În mod evident, resentimentul provocat de felul în care UE abordează chestiunea noilor migranți este intensificat de sentimentul că, pentru multe dintre țările membre, calitatea de membru înseamnă o scădere netă a prosperității economice. Opțiunea pentru *exit* în aceste țări constituie tot atâtea eforturi sortite eșecului de a recâștiga o suveranitate economică imposibil de restabilit în această epocă a globalizării. Într-adevăr, dezbaterea privind migranții (aflată deseori în prim-planul mișcărilor politice de dreapta din Europa și al programelor lor) constituie un exemplu de primă mână de transpunere a problemelor ce

țin de suveranitatea economică în probleme de suveranitate culturală, transpunere și mutare a accentului care, am argumentat, se află în centrul ascensiunii populismelor de dreapta în întreaga lume.

În Europa, diversele mișcări care adoptă o formă sau alta de *exit* din Uniunea Europeană sunt aceleași care se folosesc de procesele electorale pentru a abandona democrația, într-o manieră pe care, am argumentat, o regăsim și în Statele Unite, India, Rusia și Turcia. Ceea ce pun în vedere cazurile de uzură a democrației din Europa este dorința multor grupuri și mișcări de a culege beneficiile globalizării fără obligațiile democrației; în cazul Marii Britanii, calitatea de membru al Uniunii Europene ajungând să fie asociată pe plan intern cu ideologia liberală.

Astfel, vizita recentă în India a premierului Theresa May pentru a discuta cu Narendra Modi ne dă o idee despre cum va arăta neoliberalismul global într-o lume lipsită de constrângerile democrației. Cei doi lideri au căzut de acord asupra chestiunilor legate de terorismul transfrontalier (adică Pakistanul pentru India), asupra investițiilor britanice în infrastructura indiană, dar nu s-au înțeles nicicum în legătură cu cotele de vize de studiu acordate de Marea Britanie tinerilor indieni și cu regimul indienilor care depășesc durata vizei de ședere în Anglia. Astfel, un lider conservator ajuns la putere datorită votului pro-Brexit și un lider indian de dreapta populist și autoritar de talie mondială bat deja palma pentru a permite libera circulație a capitalului internațional, târguindu-se în schimb pentru vize și migranți. Cam așa

vor arăta tranzacțiile între noii lideri autoritari ai lumii în condițiile în care nu vor mai fi constrânși de democrație pe plan intern și vor fi catapultați la putere de mase de adepți sătui de democrație. Între Trump și Putin relațiile sunt deja călduțe, iar, în rândul indienilor din Statele Unite, adepții lui Modi și ai lui Trump au format deja o alianță strânsă.

Democrația liberală europeană este în pragul unei crize periculoase. Blazarea față de democrație a ajuns și în Europa, fiind vizibilă din Suedia până în Italia și din Franța până în Ungaria. Și în Europa, alegerile se transformă în moduri de a spune „nu" democrației liberale. În acest scenariu, Germania se află la o răspântie importantă și riscantă. Își poate folosi remarcabila sa prosperitate, stabilitate economică și conștiință de sine istorică pentru a apăra idealurile Uniunii Europene, pentru a-i primi pe refugiații din Africa și Orientul Mijlociu, pentru a găsi soluții pașnice la crizele politice globale și pentru a folosi puterea monedei euro ca să crească nivelul de egalitate atât între propriile granițe cât și în Europa în general. Sau poate alege *exit*-ul, închizându-și granițele, ținându-și toată avuția pentru sine și lăsând restul Europei (și al lumii) să-și rezolve singur problemele. Acesta din urmă ar putea fi mesajul dreptei germane. Dar ar fi o alegere nesăbuită. Interdependența globală este un dat, iar prosperitatea Germaniei depinde de economia globală la fel ca a oricărei alte țări. Germania nu ar avea de câștigat din soluția *exit*. Germania nu are altceva de făcut decât să insiste asupra unei Europe democratice, iar o Europă democratică este o resursă vitală în lupta globală împotriva populismului autoritar.

Dar pentru ca acest scenariu german să funcționeze, Germania trebuie să-i convingă pe ceilalți membri ai Uniunii Europene că nu va fi vocea austerității și a disciplinei financiare impuse, în special Europei de Sud și de Est. Cu alte cuvinte, politica blândă în privința migranților și toleranța culturală pe plan național nu se potrivesc cu atitudinea dură față de datoria internă europeană și cu reducerea drastică a suveranității fiscale a unor țări precum Grecia, Spania și Italia. Chestiunea este una delicată, dat fiind că prosperitatea germană depinde și de un euro puternic, iar în absența prosperității germane liberalismul german nu are șanse de supraviețuire. În acest caz, piatra de încercare este ca Germania să poată susține forțele democrației liberale în țările europene care amenință să vireze spre dreapta, dar să o facă fără a ajunge (din nou) în poziția de hegemon european. Nu există o soluție simplă la această dilemă, ceea ce nu înseamnă că dilema trebuie evitată. Democrația liberală germană nu poate supraviețui într-un ocean de populisme autoritare europene. Până la urmă, nu există decât un drum care duce înainte, și anume ca diferitele tipuri de public liberal din Europa (muncitori, intelectuali, militanți, specialiști în politici publice) să facă front comun dincolo de granițele interioare ale Europei pentru a susține liberalismul economic și politic. Avem nevoie de o mulțime liberală. Este singurul răspuns la mulțimea regresivă aflată în plină ascensiune în Europa și nu numai.

Traducere din engleză de Ioana Miruna Voiculescu

2. Simptome în căutarea unui obiect și a unui nume

Zygmunt Bauman

Am auzit în depărtare sunet de trompetă, l-am întrebat pe servitor ce însemna asta. Nu știa nimic, nu auzise nimic. În dreptul porții m-a oprit și m-a întrebat:

— Încotro pornește stăpânul?

— Nu știu, am spus, doar să plec de-aici, să plec de-aici. Cât mai departe de-aici, doar așa pot ajunge la destinație.

— Deci știi încotro? a întrebat el.

— Da, am răspuns eu, doar am spus: „Să plec de-aici" – asta e destinația mea.

Franz Kafka, „Plecarea"[1]

Când tot mai mulți oameni aud trâmbițele, se neliniștesc și o rup la fugă, două întrebări se impun și chiar tind să se pună: *De unde* fug acești oameni? Și *unde* fug ei? Slujitorii se așteaptă ca stăpânii să știe și, după cum sugera Kafka, chiar întreabă și insistă să li se comunice destinația. Stăpânii însă – cel puțin cei mai circumspecți și responsabili, dar în primul rând cei mai clarvăzători dintre ei – evită cel mai probabil să dea un răspuns direct, în ideea că mai departe de răspunsul

[1] Franz Kafka, „Plecarea", *Integrala prozei scurte*, o nouă trad. din germană de Gabriel H. Decuble, ART, București, 2018 (în curs de apariție) (n. tr.).

la întrebarea „de unde?" nu au curaj să meargă. Mă gândesc aici la cei dispuși să învețe din experiența amară a Îngerului Istoriei al lui Paul Klee/Walter Benjamin, despre care știm că este mânat irezistibil spre viitor, la care stă întors cu spatele, în timp ce sub ochii lui se înalță mormane de ruine – privirea rămânându-i fixată pe absurdițăile și atrocitățile mult prea concrete din trecut și prezent –, capabil în cel mai bun caz să speculeze în legătură cu destinația și să și-o imagineze. Sunt conștienți că au motive arhisuficiente pentru a fugi, dar că fug cu spatele întors către marele necunoscut și că dețin prea puține indicii pentru a-și putea anticipa destinația. Pe slujitori însă, un astfel de răspuns i-ar lăsa perplecși. Ba chiar, de la angoasă și frustrare ar trece direct la panică și furie.

Simțim astăzi că toate expedientele și stratagemele pe care până de curând le-am considerat eficace – dacă nu chiar invincibile în fața unei crize – au expirat sau oricum sunt pe cale de a o face. Dar știm prea puțin sau habar n-avem cu ce să le înlocuim. Ne-am pierdut aproape orice speranță că vom reuși vreodată să controlăm cursul istoriei, și odată cu ea și hotărârea de a o face. Salturile și virajele succesive ale istoriei umanității au ajuns să rivalizeze cu catastrofele naturale și chiar să le depășească în imprevizibilitate și incontrolabilitate.

În măsura în care mai credem încă în „progres" (nicidecum ceva de la sine înțeles), tindem să-l percepem ca pe un amestec de blestem și binecuvântare – blestemele par să se înmulțească constant, în timp ce binecuvântările devin tot mai rare. Dacă pentru înaintașii noștri nu prea îndepărtați viitorul constituia încă cel mai sigur și promițător loc în care

să-și investească speranțele, noi tindem să ne proiectăm asupra lui în primul rând temerile, anxietățile și aprehensiunile: în legătură cu scăderea numărului de locuri de muncă, cu veniturile tot mai mici care ne reduc nouă și copiilor noștri șansele în viață, cu fragilitatea tot mai accentuată a pozițiilor noastre sociale și a temporarității realizărilor noastre de viață, cu clivajul tot mai pronunțat între instrumentele, resursele și abilitățile pe care le avem la dispoziție, pe de-o parte, și însemnătatea provocărilor cu care ne confruntăm. Înainte de toate, simțim cum ne scapă din mâini controlul asupra propriilor vieți, văzându-ne astfel reduși la statutul de pioni mișcați încolo și încoace într-un joc de șah cu jucători necunoscuți și indiferenți față de nevoile noastre, dacă nu de-a dreptul ostili și cruzi și oricând gata să ne sacrifice pentru a-și atinge propriile obiective. Asociat până nu demult mai degrabă cu o creștere a confortului și o scădere a disconfortului, gândul la viitor tinde astăzi să ne trezească teama îngrozitoare de a nu ne pomeni identificați sau clasificați ca incapabili sau inapți, de a nu ne fi negate valoarea și demnitatea și, din aceste motive, de a nu fi marginalizați, excluși și proscriși.

În continuare, mă voi apleca asupra unuia dintre simptomele condiției noastre actuale – „panica produsă de imigrație", dramă recent pusă în scenă și, după toate aparențele, departe de a se fi încheiat –, tratându-l ca pe o fereastră prin care putem întrevedea anumite aspecte înfricoșătoare ale situației noastre care altfel ar rămâne ascunse.

Pentru început, există, pe de-o parte, *emigrație/imigrație* (din/către), iar, pe de altă parte, există *migrație* (din, dar către ce?). Cele două sunt reglementate de legi și logici diferite, diferența fiind stabilită de divergențele dintre cauzele lor. Și totuși, efectele lor sunt întru câtva similare, dictate de natura condițiilor psihosociale din țările de destinație. Atât diferențele cât și asemănările sunt amplificate de globalizarea în curs a economiei și a informației, fenomene aparent de neoprit. Primul dintre ele transformă toate teritoriile în mod autentic sau putativ suverane în „vase comunicante" care-și transferă conținutul lichid între ele până când se atinge (teoretic) un nivel egal. Cel de-al doilea favorizează difuziunea stimulilor,[2] comportamentul imitativ și extinde aceleași criterii de „privare relativă"[3] la nivel cu adevărat planetar.

Fenomenele de imigrație, după cum a reliefat Umberto Eco, dând dovadă de o deosebită clarviziune, cu mult înainte ca migrația actuală să se fi declanșat, „pot fi controlate politic, limitate, încurajate, programate sau acceptate. Nu la

[2] Cel mai cunoscut exemplu de „difuziune a stimulilor" este cel al restaurantelor McDonald's în India. În acest exemplu, ideea de fast-food este împrumutată cultural, dar nu și manifestarea ei concretă – hamburgerul de vită american este înlocuit de cel vegetal pentru că vacile sunt sacre în India (n. tr.).

[3] „Privarea relativă" se referă la frustrarea resimțită de oameni când, în urma comparației cu alți membri ai grupului sau societății din care fac parte, constată că sunt privați de ceea ce consideră că li s-ar cuveni și lor. De exemplu, în anul 2017, în România, mașina personală nu mai este considerată un lux, prin urmare o persoană cu venituri medii se poate simți frustrată dacă nu își permite să dețină o mașină, fie ea și la mâna a doua (n. tr.).

fel se-ntâmplă cu migrațiile"[4]. După care Eco pune o întrebare crucială: „Mai este cu putință să faci deosebirea între imigrație și migrație când întreaga planetă e pe cale să devină teritoriul unor deplasări încrucișate?" Iar în răspunsul său sugerează că: „Fenomenele cărora Europa încearcă încă să le țină piept sunt de fapt cazuri de migrație. Lumea a Treia bate la porțile Europei și intră chiar dacă Europa nu este de acord. (...) Europa va fi un continent multirasial sau (...) «colorat». Vă place sau nu vă place, așa va fi." Și, permiteți-mi să adaug, indiferent dacă „lor" le place *în unanimitate* și/sau „nouă" ne displace *în unanimitate*.

Care este punctul în care emigrația/imigrația se transformă în migrație? Care este punctul în care pârâiașul mic și gestionabil politic de imigranți care ne bat la ușă se transformă în afluxul masiv, continuu și nestăvilit de migranți care dărâmă sau ocolesc ușile, cu tot cu fortificațiile noastre politice încropite pe fugă? Care este punctul în care aceste acumulări cantitative se transformă în schimbări calitative? În esență, răspunsurile la aceste întrebări își vor păstra caracterul contestat mult după ce vom fi depășit ceea ce, privit retrospectiv, va fi recunoscut drept momentul de cumpănă.

Cele două fenomene se deosebesc prin raportul lor cu „asimilarea": pe de-o parte, prezența endemică a asimilării în conceptul de imigrație, iar, pe de alta, absența sa ostentativă din conceptul de migrație – vid umplut inițial cu

[4] Umberto Eco, „Migrațiile, toleranța și intolerabilul", în *Cinci scrieri morale*, trad. din italiană de Geo Vasile, Humanitas, București, 2005, pp. 96-99.

noțiuni precum „creuzet" sau „hibridizare", iar acum, din ce în ce mai mult, cu cea de „multiculturalism" (prin care se înțelege o diferențiere și diversitate culturală care nu se vor da plecate în viitorul apropiat, și nu o etapă pe drumul către omogenitatea culturală și, deci, un simplu iritant temporar). Pentru a evita orice confuzie între starea de fapt prezentă și politicile concepute pentru a o soluționa – un tip de bălmăjeală la care conceptul de „multiculturalism" se pretează notoriu de bine – recomandabil este să-l înlocuim cu conceptul de „diasporizare". Acest termen exprimă bine două trăsături cruciale ale stării de fapt curente, consecință a migrației – stare de fapt care este mult mai mult influențată de procese și schimbări „de la firul ierbii" decât dependentă de reglementarea de sus în jos și care ancorează interacțiunea dintre diaspore mai mult în diviziunea muncii decât într-o aglutinare a culturilor.

Eco și-a publicat eseul în 1997. În 1990, populația orașului New York, pe care l-a folosit ca exemplu, număra 43% „albi", 29% „negri", 21% „hispanici" și 7% „asiatici". Douăzeci de ani mai târziu, în 2010, „albii" nu mai reprezentau decât 33%, apropiindu-se pe nesimțite de statutul de minoritate.[5] O componență etnică, religioasă sau lingvistică la fel de diversă, cu o distribuție asemănătoare a procentelor, se înregistrează

[5] „The Changing Racial and Ethnic Makeup of New York City Neighborhoods", disponibil la: http://furmancenter.org/files/sotc/The_Changing_Racial_and_Ethnic_Makeup_of_New_York_City_Neighborhoods_11.pdf#page=3&zoom=auto,-193,797 (accesat în noiembrie 2016).

în toate marile orașe, al căror număr e într-o creștere continuă pe toate continentele. Și să nu uităm că, pentru prima dată în istorie, cea mai mare parte a umanității locuiește la oraș, iar cea mai mare parte a acestei majorități urbanizate trăiește în orașele mari, locul în care tind să se stabilească și să se modifice de la o zi la alta modelele de trai preluate apoi de restul planetei.

Ne place sau nu ne place, noi, citadinii, ne găsim într-o situație care ne obligă să ne dezvoltăm o serie de abilități care să ne permită să trăim zi de zi, și cel mai probabil permanent, cu alteritatea. După vreo două secole în care am visat la asimilare (unilaterală) sau convergență (bilaterală) culturală și la practicile asociate lor, începem – chiar dacă în multe cazuri în pofida voinței noastre și deseori opunând o vădită rezistență – să acceptăm perspectiva unui amestec de interacțiune și fricțiune între identitățile în mod ireductibil diverse pe care le implică vecinătatea și/sau traiul în comun al diferitelor diaspore culturale. Eterogenitatea culturală devine rapid o trăsătură de neînlăturat, chiar endemică, a modului urban de coabitare umană, însă nu ne vine ușor să conștientizăm această perspectivă, prima reacție fiind una de negare – sau de respingere hotărâtă, emfatică și combativă.

Intoleranța, sugerează Eco,

> preexistă oricărei doctrine. În acest sens, intoleranța are rădăcini biologice, se manifestă printre animale ca instinct de apărare a teritoriului, se bazează pe reacții emotive adesea superficiale – nu-i suportăm pe cei care sunt altfel decât noi,

fiindcă au pielea de o altă culoare, vorbesc o limbă pe care n-o înțelegem, mănâncă broaște, câini, maimuțe, porci, usturoi, fiindcă se tatuează...[6]

Accentuând și mai mult motivul principal al unei respingeri clare a convingerilor populare, Eco reiterează: „nu doctrinele diferenței generează intoleranță sălbatică: dimpotrivă, ele exploatează un fond preexistent de intoleranță difuză."[7] Există o armonie evidentă între această afirmație și insistența marelui antropolog norvegian Fredrik Barth asupra faptului că granițele nu sunt trasate din cauza unor diferențe vădite, ci invers: diferențele sunt vădite sau inventate din cauza granițelor deja trasate. Potrivit ambilor gânditori, doctrinele sunt elaborate în scopul de a explica și justifica „rațional", retrospectiv, emoțiile de disconfort, dezaprobare, antagonism, resentiment și agresivitate belicoasă deja existente – și în multe cazuri bine înrădăcinate.

Eco merge chiar până la a afirma că „intoleranța cea mai periculoasă" este cea care apare în absența oricărei doctrine.[8] În definitiv, cu o doctrină bine articulată poți intra în polemică pentru a-i demonta una câte una afirmațiile explicite și a-i da în vileag prezumțiile latente. Pornirile primare însă sunt imune la acest tip de argumentație (și se izolează împotriva lui). Demagogii fundamentaliști, rasiști, adepți ai integralismului și șovini pot și trebuie acuzați că alimentează

[6] Eco, „Migrațiile, toleranța și intolerabilul", în *op. cit.*, p. 102.

[7] *Ibid.*, p. 103.

[8] *Ibid.*, p. 104.

și speculează în scopuri politice o „intoleranță primară" preexistentă, propagându-i astfel reverberațiile și exacerbându-i morbiditatea, însă nu pot fi acuzați că *au cauzat* fenomenul intoleranței.

În acest caz, unde trebuie căutate originea și resortul principal al fenomenului? În ultimă instanță, sugerez eu, în *teama de necunoscut* – cel mai bine reprezentată de „străini" sau *aliens*[9], prin definiție prea puțin cunoscuți, încă mai puțin înțeleși și cât se poate de imprevizibili în purtări și reacții la strategiile noastre, dar și foarte reali pentru că se află în apropiere și ies în evidență. Ei rămân absenți de pe mapamondul pe care ne marcăm destinațiile și traiectoriile care ne duc la ele – și asta tot prin definiție, căci plasarea lor pe hartă ar fi presupus mutarea într-o categorie diferită de cea a străinului. Statutul lor aduce în mod straniu cu cel al zonelor cândva marcate pe hărțile antice cu avertizarea *hic sunt leones* [aici sunt leii], inscripționată acolo unde se termina *oicumena* locuibilă și locuită – cu precizarea că fiarele misterioase, sinistre și intimidante, acești lei deghizați în migranți, și-au părăsit bârlogurile îndepărtate și s-au mutat pe furiș, și fără permisiune, în vecini. Dacă pe vremea când se trasau aceste hărți, exista opțiunea prudentă de a nu te aventura în apropierea bârlogurilor, stratagemă simplă prin care evitai pericolul, astăzi ea nu mai există. „Fiarele" sunt la noi la ușă, iar de câte ori ieșim pe stradă nu putem evita întâlnirea cu ele.

[9] În engleză, *aliens* este denumirea oficială dată străinilor, celor veniți din alte țări, imigranților, dar și termenul colocvial pentru a desemna „extratereștrii", alteritatea absolută (n. tr.).

Rezumând: în lumea în care trăim, putem încerca să controlăm imigrația (chiar dacă cu rezultate modeste), însă migrația își va urma logica proprie orice am face. Procesul va continua multă vreme de acum înainte – însoțit fiind de un altul, mai general și, pe drept cuvânt, cea mai importantă transformare prin care trece actualmente condiția umană. Această a doua problemă este – după cum a arătat Ulrich Beck, cel mai mare sociolog al tendințelor vizibile și latente ale condiției umane de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX și al posibilei lor evoluții în viitorul apropiat – contradicția stridentă dintre *situația* noastră cvasi-cosmopolită, foarte aproape de ceea ce Beck numea „nenorocirea cosmopolitismului", și lipsa noastră aproape totală de *conștiință*, mentalitate sau atitudine cosmopolite. Această problemă se află la baza celor mai sâcâitoare dileme actuale și a celor mai apăsătoare griji și frământări. Prin „nenorocirea cosmopolitismului", Beck înțelegea gradul avansat de interdependență materială și spirituală la nivel mondial, la care a ajuns umanitatea, cunoscută și sub numele de globalizare. Între această nenorocire și capacitatea noastră de a ne adapta acțiunile la nevoile inedite pe care le aduce cu sine se cască un hău mare și până acum de netrecut. Continuăm să folosim instrumente concepute în trecut, pentru a ne servi în condiții de autonomie, independență și suveranitate, ca să soluționăm în prezent (în sine o sarcină imposibilă!) bătăile de cap provocate de situația de interdependență deja instalată, precum și de erodarea și diluarea autonomiei și suveranității teritoriale.

Ne putem imagina numeroase moduri legitime, în ciuda conciziei și caracterului lor simplificator, de a rezuma istoria umanității, unul dintre ele fiind povestea extinderii când fragmentară, când abruptă a lui „noi" – istorie care a început cu grupurile de vânători-culegători (care, potrivit paleontologilor, nu depășeau 150 de membri), a continuat cu „totalitățile imaginate" ale triburilor și imperiilor, ajungând la statele naționale sau „super-statele" contemporane cu caracterul lor de federații sau coaliții. Niciuna dintre formațiunile politice existente nu respectă însă un standard cu adevărat „cosmopolit"; toate se bazează pe opoziția „noi"/„ei". Fiecare termen al acestei opoziții combină o funcție unificatoare sau integrativă cu una de dezbinare sau separatoare – într-adevăr, fiecare poate îndeplini una dintre cele două funcții atribuite degrevându-se de cealaltă.

Împărțirea oamenilor în „noi" și „ei" – juxtapunerea și antagonismul lor – a constituit o trăsătură inseparabilă a modului uman de a fi în lume de-a lungul istoriei speciei. Între „noi" și „ei" există aceeași legătură ca între cap *și* pajură – două fețe ale aceleiași monede; o monedă cu o singură față fiind un oximoron, o contradicție în termeni. Cei doi termeni ai opoziției se „definesc negativ" reciproc: „ei" înseamnă „non-noi", iar „noi" înseamnă „non-ei".

Acest mecanism a funcționat relativ bine în primele etape ale dezvoltării trupurilor integrate politic – dar nu se mai potrivește cu cea mai recentă fază a acestei evoluții, impusă pe ordinea de zi politică de către „condiția cosmopolită" emergentă. Într-adevăr, acest mecanism este cât se poate

de inadecvat realizării „ultimului salt" din istoria integrării umane: ridicarea conceptului de „noi" și, odată cu el, a practicilor de coabitare, cooperare și solidaritate umană la nivelul umanității ca întreg. Istoric vorbind, acest ultim salt se deosebește net de cele anterioare, de mai mici dimensiuni, nu doar *cantitativ*, ci și *calitativ*: este un salt diferit, fără precedent și netestat în practică. El impune nici mai mult, nici mai puțin decât o separare traumatică necesară a chestiunii „apartenenței" (adică a autoidentificării) de cea a teritorialității sau a suveranității politice. Acest postulat a fost exprimat foarte clar și răspicat acum mai bine de o sută de ani de autori precum Otto Bauer, Karl Reiner și Vladimir Medem[10] ca răspuns la realitățile multinaționale ale imperiilor austro-ungar și rus, fără însă a intra vreodată în uz sau a deveni o convenție politică.

Punerea în aplicare a postulatului nu pare a fi o opțiune nici în viitorul apropiat. Dimpotrivă, majoritatea simptomelor[11] curente dau de înțeles că „ei" este la mai mare căutare ca oricând – de preferință, în forma sa veche, consacrată, a străinului inconfundabil, de o ostilitate incurabilă, formă

[10] Otto Bauer și Karl Reiner au fost cei mai importanți reprezentanți ai austro-marxismului, la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului XX. Vladimir Medem a fost teoreticianul mișcării muncitorilor evrei Bund, care a activat în Rusia imperială între anii 1897-1920. Cei trei au în comun o definire ne-teritorială a autonomiei, respectiv o „autonomie personală" în cadrul unui stat supranațional (n. tr).

[11] O listă mai lungă a acestor simptome se găsește în cartea mea *Retrotopia*, Cambridge: Polity, 2017.

care se pretează perfect la consolidarea identităților, trasarea de granițe și construirea de ziduri. Din ce în ce mai mult, reacția obișnuită, impulsivă și „naturală" a marilor decidenți ai lumii la erodarea progresivă a suveranității lor teritoriale este o tendință de relaxare a angajamentelor suprastatale și de retragere din tratatele prin care altădată erau de acord să-și pună în comun resursele și să-și coordoneze politicile. Astfel, șansele de a găsi soluții adecvate la „nenorocirea cosmopolitismului" bazate pe programe și demersuri comune devin și mai mici. Iar această stare de fapt nu face decât să contribuie la dezordinea globală care lucrează încet, dar sigur la slăbirea instituțiilor politice existente. Marii câștigători sunt, în acest caz, organismele financiare extrateritoriale, fondurile de investiții și alți speculanți la bursă care activează la limita legalității. În timp ce marii perdanți sunt principiile precum egalitatea economică și socială, justiția intra și interstatală și, odată cu ele, o mare parte a populației lumii, dacă nu chiar o majoritate în creștere.

În loc să încerce să smulgă din rădăcină fricile existențiale provocate de o astfel de situație, printr-un demers serios, consecvent, coordonat și pe termen lung, guvernele din întreaga lume au înșfăcat ocazia de a umple vidul de legitimitate lăsat de retragerea statului bunăstării și de abandonarea eforturilor postbelice de a institui „o familie a națiunilor" cu o mișcare hotărâtă către o redefinire a problemelor sociale și, în consecință, a gândirii și acțiunii politice în termeni de securitate („securitizare"). Temerile populare, alimentate și încurajate de o alianță tacită, dar strânsă, între elitele

politice, mass-media și divertismentul de masă, și duse pe noi culmi de valul ascendent demagogic, sunt bine-venite ca materie primă cât se poate de prețioasă, perfectă pentru a fi transformată în noi și noi rezerve de capital politic – capital la care jinduiesc atât puterile comerciale scăpate din frâu, cât și grupurile lor de presiune și executanții lor politici care duc dorul formelor sale mai clasice.

De la vârful până la baza societății – incluzând pieptele forței de muncă care stabilesc melodia pe care muzicanții lor ne-o cântă apoi nouă, *hoi polloi*, ca să jucăm după ea – se creează un climat de neîncredere reciprocă (și apriorică), de suspiciune și concurență acerbă. Într-un astfel de climat, germenii spiritului colectiv și ajutorului reciproc se veștejesc și pier (în cazul în care nu au fost înăbușiți în față). În condițiile în care mizele acțiunilor concertate, solidare, în interesul comun își pierd zi după zi valoarea și odată cu ea eficacitatea, ce interes să mai existe pentru unirea forțelor și deservirea intereselor comune sau pentru un dialog îndreptat către recunoașterea reciprocă, respectul și înțelegerea autentică?

„Dacă la un moment dat statele se vor transforma în mari vecinătăți, cel mai probabil vecinătățile se vor transforma în mici state. Membrii lor se vor organiza pentru a-și apăra politica și cultura locală împotriva străinilor. Istoric vorbind, vecinătățile au devenit comunități închise sau parohiale (...) ori de câte ori statul s-a deschis" – conchidea Michael Walzer cu mai bine de treizeci de ani în urmă, bazându-se pe experiența trecută acumulată până la acel moment și

prevestind repetarea ei într-un viitor iminent.[12] Acum că viitorul s-a transformat în prezent, așteptările și diagnosticul lui au fost confirmate.

Mic sau mare, dintotdeauna statul a însemnat același lucru simplu: suveranitate teritorială, adică capacitatea de a acționa în interiorul propriilor granițe conform dorințelor celor care locuiesc între respectivele granițe, și nu conform ordinelor altcuiva. După o perioadă în care vecinătățile s-au contopit, sau cel puțin s-a sperat că se vor contopi, în unități mai mari numite state naționale (perspectiva fiind aceea a unificării și omogenizării tuturor aspectelor vieții umane: cultură, legislație, politică, dacă nu imediat, măcar într-un viitor iminent și irevocabil), după războiul prelungit declarat de entitățile mari împotriva celor mici, sau cel declarat de stat împotriva localului și a „parohialului", intrăm în epoca „subsidiarizării", în care statele se degrevează bucuroase de obligații, responsabilități și (cu concursul globalizării și al situației cosmopolite emergente) de sarcina împovărătoare de a transforma haosul în ordine, în timp ce localitățile și parohiile de ieri stau la rând să își însușească responsabilitățile respective și se luptă pentru încă altele. *În momentul de față, indicatorul cel mai evident, cu cel mai mare potențial de conflict și posibil exploziv este intenția de a abandona viziunea kantiană despre o viitoare* Bürgerliche Vereinigung der Menschheit[13],

[12] Michael Walzer, *Spheres of Justice: A Defence of Pluralism and Equality*, New York: Basic Books, 1983, p. 38.

[13] În germană, în original: societatea civilă universală. Se referă la ideea dezvoltată de Kant în scrierile sale târzii, de exemplu în *Ideea unei*

retragere care coincide cu realitățile globalizării avansate și galopante a lumii financiare, industriei, comerțului, informației și a tuturor formelor de încălcări ale legii. Un sprijin de nădejde în sensul retragerii vine și din confruntarea mentalității și sentimentelor de tipul Klein aber mein *(„mic, dar al meu") cu realitatea unei condiții existențiale tot mai cosmopolite.*

Într-adevăr, ca urmare a globalizării și a împărțirii puterii politice care decurge din ea, statele de azi se transformă în nici mai mult, nici mai puțin decât niște vecinătăți ceva mai mari, înghesuite între niște granițe trasate vag, permeabile și fortificate ineficient; în timp ce fostele vecinătăți – despre care se credea că vor sfârși în coșul de gunoi al istoriei, alături de toate celelalte *pouvoirs intermédiaries* [puteri intermediare] – se luptă să preia rolul de „mici state", valorificând la maximum ce a mai rămas din politica cvasi-locală și din prerogativul inalienabil, monopolist al statului, cândva păzit cu sfințenie, de a trage linia de demarcație între „noi" și „ei" (și invers, desigur). Pentru aceste state mici, „progresul" se reduce la „întoarcerea la triburi".

În cadrul unui teritoriu populat de triburi, taberele opuse se evită și renunță cu îndărătnicie la orice încercare de a se convinge, de a face prozelitism sau de a se converti unii pe alții; inferioritatea unui membru – orice membru – al unui

istorii universale dintr-un punct de vedere cosmopolit (1784) sau *Spre pacea eternă: un proiect filosofic* (1793), conform căreia istoria umanității tinde spre un scop ascuns, implicit naturii ei, și anume pacea eternă, scop care va fi realizat prin aderarea tuturor indivizilor raționali, dar și a statelor, la o constituție civilă universală (n. tr.).

trib străin este și trebuie să rămână o chestiune de predestinare, eternă și iremediabilă, sau cel puțin să fie percepută și tratată ca atare. Inferioritatea celuilalt trib este condiția sa permanentă, ireparabilă și un stigmat de neșters – orice încercare de reabilitare fiind destinată eșecului. Odată instalată diviziunea dintre „noi" și „ei" după aceste reguli, scopul oricărei întâlniri între antagoniști nu mai este de a atenua conflictele, ci de a găsi sau de a produce noi dovezi că orice astfel de încercare contrazice rațiunea și nu intră în discuție. Preocupați să nu trezească din somn câinii care dorm și să se ferească de necazuri, membrii diferitelor triburi prinse în cercul vicios al superiorității/inferiorității nici măcar nu își mai vorbesc, se ignoră complet.

Cât despre rezidenții zonelor gri sau de frontieră sau cei exilați aici, statutul lor de „necunoscut, prin urmare periculos" este efectul rezistenței lor implicite sau presupuse la încadrarea în categoriile cognitive – sau al eludării lor cu totul – care stau la baza „ordinii" și „normalității". Păcatul lor capital sau crima de neiertat constă în faptul că sunt cauza unei incapacitări mentale și pragmatice, ea însăși consecință a confuziei comportamentale pe care ei o generează implicit (aici, putem aminti că pentru Ludwig Wittgenstein a înțelege însemna a ști cum să mergi mai departe). Mai mult, pe calea spre mântuire, păcatul se lovește de obstacole considerabile, dat fiind refuzul ferm al lui „noi" de a intra în dialog cu „ei", dialog menit să desfidă și să depășească imposibilitatea inițială a oricărei înțelegeri. Repartizarea într-o zonă gri este un proces care se autopropulsează, pus

în mișcare și amplificat de o comunicare disfuncțională sau, mai degrabă, de refuzul aprioric de a comunica. Ridicarea dificultății de înțelegere la rang de dispoziție morală și datorie impusă de Dumnezeu sau de Istorie este, în definitiv, atât cauza primă cât și imboldul suprem în trasarea și consolidarea granițelor care ne separă pe „noi" de „ei", mai ales, dar nu exclusiv, pe baza criteriilor religioase sau etnice – însăși funcția fundamentală atribuită acestor granițe. Funcționând ca interfață între cele două tabere, zona gri de ambiguitate și ambivalență constituie inevitabil principalul (și prea adesea singurul) teren pe care se desfășoară ostilitățile implacabile și se dau bătăliile între „noi" și „ei".

* * *

Papa Francisc – poate singura personalitate publică cu autoritate mondială care a avut curajul și hotărârea să sape până la rădăcina răului, confuziei și neputinței caracteristice zilelor noastre și să expună sursele acestora – a declarat cu ocazia acceptării premiului Charlemagne pentru anul 2016:

> dacă există un cuvânt pe care trebuie să îl repetăm neobosit, acesta este: dialog. Misiunea noastră este să promovăm o cultură a dialogului prin toate mijloacele posibile și astfel să reconstruim țesutul social. Cultura dialogului impune o ucenicie adevărată și o asceză care ne ajută să recunoaștem în Celălalt un interlocutor valid, care ne permite să-i respectăm pe străini, pe imigranți și pe cei din culturi diferite ca oameni care merită ascultați, luați în considerare și apreciați. Trebuie astăzi să îi

> cooptăm de urgență pe toți actorii sociali în vederea promovării „unei culturi care privilegiază dialogul ca formă de întâlnire" și a creării „unui mijloc de a ajunge la consens și la un acord fără a pierde din vedere obiectivul unei societăți drepte, capabile de memorie și care nu practică excluderea" (*Evangelii Gaudium*, 239). Pacea va dura în măsura în care ne înarmăm copiii cu armele dialogului și îi învățăm să lupte pentru cauza bună a întâlnirii și negocierii. Astfel, le vom lăsa moștenire o cultură capabilă să pună la punct strategii de viață, nu de moarte, de integrare, nu de excludere.[14]

Și imediat, Papa Francisc adaugă o propoziție care conține un mesaj inseparabil, adevărată condiție *sine qua non* pentru cultura dialogului: „Această cultură a dialogului (...) care trebuie să se regăsească ca axă transversală a disciplinelor în educația oferită în toate școlile noastre, le va inculca tinerelor generații un mod de a rezolva conflictele diferit de cel cu care suntem noi obișnuiți."

Afirmând că una din sarcinile educației este cultura dialogului, plasându-ne pe noi în rolul profesorului, Papa Francisc sugerează fără ambiguitate că problemele cu care ne confruntăm în prezent nu se vor da plecate multă vreme de-acum înainte – probleme pe care în zadar vom încerca să le rezolvăm „cum suntem noi obișnuiți", dar la care cultura dialogului are șanse să găsească soluții mai umane (și, să

[14] Discursul ținut de Papa Francisc în data de 6 mai 2016, cu ocazia înmânării premiului Charlemagne, disponibil la: http://w2.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2016/may/documents/papa-francesco_20160506_premio-carlo-magno.html (accesat în noiembrie 2016).

sperăm, mai eficiente). Un vechi, dar foarte actual proverb chinezesc îi sfătuiește pe cei care-și fac griji pentru anul următor, să semene orez; pe cei care-și fac griji pentru următorii zece ani, să planteze copaci; iar pe cei cărora le pasă de următoarea sută de ani, să educe oameni.

Problemele cu care ne confruntăm în prezent nu se pot rezolva nici cu o baghetă magică, nici pe scurtături sau cu remedii de moment; nu se pot rezolva decât printr-o revoluție *culturală*. De unde nevoia de gândire și planificare pe termen lung: arte din păcate în mare parte uitate și rareori folosite în viețile noastre grăbite, trăite sub tirania clipei prezente. Trebui să ne reamintim și să reînvățăm aceste arte. Pentru a reuși, vom avea nevoie de minți limpezi, nervi de oțel și mult curaj; mai presus de toate, vom avea nevoie de o viziune pe termen lung autentică și completă – și foarte multă răbdare.

Traducere din engleză de Ioana Miruna Voiculescu

3. Politică progresistă și politică regresivă în neoliberalismul târziu

Donatella della Porta

Victoria lui Donald Trump în alegerile prezidențiale din SUA din 2016 a fost percepută de mulți ca un semn al triumfului mișcărilor regresive asupra celor progresiste. În mod similar, referendumul pentru Brexit a fost văzut ca un indicator al valului de provincialism care amenință să înlăture sentimente cosmopolite altădată dominante. În vreme ce trecerea dintre secole a fost martora unor puternice mobilizări din partea stângii, cum ar fi mișcarea globală pentru dreptate (gândiți-vă la așa numita „Bătălie de la Seattle" din 1999, la primul World Social Forum organizat în 2001 sub mottoul „E posibilă o altă lume", sau la apariția organizației Attac), iar criza financiară din 2008 a adus în față mișcări anti-austeritate ca Occupy Wall Street și *indignados* în Spania, ultimii ani au fost caracterizați de reemergența unei părți întunecate a politicii. Acestea fiind spuse, ar fi o greșeală să uităm că primele semne ale unei mișcări reacționare erau deja vizibile în Europa încă de-acum cincisprezece ani, când FPÖ-ul lui Jörg Haider a obținut locul doi în alegerile parlamentare din Austria din 1999, provocând formarea unui guvern de dreapta condus de cancelarul Wolfgang Schüssel de la ÖVP. Câțiva ani mai târziu, în 2002, Jean-Marine Le Pen a ajuns

în cea de-a doua rundă a alegerilor prezidențiale franceze, unde a pierdut în cele din urmă în fața lui Jacques Chirac. Ținând cont de aceste evenimente, putem conchide că au existat de multă vreme nemulțumiri în privința globalizării neoliberale, la stânga și la dreapta deopotrivă.

Cercetările arată că baza socială a protestelor (de stânga) s-a schimbat și ea: de la clasa muncitorilor în industrie, care era caracteristică mișcărilor muncitorești clasice, la noile clase de mijloc, care au constituit miezul mișcărilor sociale din anii '60 și '70. Mișcarea globală pentru dreptate, însă, a reatras atenția asupra mobilizării perdanților de pe urma dezvoltării neoliberale specifice ultimelor decenii. Din punct de vedere social, a mobilizat coaliții ale muncitorilor și funcționarilor, șomerilor și studenților, ca și ale generațiilor mai tinere sau mai bătrâne.[1] În același timp însă, dreapta populistă – profitând de unele dintre nemulțumirile și conflictele legate de diferite aspecte ale globalizării – a devenit și ea mai puternică. Numeroși cercetători au identificat emergența unei noi rupturi între câștigătorii și perdanții globalizării, cu cei din urmă opunându-se dimensiunii ei culturale prin luări de poziție xenofobe și anti-imigrație, reunite în forma unui naționalism exclusiv.[2]

N-ar trebui să surprindă pe nimeni că perioadele de criză generează polarizări sociale și politice. De fapt, mișcările

[1] Donatella della Porta, *Social Movements in Times of Austerity*, Cambridge: Polity, 2015.

[2] Hanspeter Kriesi et al., *West European Politics in the Age of Globalization*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

sociale au apărut adesea în mod simultan și la dreapta și la stânga.[3] Totuși, încă rămâne de văzut dacă Brexitul și campaniile lui Trump pot fi văzute ca *mișcări* populiste sau ca alte forme de politică populistă.

În cele ce urmează, o să identific mai întâi care sunt principalele provocări sociale aduse de transformările capitaliste; apoi voi discuta câteva dintre diferențele de reacție pe care le-au produs până acum în termenii politicii regresive sau progresiste; în al treilea rând, voi sugera câteva condiții politice care să fie mai propice dezvoltării oricăreia dintre aceste două direcții.

Globalizarea neoliberală ca provocare

Neoliberalismul și criza lui pot fi înțelese într-un cadru pe care economistul politic Karl Polanyi l-a descris ca fiind o dublă mișcare în dezvoltarea capitalismului: atunci când societatea cunoaște o accentuare a pieței [*marketization*][4], aceasta e urmată de emergența unor contramișcări care caută protecție socială. În influenta sa carte, *Marea transformare* (1944), Polanyi se ocupă de primul val de liberalism, cel din din secolul XIX[5], dar acolo paralelele cu transformările

[3] Manuela Caiani, Donatella della Porta și Claudius Wagemann, *Mobilizing on the Extreme Right. Germany, Italy, and the United States*, Oxford: Oxford University Press, 2012.

[4] Generalizare a logicii pieței (n. tr.).

[5] Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, London: Beacon Press, 1957.

neoliberale care au avut loc în ultimele decenii ale secolului XX sunt evidente. Polanyi a avertizat împotriva comodificării muncii, pământului și banilor, care, necontrolată, va distruge în cele din urmă societatea. Așa cum a spus sociologul american Michael Burawoy:

> Marile tensiuni sunt inevitabile dacă puterea de muncă este oferită fără protecție împotriva accidentelor și bolilor, șomajului și supraocupării, sau împotriva salariilor sub nivelul de subzistență ori dacă munca ce poate fi obținută intră rapid în declin, devenind inutilă. La fel, când pământul sau, în general, natura, sunt comodificate, ele nu mai pot sprijini necesitățile de bază ale vieții umane. În sfârșit, când banii sunt folosiți pentru a face bani, ca, de pildă, prin speculațiile cu valută, atunci valoarea lor devine atât de nesigură, că nu mai pot fi folosiți ca mijloc de schimb, împingând afacerile în faliment și generând crize economice.[6]

În analiza sa, Polanyi s-a concentrat asupra anumitor forme pe care le iau de obicei contramișcările: cum, adică, se mobilizează oamenii care se simt trădați de schimbări ca cele produse de neoliberalism. Asemenea contramișcări, susține el, sunt de fapt mișcări reactive, adică poziția lor este una defensivă și retrogradă. Și într-adevăr, de obicei apar tocmai pentru a se opune unei ideologii care predică dominația pieței asupra oricărui alt aspect al societății. Ca să dau doar două exemple: în multe cazuri, răscoalele țărănești au izbucnit atunci când țăranii au simțit că fusese încălcat un contract

[6] Michael Burawoy, „Facing an Unequal World", *Current Sociology*, 63:1, 2015, p. 19.

social implicit care le oferea o minimă protecție împotriva capriciilor pieței. Răscoalele pentru mâncare au fost, în același fel, interpretate ca o reacție la distrugerea unei economii morale, când pământurile publice sunt îngrădite, iar piața bunurilor de bază, ca pâinea, e dereglementată. Istoria ne arată că aceste contramișcări care caută restabilirea unor drepturi garantate în mod tradițional pot să avanseze narațiuni progresiste [*progressive narratives*] și să ofere o viziune socială mai universală și participativă, dar pot de asemenea să facă apel la modele regresive și idei plebiscitare, exclusive.

Implementarea politică a dogmelor economice neoliberale prezintă câteva paralele cu Marea Transformare așa cum e ea descrisă de Polanyi. După ce opoziția de succes la un fundamentalism agresiv al pieței a adus o extindere a protecțiilor sociale în cadrul statelor (inclusiv în democrațiile sociale din așa-numita „Lume Întâi" și în „socialismul real" din Lumea a Doua), diminuarea generală a statului bunăstării și atacul mai larg asupra intervențiilor statale care vizau inegalitatea socială au devenit trenduri dominante. Odată cu turnura neoliberală, capitalismul a început din nou să se bazeze (deși în feluri diferite) pe forme de acumulare prin deposedare – de ex., prin abrogarea legilor care protejează drepturile cetățenilor și reglementează piața financiară –, pe care Marx le identifica odată ca fiind forme tipice de „acumulare primitivă"[7]. Comodificarea muncii, banilor și pământului a fost urmărită și prin dereglementarea pieței de muncă,

[7] Vezi, printre altele, David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press, 2005.

prin desființarea protecțiilor de muncă, cumpărări ilegale de terenuri și printr-o nouă (și exhaustivă) dereglementare a capitalului financiar.

Din nou, au apărut forțe contrare (similare celor numite de Polanyi „contramișcări"), care s-au dezvoltat în două direcții: unele au fost progresiste, căutând să extindă drepturile cetățenilor printr-o înțelegere a lor universală și cosmopolită, în vreme ce altele au fost regresive, tânjind după o ordine de mult apusă, în care doar un număr limitat de membri erau protejați. Înainte de a vedea cum pot apărea contramișcările reacționare împotriva neoliberalismului, o să încep prin a face câteva observații despre cele progresiste.

Mișcări progresiste împotriva globalizării neoliberale

Protestele anti-austeritate din 2010-2014 au fost reacții alimentate de impresia unei deposedări politice, în lumina separației dintre politica populară și puterea instituțională. S-au concentrat pe situații locale, deși erau conștiente de legăturile internaționale dintre țările în care au avut loc proteste. Începând cu revolta islandeză *pots and pans* din 2008 și cu Primăvara Arabă sau cu mișcarea Occupy din 2011, ori cu protestele din Parcul Gezi în 2013, nevoia de a ține laolaltă o bază socială heterogenă, precum și eșecul general al ideologiilor recunoscute de a oferi viziuni alternative de organizare politică și socială au alimentat dezvoltarea de identități pluraliste și tolerante, promovând diversitatea ca o valoare fecundă. Acest lucru s-a reflectat și la nivel organizațional,

prin elaborarea unui proces de decizie participativ și deliberativ.[8] Cu toate acestea, criza neoliberalismului a avut un impact și asupra politicii progresiste contemporane. Dacă comparăm aceste mișcări cu primul val de proteste împotriva neoliberalismului agresiv din 1999 și după aceea, putem observa unele schimbări de bază socială, o insistență nouă pe apărarea drepturilor tradiționale garantate în context național și o emfază pe protecții morale împotriva capitalismului imoral.

Numiți câteodată „precariat", cei care protestează împotriva austerității reprezintă coaliții ale diverselor clase și grupuri sociale care se văd ca fiind perdanți ai politicilor neoliberale. Precariatul a fost cu siguranță o condiție culturală și socială pentru mulți activiști ai mișcărilor, majoritatea dintre ei aparținând unei generații marcate de un nivel înalt al șomajului sau al subangajării. Cele mai marginalizate grupuri de tineri au luat inițiativa în timpul Primăverii Arabe, iar cei afectați de criza financiară (în Portugalia își spun „generația fără viitor") s-au mobilizat în diverse feluri în sudul Europei. Acești tineri nu sunt cei în mod tradițional considerați ratați. De fapt, sunt cei bine educați și cei mobili, care pe vremuri erau cunoscuți drept „câștigători" ai globalizării, dar care astăzi sunt departe de a se mai percepe astfel.

Acestea fiind spuse, tinerii bine educați nu sunt singurele grupuri sociale care au de pierdut de pe urma asaltului neoliberal asupra drepturilor civile și sociale. Priviți, de pildă,

[8] Donatella della Porta, *Can Democracy be Saved?*, Oxford: Polity, 2013; della Porta, *Social Movements in Times of Austerity*, *ed. cit.*

două grupuri care în trecut erau considerate în mod special protejate: pensionarii și angajații publici. Într-o mai mică sau mai mare măsură, condițiile lor de viață (inclusiv accesul la servicii de bază, ca îngrijire medicală, locuințe, educație) au devenit tot mai precare. În același fel, muncitorii din fabrici mici sau mari, fie că au fost închise sau că sunt în pericol să fie închise, au participat la valurile de proteste. Cu rate înalte de participare a tinerilor și cetățenilor educați, demonstrațiile au adus în stradă o societate (inversată) de „2/3" dintre cei mai afectați de politicile de austeritate.[9]

Dacă, așa cum bine a demonstrat Zygmunt Bauman[10], neoliberalismul produce o societate lichidă care distruge vechile baze ale identității personale, colective și politice printr-o mobilitate forțată și prin nesiguranța cu care este corelată, atunci procesele de identificare sunt puternic afectate de cultura schimbătoare a neoliberalismului și joacă din nou un rol central. În vreme ce mișcarea muncitorească a dezvoltat o identitate distinctă – sprijinită pe o ideologie complexă –, iar noile mișcări sociale au insistat pe anumite preocupări, cum ar fi egalitatea de gen și protejarea mediului, procesul de identificare al protestatarilor anti-austeritate părea să conteste individualizarea, precum și frica și exclusivismul ei, cerând în schimb o cetățenie universală. Definindu-se larg – ca cetățeni, persoane, sau „cei 99%" –, activiștii anti-austeritate au dezvoltat un discurs moral care

[9] Della Porta, *Social Movements in Times of Austerity.*

[10] Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity*, Oxford: Polity, 2000.

cere restabilirea protecțiilor sociale, dar care în același timp critică cu indignare injustițiile întregului sistem.

Referindu-se adesea la națiune ca la baza unei comunități a solidarității (de pildă prin arborarea steagului național sau, în cazul Podemos, apelând la *la patria*), ei totuși își formează o viziune cosmopolită care combină naționalismul universal cu recunoașterea nevoii de a găsi soluții globale pentru probleme globale. Un cadru puternic moral a apărut pentru a contracara amoralitatea neoliberalismului și propagarea ideologică a comodificării serviciilor publice. Viziunea cinică neoliberală cum că indivizii sunt responsabili personal pentru propria lor supraviețuire și proclamarea motivației egoiste drept benefică social au fost stigmatizate acum în numele drepturilor din trecut, cerându-se în același timp reinstituirea acestor drepturi. S-a făcut apel la solidaritate și la reîntoarcerea la popor/bunul public, ambele opuse politicilor neoliberale, percepute ca nedrepte și ineficiente.

Cum criza economică a fost însoțită de o criză de legitimitate politică, tot mai multe grupuri sociale au încetat să se mai simtă reprezentate de instituții care au fost văzute tot mai des ca fiind controlate de marile afaceri. Critica acestei complicități dintre puterea economică și cea politică a devenit tot mai vocală.[11] Astăzi, protestatarii critică puterea marilor corporații și a organizațiilor internaționale (ce nu pot fi trase la răspundere), deplângând în același timp pierderea

[11] Colin Crouch, *The Strange Non-Death of Neoliberalism*, Oxford: Polity, 2012.

suveranității guvernelor naționale. Mai mult, consideră că acele guverne și clasa politică în genere se fac vinovate de ceea ce ei percep a fi un rapt al democrației. Însă în loc să preia atitudini antidemocratice, ei cer o democrație participativă și o revenire generală la interesul pentru bunul public. Spre deosebire de mișcarea globală pentru dreptate, care s-a prezentat ca o alianță de minorități în căutarea unui mai larg electorat[12], mișcările anti-austeritate au construit o definiție largă a identităților lor colective care să cuprindă majoritatea cetățenilor.

În această situație, solicitările din timpul protestelor anti-austeritate au fost orientate în special înspre apărarea drepturilor obținute în anii '60 și '70 în cadrul democrațiilor din „Lumea Întâi", dar și în statele socialiste din „Lumea a Doua" și-n țările în curs de dezvoltare din „Lumea a Treia".[13] Deși insistau asupra suveranității naționale, împotrivindu-se deposedării drepturilor cetățenilor de către elitele globale (necontrolate electoral), protestele anti-austeritate din 2011-2014 au apărat totuși drepturile politice și sociale ca fiind *drepturi ale omului*. Denunțarea corupției acelui 1% (și, prin urmare, protejarea celorlalți 99%) a fost prezentată ca o luptă împotriva centralizării puterii politice și economice în mâinile unei mici oligarhii. Cumva, protestele

[12] Donatella della Porta, *Democracy in Social Movements*, London: Palgrave, 2009; *idem* (ed.), *Another Europe: Conceptions and Practices of Democracy in the European Social Forums*, London: Routledge, 2009.

[13] Donatella della Porta et al., *Late Neoliberalism and its Discontents in the Economic Crisis*, London: Palgrave, 2017.

anti-austeritate au fost retrograde, în sensul în care au cerut restaurarea unor drepturi pierdute și au denunțat cu vehemență corupția democrației. Totuși, ele au privit și spre viitor, îmbinând neliniștile în privința drepturilor sociale cu speranța unei mai mari incluziuni culturale.

Dat fiind nivelul extrem de scăzut de încredere în instituțiile reprezentative existente, aceste mișcări au înaintat diverse solicitări statului, în timp ce încercau modele alternative de democrație participativă și deliberativă. În Spania, așa-numitele *acampadas*, corturile pe care demonstranții le-au înălțat inițial în Puerta del Sol din Madrid, au devenit locuri pentru experimentarea unor noi forme de democrație. Totuși, nu democrația însăși era contestată aici, ci degenerarea ei – după cum arată pancarta unui *indignado*: *Lo llaman democracia y no lo es.* (Îi spun democrație, dar nu e așa.) Cerând, ca în Spania, o democrație *veritabilă* (*¡Democracia real ya!*), activiștii au propus o viziune diferită – deliberativă și participativă – a democrației și au creat propriile lor forme organizaționale în timp. Cum neoliberalismul a atacat actorii corporatiști care alimentaseră pactele sociale ale capitalismului fordist – mai întâi sindicatele, dar și multe organizații ale societății civile de îndată ce au fost integrate în protecțiile sociale –, mișcările apărute au început să prețuiască ideea unei democrații directe conduse de cetățenii înșiși.

Deși e mai puțin vizibilă, această latură progresistă a mișcărilor sociale este vie și dinamică. Mai ales în Sudul Europei, efectele politice ale acestor proteste sunt reflectate într-o largă politizare a societății în general, precum și în

schimbări profunde care au loc în sistemul de partide, dat fiind că preocupările mișcărilor sunt acum reprezentate mai larg în parlamentele respective (de la Podemos în Spania, la Bloco de Esquerda în Portugalia sau Movimiento 5 Stelle în Italia), ori chiar în guvern (cu Syriza în Grecia).[14] Chiar și în Marea Britanie sau SUA, cele două țări în care turnura populistă reacționară s-a simțit cel mai acut, protestele Occupy și-au lăsat amprenta în politica de partid: Jeremy Corbyn a fost ales lider al partidului laburist, iar Bernie Sanders a avut un succes remarcabil în alegerile primare ale democraților.

Totuși, în dezbaterea publică, aceste mișcări progresiste dinspre stânga au fost eclipsate temporar de succesul partidelor de dreapta.

Mișcări regresive?

Impresia că suntem martori la o mare regresie a fost alimentată de evenimente care au culminat cu votul pentru Brexit și câștigarea alegerilor prezidențiale de către Trump, dar ea este întărită de evenimentele din Franța, unde Frontul Național are o istorie lungă, în Germania, de ascensiunea rapidă a Alternative für Deutschland, precum și în Austria, țările scandinave, Polonia și Ungaria. Tea Party în SUA, PEGIDA

[14] Donatella della Porta, *The Global Diffusion of Protest*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2017; *idem*, Joseba Fernández, Hara Kouki and Lorenzo Mosca, *Movement Parties Against Austerity*, Cambridge: Polity, 2017.

în Germania, English Defence League în Marea Britanie, Bloc identitaire în Franța și CasaPound în Italia au apărut toate ca exemple de politică de dreapta sub forma mișcărilor sociale. Deși dispunem de prea puține dovezi empirice pentru a concepe analize elaborate ale acestei turnuri regresive, putem măcar să începem să ne punem câteva dintre întrebările relevante. În primul rând, trebuie să examinăm baza socială de nemulțumire sub neoliberalism care a alimentat aceste transformări ale dreptei politice. Cercetătorii sociali și politologii pretind că au identificat un nou clivaj care a apărut ca urmare a globalizării. Acest clivaj separă câștigătorii (cei care au opțiunea de ieșire) de perdanți (cei cărora opțiunea le lipsește):

> Câștigătorii probabili ai globalizării sunt antreprenorii și angajații calificați în sectoare deschise competiției internaționale, precum și cetățenii cosmopoliți. Perdanții ei, în schimb, includ antreprenorii și angajații calificați în sectoare protejate în mod tradițional, toți angajații necalificați și cetățenii care se identifică puternic cu comunitatea lor națională.[15]

Datele inițiale despre Brexit și prezidențialele din SUA indică, însă, că muncitorii și membrii claselor de mijloc cu mobilitate socială descendentă n-au fost singurii (și nici măcar cei dintâi) susținători ai campaniei „Leave" sau ai

[15] Kriesi et al., *West European Politics in the Age of Globalization*, *loc. cit.*, p. 8.

lui Donald Trump. De fapt, cei bogați și bine educați au reprezentat grupuri puternice de suporteri. Banii au jucat un rol crucial în aceste victorii ale dreptei: marile afaceri și *think-tank*-urile bine finanțate au sprijinit mai întâi Tea Party, apoi campania lui Donald Trump. Au fost injectați bani în campanii media care răspândeau mesaje simple, adesea complet neadevărate, care au mizat pe frica oamenilor și au direcționat indignarea publică spre diverși țapi ispășitori, în vreme ce-au mobilizat baza conservatoare tradițională a republicanilor în SUA. Deși aceasta nu este povestea completă, e un element important al ei, care n-ar trebui uitat. Ca și în trecut, contramișcările regresive pretind să exprime solidaritate cu cei 99%, în timp ce încă se bucură de sprijinul celor mai puternici 1% (așa cum arată reacția pozitivă a burselor după victoria lui Trump).

O a doua întrebare pune în discuție formele pe care aceste nemulțumiri le iau la dreapta. Ele par să fie foarte diferite de cele ce pot fi observate la stânga, nu numai în privința conținutului socio-politic al solicitărilor, dar și în privința modelelor organizaționale. Cercetările asupra populismului de dreapta au identificat de multă vreme o demarcație culturală – cosmopolitism de-o parte și xenofobie de cealaltă – care separă stânga de dreapta politică.[16] Asta se vede și mai limpede azi. În plus, politica de dreapta este caracterizată de forme organizaționale specifice, care se bazează pe o conducere puternică, personalizată, mai degrabă decât

[16] *Ibid.*

pe participarea cetățenească. Acest lucru o diferențiază clar de mișcările progresiste.

Din cauza faptului că se reclamă de la voința poporului și nu caută favoarea elitelor corupte, mișcările progresiste recente au fost de asemenea numite populiste. Însă această înțelegere a populismului pare să fie prea „subțire" – la urma urmei, ce mișcare și partid politic nu se reclamă de la popor? Ar trebui să adoptăm în schimb o conceptualizare diferită a populismului, una care să-l definească ca pe o formă de subiectivitate populară. Cum a observat și politologul Kenneth Roberts, mișcările sociale „apar din forme autonome de acțiune colectivă a unor grupuri civice și rețele autoconstituite, în vreme ce populismul implică de obicei o apropriere a subiectivității populare de către personalități dominante care controlează canalele, ritmurile și formele organizaționale ale mobilizării sociale". Definiția lui a populismului, pe de altă parte, descrie foarte apt fenomene precum campania electorală a lui Trump:

> [...] populismul nu presupune ca electoratul de masă să se înscrie în acțiuni colective, în afara actului individual de a vota la alegerile naționale sau referendumuri. Deși ambele forme de subiectivitate populară contestă elitele consacrate, mișcările sociale mobilizează aceste contestații de jos în sus, în vreme ce populismul mobilizează de obicei electoratele de sus în jos, conduse de obicei de o contraelită.[17]

[17] Kenneth Roberts, „Populism and social movements", în: Donatella della Porta și Mario Diani (ed.), *Oxford Handbook on Social Movements*, Oxford: Oxford University Press, 2015, pp. 681-682.

Contrastul între mișcările sociale și populism este deosebit de puternic mai ales când distingem între relațiile plebiscitare și cele participative care se stabilesc între oameni și lideri:

> Aceste legături întruchipează în cele din urmă forme foarte diferite de subiectivitate populară și acțiune colectivă. Legăturile [*linkage*] sau formele de subiectivitate participative oferă cetățenilor un rol direct în contestarea elitelor consacrate sau în procesele deliberative și de elaborare a politicilor. Ca atare, ele tind să se bazeze pe forme de acțiune colectivă autonome și autoconstituite la bază, înăuntrul sau în afara (sau câteodată împotriva) canalelor instituționale oficiale. În schimb, sub legăturile și formele de subiectivitate plebiscitare, electoratul de masă – adesea neorganizat – este mobilizat de sus în jos pentru a aclama o figură de autoritate sau pentru a ratifica inițiativele politice ale liderului. Asemenea aclamare plebiscitară se face prin intermediul cabinei de vot sau referendumului popular și nu depinde de forme autonome de acțiune colectivă la bază. De fapt, apelurile plebiscitare depind adesea de relații directe, nemediate între o figură populistă și un electorat de masă foarte fragmentat.[18]

Deși ambele tipuri de subiectivitate invocă „poporul" și stigmatizează elitele, populismul este legat de această conexiune plebiscitară care nu împuternicește poporul ca întreg, ci mai degrabă liderii individuali. Această turnură plebiscitară poate fi observată în politica regresivă, cu lideri

[18] *Ibid.*, p. 685.

apelând la mase cu ajutorul discursurilor împotriva establishmentului politic, în vreme ce manipulează oamenii fără să-i implice.

În al treilea rând, mai rămâne întrebarea: ce condiții politice sunt propice pentru apariția unei contramișcări regresive. În general, cercetătorii care studiază mișcările sociale au analizat oportunitățile și amenințările politice ce afectează deopotrivă amploarea și caracteristicile protestelor. Studiile asupra mișcărilor progresiste au arătat în mod clar că trăsăturile tipice ale nemulțumirilor actuale față de neoliberalism și crizele sale sunt influențate de răspunsurile politice la marea recesiune, mai ales de strategiile politicii (de partid) de centru-stânga. Demn de menționat e că cercetările asupra protestelor anti-austeritate în America Latină au arătat că cele mai destabilizatoare valuri de proteste au avut loc acolo unde politica de partid a eșuat în a oferi canale de exprimare pentru nemulțumirea față de neoliberalism fiindcă toate partidele mari sprijineau politicile neoliberale.[19]

O situație similară pare să iasă la suprafață și în Europa, unde consecințele repoziționării la dreapta în termeni de viziune a protecțiilor sociale par să fie tot mai dramatice atunci când stânga este percepută ca fiind lipsită de o alternativă reală.[20]

[19] Kenneth Roberts, *Changing Course in Latin America: Party Systems in the Neoliberal Era*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

[20] Della Porta, *The Global Diffusion of Protest*, *loc. cit.*

Despre mișcări și contramișcări. Câteva concluzii

Nemulțumirile față de neoliberalism și crizele lui iau diverse forme politice. La stânga, protestele au luat forma de organizare a mișcărilor sociale în rețea, în vreme ce la dreapta au apărut noi partide sau altele au fost transformate prin dezvoltarea unei conexiuni plebiscitare între lideri și susținători. Cum s-a întâmplat des în istorie, la stânga sursele nemulțumirii au fost încadrate într-un discurs al cosmopolitismului și al clasei. La dreapta însă, aceleași nemulțumiri au fost preluate în discursuri exclusive și xenofobe. Asta nu înseamnă neapărat că mișcările regresive sunt mai de succes, ci că – cum s-a mai întâmplat în trecut, mai ales în timpul crizelor economice – avansurilor stângii li se opun adesea actori puternici (ca atunci când victoriile mișcării muncitorești sunt urmate de retrageri reacționare).

În vreme ce politica progresistă rămâne vie și activă, recentele succese vizibile ale dreptei arată ce fel de provocări pune situația de față stângii. În primul rând, fragmentarea bazei sociale de referință este într-adevăr o problemă pentru politica progresistă, pentru că acum e de așteptat ca exprimarea nemulțumirilor să urmeze în mod simultan logici diferite – opunându-se comodificării (ca în conflictele de muncă tradiționale), dar și împotriva recomodificării (în forma privatizării bunurilor și serviciilor) și excomodificării (expulzarea actorilor pieței prin șomaj masiv și precarizarea muncii).[21]

[21] Michael Burawoy, „Facing an Unequal World", în: *Current Sociology*, nr. 63/1 (2015), pp. 5-34.

În același timp, chiar mai mult decât în valul anterior de politici progresiste din perioada de glorie a mișcării globale pentru dreptate, se poate observa la stânga o nevoie urgentă de coordonare transnațională care ar putea să slăbească structuri mobilizatoare create anterior. Rezistența locală la eradicarea drepturilor existente ar putea să intre în conflict cu nevoia eforturilor globale de a crea un capitalism financiar globalizat.

În fine, activiștii și votanții progresiști – care au credințe normative puternice și sunt obișnuiți cu un nivel sofisticat al discursului – sunt mai greu de convins cu apeluri generice și minciuni. Sunt, ca atare, tot mai greu de mobilizat prin apelurile neoliberale ale partidelor de centru-stânga, care au fost marele perdant politic al evenimentelor recente. În același timp, deși stânga radicală a devenit tot mai puternică, mai ales unde mișcările sociale progresiste au fost mai răspândite, s-a întâmplat însă foarte rar ca partidele acestor mișcări să obțină puterea de a lua decizii în instituțiile naționale. Acolo unde le-a reușit (ca în Bolivia sau în Grecia), întâlnesc o rezistență enormă înăuntrul și în afara țării.

Fără îndoială că e nevoie de răbdare pentru a răspunde acestor provocări, dar e nevoie de asemenea și de crearea unor spații de întâlnire și de capacitatea de a învăța în acțiune, prin însăși practicile acestor lupte, așa cum s-a întâmplat și în cazul mișcărilor progresiste din trecut.

Traducere din engleză de Iulian Bocai

4. Neoliberalism progresist *versus* populism reacționar: o alegere *à la* Hobson[1]

Nancy Fraser

Alegerea lui Donald Trump se înscrie într-o serie de manifestări spectaculoase de revoltă politică care laolaltă semnalează prăbușirea hegemoniei neoliberale. Printre acestea se numără și votul în favoarea Brexit în Marea Britanie, respingerea reformelor lui Matteo Renzi în Italia, campania lui Bernie Sanders pentru nominalizarea din partea Partidului Democrat în Statele Unite ale Americii și susținerea tot mai mare de care se bucură Frontul Național în Franța. Deși diferite în termeni de ideologie și obiective, aceste forme electorale de protest au o țintă comună: toate vizează respingerea globalizării corporatiste, a neoliberalismului și a elitelor politice tradiționale care le-au promovat pe primele două. În toate aceste cazuri, alegătorii spun „Nu!" combinației letale de austeritate, comerț liber, îndatorare excesivă și abuzivă și muncă precară, prost plătită care caracterizează capitalismul financializat al zilelor noastre. Votul lor reprezintă contraponderea politică subiectivă la criza structurală obiectivă a acestei forme de capitalism. Vizibilă de ceva vreme în tipul

[1] În original, *Hobson's choice*, se referă la un tip de situație în care doar ți se dă impresia că ai avea de ales: fie primești ce ți se oferă, fie nu primești nimic. Pe scurt, o non-alegere (n. tr.).

de „violență lentă" asociat cu încălzirea globală și cu atacul asupra reproducerii sociale peste tot în lume, această criză structurală a erupt sub ochii tuturor în 2007-2008, odată cu cvasi-colapsul ordinii financiare globale.

Până de curând însă, principala reacție la această criză a fost protestul *social* – impresionant și animat, cu siguranță, dar de regulă efemer. Sistemele *politice*, prin comparație, păreau relativ imune, controlate în continuare de birocrații de partid și de elitele tradiționale, cel puțin în cele mai puternice state care alcătuiesc nucleul capitalist, precum Statele Unite ale Americii, Marea Britanie și Germania. Situația stă cu totul altfel acum că undele de șoc electorale reverberează în întreaga lume, inclusiv în citadelele finanței globale. Cei care au votat pentru Trump, la fel ca cei care au votat pentru Brexit sau împotriva reformelor în Italia, s-au ridicat împotriva stăpânilor lor politici. Dând cu tifla establishmentului politic, aceștia au repudiat forma de conducere pe care o consideră responsabilă pentru erodarea continuă a condițiilor lor de trai în ultimii treizeci de ani. De mirare nu e că au făcut-o, ci că le-a luat atât de mult timp până s-o facă.

Dar asta nu înseamnă că victoria lui Trump este doar o formă de revoltă împotriva finanței globale. Cei care au votat cu el nu au respins neoliberalismul *tout court*, ci neoliberalismul *progresist*. Unora le-ar putea părea un oximoron, dar e vorba aici de o configurație politică reală, chiar dacă nefirească, care constituie cheia înțelegerii rezultatelor alegerilor din Statele Unite ale Americii – și poate și a unor evoluții din alte părți ale lumii. În forma sa americană, neoliberalismul

progresist este o alianță între curentele principale ale noilor mișcări sociale (feminism, antirasism, multiculturalism și drepturi LGBTQ), pe de-o parte, și sectoarele „simbolice", de elită, ale industriei financiare și a serviciilor (Wall Street, Silicon Valley și Hollywood), pe de alta. În cadrul acestei alianțe, forțele progresiste și forțele capitalismului cognitiv, în special ale financializării, se unesc în mod eficient. Fără să o știe, charisma progresistă este astfel folosită de forțele capitalismului. Idealuri precum diversitatea și emanciparea, care în principiu ar putea servi altor scopuri, dau strălucire actualmente unor politici care au distrus producția industrială și, odată cu ea, nivelul de trai al claselor de mijloc care munceau cândva în acest sector.

Neoliberalismul progresist s-a dezvoltat în Statele Unite ale Americii pe parcursul ultimilor treizeci de ani, fiind consfințit de victoria lui Bill Clinton în alegerile prezidențiale din 1992. Clinton a fost principalul creator și purtător de stindard al „Noilor Democrați", echivalentul american al New Labour al lui Tony Blair. În locul coaliției născute din New Deal și alcătuită din muncitorii industriali organizați în sindicate, afro-americani și clasele de mijloc urbane, Clinton a creat o nouă alianță între antreprenori, locuitorii privilegiați ai suburbiilor, noile mișcări sociale și tineri. Proclamându-și buna-credință progresistă și modernitatea, această alianță a îmbrățișat idealurile diversității, multiculturalismului și feminismului. Faptul că susținea ideile progresiste nu a împiedicat însă administrația Clinton să facă curte Wall Street-ului. Astfel, economia americană a

fost dată pe mâna Goldman Sachs, s-a trecut la dereglementarea sistemului bancar și au fost negociate acordurile de liber schimb care au precipitat dezindustrializarea. În toată povestea aceasta, marea perdantă a fost așa-numita „centură de rugină" [*Rust Belt*][2] a Statelor Unite – în vremurile ei bune, adevărat avanpost al democrației sociale New Deal, iar în prezent regiunea care a dat colegiul electoral cu ajutorul căruia Donald Trump a ajuns la Casa Albă. Alături de mai noile centre industriale din sudul Statelor Unite, regiunea a fost lovită din plin de financializarea dezlănțuită din acești ultimi douăzeci de ani. Politicile lui Clinton, continuate de succesorii lui, inclusiv de Barack Obama, au dus la degradarea condițiilor de trai ale tuturor lucrătorilor, dar în special ale celor din producția industrială. Pe scurt, clintonismul poartă o mare parte din responsabilitatea pentru slăbirea sindicatelor, pentru declinul salariilor reale, precaritatea crescândă a muncii și ascensiunea așa-numitei familii cu două venituri [*two-earner family*] care a înlocuit fostul salariu familial (un singur venit).

După cum am afirmat deja, atacul asupra beneficiilor sociale a fost disimulat sub poleiala emancipării furnizată de noile mișcări sociale. În spatele idealului familiei cu două venituri, prezentat drept o victorie feministă, se află cu

[2] Cândva numită „centura de fabrici" (*Manufacturing Belt*), această regiune se întinde între Marile Lacuri și coasta Atlanticului, cuprinzând nordul Midwestului, și se deosebește de statele agricole din Midwest, așa-numitul „coș cu pâine al Americii" sau „centura de porumb" (*Corn Belt*) (n. tr.).

totul și cu totul alte realități: scăderea drastică a nivelurilor salariale, a siguranței locului de muncă, a standardelor de viață, creșterea accentuată a numărului de ore lucrate pentru salariu pe gospodărie, exacerbarea practicii lucrului în două schimburi (mai nou, în trei sau chiar patru schimburi), creșterea numărului de gospodării în care femeia este singura care aduce venituri și o luptă disperată de a transfera muncile de îngrijire în spinarea altora, în special a femeilor sărace, de culoare și imigrante. Mai mult, de-a lungul tuturor acestor ani în care se alegea praful de industrie, în Statele Unite ale Americii se trâncănea cu voluptate despre „diversitate", „autonomizarea femeilor" și „lupta împotriva discriminării". Prin identificarea progresului cu meritocrația și punerea sa în opoziție cu egalitatea, ascensiunea femeilor, minorităților și homosexualilor „merituoși" în cadrul ierarhiilor corporatiste conduse după principiul „câștigătorul ia toată masa" era prezentată ca emancipare, când adevărata emancipare ar fi presupus abolirea acestei ierarhii. Astfel de vederi liberal-individualiste despre progres au înlocuit treptat definițiile emancipării care înfloriseră în anii '60 și '70 și care fuseseră mai extinse, antiierarhice, egalitare, mai conștiente de antagonismul dintre clase și anticapitaliste. Pe măsură ce Noua Stângă intra în penumbră, dispărea și critica structurală a societății capitaliste practicată de ea, iar mentalitatea liberal-individualistă caracteristică Statelor Unite revenea în prim-plan, micșorând pe nesimțite aspirațiile „progresiștilor" și ale altor stângiști autoproclamați. Elementul decisiv, care a pus capac, a fost însă suprapunerea

între această evoluție și ascensiunea neoliberalismului. Astfel, un partid hotărât să liberalizeze economia capitalistă și-a găsit partenerul perfect în feminismul meritocratic corporatist care-și propunea drept unică ambiție „să facă un pas în față"[3] și „să crape pe ici, pe colo plafonul de sticlă"[4].

În spatele tuturor acestor evoluții s-a aflat o transformare epocală a capitalismului care a început în anii '70 și care a ajuns acum la termen. Aspectul structural al acestei transformări este astăzi bine cunoscut și înțeles: în timp ce precedentul regim al capitalismului controlat de stat învestea guvernele cu puterea de a pune interesele pe termen scurt ale firmelor private în slujba obiectivului pe termen lung al acumulării susținute, prezentul regim autorizează finanța globală să subordoneze guvernele și populațiile intereselor imediate ale investitorilor privați. Aspectul politic al transformării este însă mai puțin înțeles. L-am putea descrie în termeni adaptați din scrierile lui Karl Polanyi. Îmbinând producția de masă și consumul de masă cu furnizarea de servicii publice, capitalismul controlat de stat obținuse o ingenioasă sinteză a două proiecte considerate

[3] În original, *leaning in*, aluzie la cartea lui Sheryl Sandberg și Nell Scovell, *Lean In: femeile, munca și dorința de a conduce* (trad. de Irina Brateș, Editura Litera, București, 2015) considerată – printre alții, de autoarea americană bell hooks – un exemplu de feminism corporatist, care nu ține cont de chestiuni de rasă, clasă și orientare sexuală (n. tr.).

[4] În original, *cracking the glass ceiling*, aluzie la un discurs rostit de Hillary Clinton în 2016, după ce a fost nominalizată candidată la președinție din partea Partidului Democrat (n. tr.).

antitetice de către Karl Polanyi: pieţificarea [*marketization*] şi protecţia socială. Dat fiind că întregul edificiu se sprijinea pe comportamentul prădalnic de tip (neo)imperial în Sudul global, pe instituţionalizarea dependenţei femeilor prin intermediul salariului familial şi pe excluderea motivată rasial a lucrătorilor agricoli şi domestici de la sistemul de protecţie socială, se poate spune că sinteza celor două proiecte s-a făcut în detrimentul unui al treilea proiect, neglijat de Polanyi, pe care l-am putea numi emancipare. În anii '60, segmentele de populaţie excluse se mobilizau deja activ împotriva unui târg care le obliga să plătească preţul pentru relativa siguranţă şi prosperitate a celorlalţi. Şi pe bună dreptate! Aceste mobilizări au ajuns însă să se intersecteze, cu consecinţe dezastruoase, cu un alt front de luptă, paralel, care a tot câştigat teren în deceniile care au urmat. Pe acest al doilea front, în ţările nucleului capitalist, lupta se dădea între, pe de-o parte, un partid de susţinători ai pieţei libere aflat în ascensiune şi hotărât să liberalizeze şi să globalizeze economia capitalistă şi, pe de altă parte, mişcările muncitoreşti aflate în declin, cândva cel mai puternic punct de sprijin al social democraţiei, reduse însă la o poziţie defensivă, dacă nu înfrânte cu totul. În acest context, noile mişcări sociale progresiste, care vizau răsturnarea ierarhiilor bazate pe gen, „rasă", etnie şi orientare sexuală s-au pomenit pe o poziţie opusă faţă de populaţiile care încercau să-şi apere universurile vieţilor şi privilegiile obţinute, puse acum în pericol de cosmopolitismul noii economii financializate. Coliziunea acestor două fronturi de luptă a produs

o nouă constelație: *susținătorii emancipării și-au dat mâna cu partizanii financializării împotriva protecției sociale*. Rezultatul acestui mariaj a fost neoliberalismul progresist.

Neoliberalismul progresist combină idealuri trunchiate de emancipare cu forme letale de financializare. Și tocmai acest amestec a fost respins *in toto* de alegătorii lui Trump. Între cei lăsați pe dinafară în această minunată lume nouă cosmopolită, la loc de frunte se află muncitorii industriali, fără îndoială, dar și șefii lor, apoi micii oameni de afaceri, cu toții depinzând de industriile orbitând pe „centura de rugină" și din Sud, și-n final, populațiile rurale în rândul cărora șomajul și drogurile fac ravagii. Pentru toți aceștia, ofensa reprezentată de dezindustrializare este dublată de ofensa moralismului progresist care îi înfățișează în mod sistematic drept înapoiați cultural. Respingând globalizarea, alegătorii lui Trump au repudiat cosmopolitismul liberal asociat cu aceasta. Pentru unii (deși în niciun caz pentru toți), a mai fost doar un pas de-aici până la a da vina pentru condițiile de trai tot mai precare pe corectitudinea politică, oamenii de culoare, imigranți și musulmani. În ochii lor, feminismul și Wall Street-ul sunt totuna, uniune întruchipată perfect de Hillary Clinton.

Această amalgamare a fost posibilă datorită absenței unei stângi autentice. În ciuda puseurilor periodice de tipul Occupy Wall Street, care s-au dovedit efemere, o prezență susținută a stângii lipsește de mai multe decenii în Statele Unite ale Americii. Mai mult, din sfera publică a lipsit și orice narațiune a stângii care să îmbine nemulțumirile legitime

ale susținătorilor lui Trump cu o critică cuprinzătoare a financializării, pe de-o parte, și cu o viziune emancipatoare antirasistă, antisexistă și antiierarhică, pe de alta. Cu efecte la fel de devastatoare, s-au ignorat și orice potențiale legături între mișcările muncitorești și noile mișcări sociale. În absența oricărei comunicări, cei doi poli indispensabili ai unei stângi viabile au rămas despărțiți, așteptând practic să fie puși în antiteză.

Sau cel puțin așa au stat lucrurile până la campania remarcabilă pentru primare a lui Bernie Sanders care s-a luptat să unească cei doi poli, după un imbold inițial din partea mișcării Black Lives Matter. Desființând clișeele neoliberale dominante, Sanders a dus o campanie împotriva „economiei măsluite" care de treizeci de ani nu făcea altceva decât să redistribuie avuția și profitul către clasele deja avute. El a mai criticat și „sistemul politic măsluit" care a susținut și a protejat această economie, subliniind că, decenii la rând, democrații și republicanii fuseseră complici la înăbușirea oricărei propuneri serioase de reformă structurală, monopolizând în același timp sfera publică cu propriile bătălii și consumând tot oxigenul din acest spațiu. Sub stindardul „socialismului democratic", Sanders a transformat sentimente aflate în stare de latență de la Occupy Wall Street încoace într-o puternică insurgență politică.

Revolta lui Sanders a fost echivalentul în tabăra democrată al revoltei lui Trump. În timp ce Trump răsturna establishmentul republican, Bernie pierdea la mustață în lupta cu Clinton care primise binecuvântarea lui Obama să-i fie

succesoare și ai cărei aparatcici controlau toate pârghiile de putere din Partidul Democrat. Sanders și Trump, fiecare de partea lui, au reușit să înflăcăreze o majoritate uriașă de alegători americani. Dar numai populismul lui Trump a rezistat. În timp ce acesta își depășea cu ușurință rivalii republicani, inclusiv pe cei preferați de donatorii mari și de greii partidului, insurecția lui Sanders a fost zăgăzuită de un Partid Democrat mult mai puțin democrat decât rivalul său. La momentul alegerilor generale așadar, alternativa de stânga fusese suprimată.

Astfel, ne-am pomenit în fața unei alegeri *à la* Hobson, o falsă alegere între populismul reacționar și neoliberalismul progresist. Virând rapid spre un discurs moralizator fără miză, Hillary Clinton și-a axat întreaga campanie pe „caracterul infam" al lui Trump. Ce-i drept, din acest punct de vedere, Trump s-a dovedit găina cu ouă de aur, o sursă inepuizabilă de provocări, care mai de care mai toxice, și de pretexte pentru a ocoli problemele ridicate de Sanders. Dar nici Clinton nu s-a dezis și a mușcat momeala. Concentrându-se exclusiv pe insultele la adresa musulmanilor și pe obiceiul lui Trump de a pipăi femeile, și contând pe voturile susținătorilor lui Sanders ca pe ceva de la sine înțeles, ea a abandonat orice referiri la „economia măsluită", la nevoia unei „revoluții politice", la costurile sociale ale liberului schimb neoliberal și ale financializării și la distribuirea extrem de inechitabilă a acestor costuri. În plus, nu a acordat niciun credit concepțiilor dizidente ale lui Trump în materie de politică externă, inclusiv îndoielilor sale în privința

posibilității unor schimbări de regim pe bandă rulantă, în privința viitorului NATO și a utilității demonizării Rusiei. Convinsă că un candidat de calibrul ei nu poate pierde în fața unui om atât de impulsiv și de nepregătit ca Donald Trump, Clinton a considerat că nu trebuie decât să aștâțe indignarea morală a oamenilor și să aștepte să treacă timpul. Uzând de tacticile obișnuite de intimidare, locțiitorii ei au pus presiune pe susținătorii lui Sanders. Pentru a opri amenințarea „fascistă", trebuiau să înceteze cu criticile la adresa candidatei și să se încoloneze cuminți în spatele răului cel mai mic.

Strategia s-a dovedit dezastruoasă însă – și nu numai pentru că Clinton a pierdut. Refuzând să ia în serios condițiile care au făcut posibilă ascensiunea fulminantă a lui Trump, campania sa pur și simplu i-a șters de pe listă pe susținătorii lui și revendicările acestora. Iar asta nu a făcut decât să cimenteze percepția că progresiștii sunt aliații finanței globale – percepție confirmată și de publicarea discursurilor plătite pe care Hillary Clinton le-a ținut în fața directorilor de la Goldman Sachs. Nu doar că nu a reușit „să facă un pas mai la stânga", cum ar fi sperat unii susținători reticenți ai săi, dar campania ei a contribuit la conturarea și mai clară a alegerii dezolante între două alternative la fel de indigeste: populismul reacționar sau neoliberalismul progresist.

De fapt, așa-zisa „alegere a răului mai mic" era departe de a fi o noutate. Scoasă din patru în patru ani de la naftalină, aceasta este postura obișnuită a stângii americane: să repete papagalicește dezideratele liberale cenzurându-și

propriile obiective, de teama unui Bush sau a unui Trump. Pretinzând că ne salvează de „răul cel mai mare", această strategie nu face decât să pregătească terenul pentru noi și noi sperietori, din ce în ce mai periculoase, care la rândul lor vor servi drept pretext pentru noi tărăgănări – și tot așa, într-un cerc vicios. Chiar crede cineva că o președinție Clinton i-ar fi tras la răspundere pe greii de pe Wall Street și pe cei mai privilegiați 1% dintre americani? Că ar fi diminuat în loc să aţâțe furia populistă? De fapt, furia resimțită de mulți dintre susținătorii lui Trump este cât se poate legitimă, chiar dacă, în mare parte, ea este actualmente prost direcționată spre imigranți și alți țapi ispășitori. Reacția corectă nu este condamnarea morală, ci validarea politică a acestei furii, însoțită de redirecționarea ei către rapacitatea sistemică a capitalelor financiare.

Mai mult, același răspuns trebuie să-l dăm și celor care ne îndeamnă să strângem rândurile cu neoliberalii pentru a ne feri de fascism. Problema nu e doar că populismul reacționar nu este (încă) fascism, ci că, din perspectivă analitică, liberalismul și fascismul nu sunt neapărat două lucruri diferite, unul bun și celălalt rău, ci două fețe profund interconectate ale sistemului capitalist mondial. Deși în niciun caz echivalente pe plan normativ, ambele reprezintă produsul capitalismului fără limite, care produce peste tot unde se instalează o destabilizare a universurilor vieții și a habitatelor, lăsând în urmă și emancipare individuală, dar și suferință mută. Liberalismul exprimă prima fațetă, cea eliberatoare, a acestui proces, trecând sub tăcere furia

și suferința asociate celei de-a doua fațete ale sale. Lăsate să dospească în absența unei alternative, aceste sentimente alimentează tot soiul de autoritarisme: atât pe cele care-și merită eticheta de fascism, cât și pe cele care nu și-o merită în mod evident. Cu alte cuvinte, în absența unei alternative de stânga, merstromul „dezvoltării" capitaliste nu poate genera decât forțe liberale și contraforțe autoritare, care coexistă într-o simbioză împotriva firii. Astfel, departe de a constitui un antidot pentru fascism, (neo)liberalismul îi este tovarăș de fărădelegi. Singurul talisman care ne ferește în mod veritabil de fascism (fie el proto-, cvasi- sau real) este un proiect de stânga care să redirecționeze furia și suferința celor deposedați către o restructurare societală profundă și o „revoluție" politică democratică. Până foarte recent, nici nu ne puteam imagina un astfel de proiect, atât de sufocantă era hegemonia neoliberală. Datorită lui Sanders, Corbyn, Syriza, Podemos – oricât ar fi ei toți de imperfecți – putem contempla din nou un orizont extins de posibilități.

De aici înainte, prin urmare: *stânga ar trebui să refuze să aleagă între neoliberalism progresist și populism reacționar*. În loc să acceptăm termenii propuși de clasele politice, ar trebui să îi redefinim folosindu-ne de rezerva tot mai vastă de repulsie socială față de orânduirea actuală. În loc să ținem partea tandemului financializare-emancipare împotriva protecției sociale, ar trebui să ne concentrăm pe construirea unei noi alianțe între emancipare și protecție socială împotriva financializării. În cadrul unui astfel de proiect, care este o prelungire a celui propus de Sanders, emanciparea nu

înseamnă a încuraja o mai mare diversitate a ierarhiilor corporatiste, ci a aboli ierarhiile. Iar prosperitatea nu înseamnă a spori valoarea acțiunilor sau a profitului companiilor, ci a garanta bazele materiale necesare unei vieți bune pentru toți. Aceasta este singura soluție principială și câștigătoare în conjunctura actuală.

Eu una nu am de gând să deplâng înfrângerea neoliberalismului progresist. Sigur că avem multe motive să ne temem de o administrație Trump rasistă, anti-imigrație și antiecologistă. Dar nu trebuie să jelim nici implozia hegemoniei neoliberale, nici faptul că clintonismul nu mai ține Partidul Democrat în strânsoarea sa de fier. Victoria lui Trump a însemnat o înfrângere pentru alianța infamă dintre emancipare și financializare. Însă președinția sa nici nu va oferi o rezolvare a crizei actuale și nici nu promite vreo schimbare de regim sau instaurarea unei noi hegemonii reconfortante. Ne confruntăm mai degrabă cu un interregnum, o situație deschisă și instabilă în care inimile și mințile pot fi atrase de-o parte sau de alta. Ea nu prezintă doar pericole, ci și șansa de a construi o nouă „stângă nouă".

Reușita acestui demers depinde parțial de un examen introspectiv serios din partea unora din progresiștii care s-au raliat campaniei Clinton. Aceștia trebuie să renunțe să se mai complacă în mitul fals că au pierdut în fața „unei adunături de oameni jalnici" (rasiști, misogini, islamofobi și homofobi), ajutați de Vladimir Putin și de FBI. Vor trebui să-și asume propria parte de vină pentru că au sacrificat cauza protecției sociale, a bunăstării materiale și a demnității clasei

muncitoare pentru un simulacru de emancipare înțeleasă ca meritocrație, diversitate și autonomizare. Vor trebui să reflecteze serios la modul în care am putea transforma economia politică a capitalismului financializat pentru a readuce la viață „socialismul democratic", cuvântul-cheie în campania lui Sanders, și a înțelege în ce ar putea consta el în secolul XXI. Vor trebui, înainte de toate, să facă un pas către masa de alegători ai lui Trump care nu sunt nici rasiști, nici adepți convinși ai dreptei, ci victime ale „sistemului măsluit", care pot și trebuie recrutați în cadrul proiectului anti-neoliberal al unei stângi reîntinerite.

Ceea ce *nu* înseamnă că subiecte presante precum rasismul și sexismul trebuie trecute sub tăcere. Înseamnă în schimb că trebuie arătat cum aceste tipuri vechi, istorice de opresiune își găsesc noi moduri de expresie și noi temeiuri în capitalismul financializat al zilelor noastre. Respingând gândirea falsă cu sumă nulă care a dominat campania electorală, trebuie să stabilim o legătură între suferințele femeilor și persoanelor de culoare și suferințele multora dintre cei care au votat pentru Trump. În acest fel, o stângă revitalizată va fi capabilă să pună bazele unei coaliții noi și puternice, în numele dreptății pentru toți.

Traducere din engleză de Ioana Miruna Voiculescu

5. Populismul sau criza elitelor liberale: cazul Israelului

Eva Illouz

În lume pare să se fi instalat, aproape peste noapte, dezordinea. Societăți liberale, democratice, care de la al Doilea Război Mondial încoace au acceptat și au urmat în cea mai mare parte regulile jocului liberal, dau semne de radicalizare în anumite segmente ale populației. Că vorbim de Statele Unite ale Americii, Franța, Marea Britanie, Austria, Germania, Ungaria sau Israel, un număr semnificativ de cetățeni par hotărâți să pună sub semnul întrebării o parte din temele principale ale liberalismului: pluralismul religios și etnic, integrarea națiunii într-o ordine mondială prin intermediul schimbului economic și al instituțiilor globale, extinderea drepturilor individuale și colective, toleranța față de diversitatea sexuală, neutralitatea religioasă și etnică a statului. În afara lumii liberale occidentale tradiționale, situația e și mai sumbră: Rusia, Turcia și Filipine afișează un stil de conducere agresiv, brutal, șovin, o atitudine ostilă față de Europa și valorile sale și un dispreț fățiș față de statul de drept și drepturile omului.

Ne-am obișnuit să considerăm fundamentalismul ca fiind tipic gândirii și acțiunii „Celuilalt", de unde și literatura abundentă despre fundamentalism islamic. În mod ironic

însă, alteritatea cea mai palpabilă, apropiată este cea care vine din interior, se ridică din mijlocul nostru. Mă voi concentra aici pe acest fundamentalism proxim, reprezentat de populațiile care trăiesc în democrații occidentale sau de tip occidental și care par motivate de o dorință de a se întoarce la „fundamentele" propriei culturi, civilizații, religii și națiuni. Tipul acesta de fundamentalism este alimentat de religie și de tradiție, fără îndoială, însă, în acest caz, religia este esențialmente mobilizată pentru a apăra puritatea poporului și o versiune radicală a națiunii.

În eseul de față mă voi apleca în primul rând asupra acestui proces de radicalizare internă așa cum se desfășoară el într-un colț al lumii, respectiv în Israel. Cazul Israelului este relevant în cadrul unei analize a dezordinii generale ca cea invocată mai sus tocmai pentru că Israelul a făcut mișcarea către o politică populistă regresivă cu cel puțin zece ani înaintea derapajului global către populism la care suntem astăzi martori (ceea ce l-a făcut pe Christophe Ayad să vorbească de „israelizarea lumii").[1] Caracterul reacționar al politicii israeliene se manifestă în mai multe feluri: radicalizarea partidului Likud aflat la conducere (în special după alegerile din 2009) și trecerea la o versiune israeliană a politicii „Alt-Right" americane[2], cu scopul declarat de a

[1] Christophe Ayad, „L'israélisation du monde (occidental)", *Le Monde* (1 decembrie 2016).

[2] „Alt-Right" sau alternativa de dreapta este o mișcare politică din Statele Unite ale Americii, destul de neclar definită, care respinge conservatorismul oficial propunând în loc naționalismul „alb", izolaționismul,

instaura supremația evreilor asupra arabilor (atât teritorială cât și juridică, în condițiile în care un reprezentant Likud de frunte a afirmat de curând în Knesset că și-ar dori revocarea dreptului de vot al cetățenilor arabi); promovarea politicienilor extremiști cu un discurs mesianic, care cer refacerea Israelului Mare biblic (poziție care acum zece ani era considerată sminteală curată); discreditarea publică a opiniilor politice de stânga, în prezent catalogate drept acte de „trădare" de mulți oficiali ai statului (în unele cazuri, opiniile de stânga au fost scoase cu totul în afara legii, cum ar fi apelurile publice pentru susținerea BDS, *Boycott, Divestment and Sanctions*, mișcarea internațională pentru boicotarea, descurajarea investițiilor și impunerea de sancțiuni asupra Israelului); invocarea permanentă a securității pentru a justifica încălcarea drepturilor la viață privată și a altor drepturi ale minorităților; rabini plătiți din bani publici care îndeamnă oamenii să nu angajeze arabi și să boicoteze magazinele care o fac. Un sondaj realizat recent de *Israel Hayom*, un cotidian deținut de Sheldon Adelson (miliardarul evreu care a donat milioane de dolari pentru campaniile lui Netanyahu *și* Trump), în rândul liceenilor israelieni evrei cu vârste între 16 și 18 ani surprinde aceste tendințe profunde: 59% s-au descris ca având convingeri politice de dreapta, iar numai 13% au spus că se consideră de stânga. Sondajul a mai arătat și un nivel al patriotismului surprinzător de mare: 85% din

antisemitismul și alte convingeri asociate cu extrema dreaptă și chiar neonazismul. A fost unul dintre susținătorii principali ai lui Donald Trump în campania pentru alegerile prezidențiale din 2016 (n. tr.).

cei intervievați au declarat că „își iubesc țara", iar 65% au afirmat că sunt de acord cu aforismul atribuit eroului sionist Joseph Trumpeldor, ucis în bătălie în 1920: „E plăcut să mori pentru patrie."[3]

Evoluția Israelului de la o țară care se pretindea liberală la una populistă, caracterizată de disprețul față de legislația internațională și valorile civice ale liberalismului, a fost pusă pe seama eșecului acordurilor de la Oslo, Wye și Camp David, palestinienii fiind acuzați că au respins ofertele teritoriale făcute de guvernul de stânga al lui Ehud Barak. Asta a contribuit, fără îndoială, semnificativ la faptul că retorica dreptei axată obsesiv pe securitate a devenit tot mai vehementă și mai acceptabilă, dar de unul singur acest lucru nu poate explica schimbarea palpabilă a identității politice a Israelului, transformarea culturii și a valorilor sale civice.

Pentru a înțelege care ar putea fi mizele acestor schimbări, mă voi apleca întâi asupra cărții recente a lui Michael Walzer, *The Paradox of Liberation* (Paradoxul eliberării), în care analizează procesul de radicalizare internă a trei națiuni: Algeria, Israel și India. Întrebarea centrală a cărții este: Cum se face că în toate aceste trei țări, care și-au smuls de curând independența din mâinile puterilor coloniale, mișcarea de eliberare națională a fost atât de rapid contestată de fundamentaliștii religioși, iar reacția a fost atât de slabă? Nu mă folosesc de teza lui Walzer pentru că sunt de acord cu ea, dimpotrivă. Walzer este

[3] Allison Kaplan Sommer, „Jews-only poll highlights Israeli youths' drift to the right", *Haaretz* (13 aprilie 2016).

însă unul dintre cei mai importanți filosofi politici ai zilelor noastre, iar felul în care explică „ce a mers prost" contează și pentru că e vorba de un autor mare, dar și pentru că explicația sa conține niște erori de diagnostic flagrante.

Paradoxurile eliberării naționale

În secțiunea de față, urmăresc îndeaproape argumentația lui Walzer, nefăcând altceva decât să îl parafrazez. Enigma pe care își propune să o dezlege în cartea sa este următoarea: în „trei țări diferite, cu religii diferite, succesiunea evenimentelor a fost uimitor de asemănătoare: la aproximativ douăzeci, treizeci de ani de la independență, statul laic a fost contestat de o mișcare religioasă militantă."[4] Paradoxul pe care îl descrie Walzer este următorul: militanții pentru eliberare națională s-au pomenit în conflict cu cei pe care voiau să-i elibereze din cauză că prima tabără era laică, iar cea de-a doua era (sau devenea din ce în ce mai) religioasă.

Walzer îl citează pe scriitorul V. S. Naipaul, respectiv cazul Indiei, dar putem foarte bine înlocui „hinduismul" lui Naipaul cu „iudaismul diasporei" așa cum era înțeles de primii sioniști:

> Hinduismul (...) ne-a condamnat la o mie de ani de înfrângere și stagnare. Nu le-a transmis oamenilor nici cea mai mică

[4] Michael Walzer, *The Paradox of Liberation. Secular Revolutions and Religious Counterrevolutions*, New Haven/Londra: Yale University Press, 2015, p. xii.

idee despre contractul social sau despre stat. Prin faptul că a înrobit un sfert din popor, întregul a fost condamnat să rămână fragmentat și vulnerabil. Filosofia retragerii propovăduită de hinduism a dus la sărăcirea intelectuală a oamenilor și nu le-a oferit instrumentele necesare pentru a face față provocărilor; a înăbușit dezvoltarea.[5]

Lupta pentru eliberare națională, prin comparație, are la bază un crez eminamente laic, modern și axat pe dezvoltare – tocmai crezul care este în prezent contestat peste tot în lume. Așa cum susțin adversarii săi, este vorba de un crez „occidental", ceva complet nou pentru națiunea pe cale de a se elibera. Iar noutatea este într-adevăr mantra luptătorilor pentru eliberare. Ei oferă poporului oprimat viziuni și promisiuni despre un nou început, o politică înnoită, o cultură și o economie nouă; scopul lor este să creeze oameni noi. Walzer îl citează pe David Ben-Gurion, primul și cel mai longeviv prim-ministru al Israelului: „Muncitorul din Ereț Israel [Țara lui Israel] este diferit de muncitorul evreu aflat în Galut [exil] (...) [Nu este] o ramură nouă altoită pe o tradiție veche, ci un copac cu totul nou."[6]

Și totuși, în „toate cele trei țări religia a rămas o forță în viața de zi cu zi pe tot parcursul anilor de luptă pentru eliberare și mai târziu"[7]. Din dorința de a defini un cetățean nou, aceste națiuni le-au tăiat însă oamenilor accesul la religie,

[5] *Ibid.*, p. 7.

[6] *Ibid.*, p. 22.

[7] *Ibid.*, p. 24.

sursa lor vitală de sens. Așa se face că religia s-a întors mai târziu, cu forța răzbunării, să bântuie forma de organizare politică care încercase să se dezbare de ea.

Explicația lui Walzer ridică cel puțin două întrebări: (1) A fost naționalismul laic al națiunilor necreștine recent constituite precum Israelul (sau India sau Algeria, la fel de bine) pe cât de absolutist, laic și universalist s-a pretins? (2) Poartă această cultură laică „absolutistă" responsabilitatea pentru resurgența religiei din cauză că a negat nevoia de religie a poporului?

După cum susține pe bună dreptate Walzer, la începuturile sale, sionismul a fost o mișcare laică militantă. A fost laic nu doar pentru că voia să scoată poporul din torpoarea religioasă, ci pentru că a adoptat cu pasiune și fervoare cultura înaltă laică a națiunilor în mijlocul cărora evreii trăiau, fie că vorbim de Rusia, Germania, Franța sau Marea Britanie. Evreii făcuseră parte din Vest vreme îndelungată, într-un mod mult mai puțin ambivalent și mult mai intim decât națiunile colonizate invocate de Walzer. În acest sens, evreii nu fuseseră „colonizați" – așa cum fuseseră India sau Algeria. Dimpotrivă, de-a lungul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, evreii au îmbrățișat Vestul, într-o relație de simbioză, proces pe care Iluminismul nu a făcut decât să-l accentueze prin ideea de universalitate care promitea reabilitarea tuturor oamenilor. În momentul în care au părăsit Europa pentru a se stabili în Palestina aflată sub mandat britanic, sioniștii se considerau reprezentanți ai acestui tip de cultură. Așadar, proiectul sionist și-a propus în același timp să obțină

suveranitatea națională a unui anumit popor și să exporte cultura laică europeană în Orientul Mijlociu. Sionismul a fost un proiect național mult mai complex decât independența Indiei sau Algeriei prin aceea că a fost simultan colonizator *și* emancipator.

O cultură laică și un stat religios: cele două fețe ale lui Ianus

Walzer are dreptate când afirmă că majoritatea evreilor care au luptat pentru crearea statului israelian au fost laici, însă laicitatea lor nu era, sau nu în totalitate, consecința naționalismului sionist: ea era rezultatul unui proces de modernizare care preceda naționalismul evreiesc în sine. Laicizarea evreilor a fost motorul proiectului naționalist, și nu invers. De fapt, sionismul a fost un mare compromis istoric între dorința de asimilare cu o viziune europeană, pe care sioniștii o priveau cu reverență, și dorința de a menține identitatea evreiască înnoind-o prin intermediul suveranității politice. Acestea fiind date, nu e nimic surprinzător că toate sau aproape toate simbolurile naționale esențiale ale Israelului (de exemplu, cele două dungi albastre de pe steag reprezintă un *tallit* sau șal de rugăciune, iar culorile alb și albastru sunt menționate în Biblie), retorica întoarcerii în Sion și calendarul public au fost împrumutate din simbolismul religios. Mai mult, sionismul nu a avut nicio intenție să nege iudaismul religios, dovadă stând concesiunile pe care le-a făcut acestuia în organizarea instituțională a statului. În 1947, Ben-Gurion a adresat Agudat Israel, organizația care reprezenta iudaismul

ortodox aşkenazi, o faimoasă scrisoare în care angaja statul să respecte patru aspecte religioase cheie ale vieții colective: respectarea Sabatului; respectarea în armată a *kashrut*-ului (codul alimentar evreiesc); controlul rabinilor asupra dreptului familiei; și autonomia sistemului de învățământ confesional.[8] Și mai important și mai spectaculos: în baza „legii întoarcerii", oricine era evreu (în 1970, definiția a fost extinsă pentru a include persoane cu un singur bunic evreu) primea automat cetățenie israeliană, ceea ce a pregătit calea pentru o definiție etnică, bazată pe ascendență, a cetățeniei. Mai mult, în interiorul statului, numai rabinii aveau competența de a stabili cine era sau nu evreu și, prin urmare, tot ei hotărau și cine se poate bucura de privilegiile care însoțesc confirmarea evreității (de exemplu, o femeie ne-evreică nu se poate căsători cu un evreu deoarece rabinii ortodocși interzic acest tip de căsătorii, și nici copiii lor nu vor fi considerați evrei). Astfel, poate cel mai important prerogativ al statului, încărcat de cea mai mare autoritate, și anume capacitatea de a defini cine este cetățean și ce privilegii are în această calitate, se afla în mâinile autorităților religioase. Sionismul, care altfel a dat dovadă de atât de multă abilitate, s-a dovedit uimitor de lipsit de imaginație când a fost vorba de elementul care se află la temelia vieții națiunii.

S-ar putea ca Walzer să nu vadă în aceste concesiuni „un angajament față de iudaism", considerându-le în schimb

[8] Itamar Rabinovich/Jehuda Reinharz, *Israel in the Middle East. Documents and Readings on Society, Politics, and Foreign Relations Pre-1948 to the Present*, Waltham, MA: Brandeis University Press, 2008, pp. 58-59.

niște compromisuri politice dificile, prin care revoluționarii naționaliști nu s-au angajat neapărat cu tot sufletul. Însă Walzer comite aceeași eroare ca și israelienii la vremea aceea: confundă cultura înaltă și oficială – profund laică, într-adevăr – cu procesul de construire a instituțiilor care, în timp, a avut un impact mult mai mare decât cultura înaltă, subminând-o. Primii sioniști stăpâneau perfect limbajul universalist al *Weltliteratur* și vocabularul marxist al redistribuirii sociale, dar stăpâneau mai puțin limbajul liberal universalist al drepturilor omului și al cetățeniei tocmai din cauza reticenței lor de a-și imagina granițele noii lor națiuni în alți termeni decât cei stabiliți de religie. Ca entitate politică, Israelul se caracteriza astfel printr-o ruptură între cultura sa oficială și principala sa instituție politică: statul. Tocmai această ruptură și această lipsă le-au permis să pună mâna pe putere habotnicilor și grupurilor fundamentaliste hotărâte.

Așadar, deși sunt de acord cu Walzer că legătura dintre naționalism și religie nu se impune ca necesară (a se vedea cazul Franței), această relație a existat de la bun început în cazul Israelului (și bănuiesc că același lucru este valabil și pentru Algeria, după cum demonstrează Jean Birnbaum în cartea sa remarcabilă *Un silence religieux*[9]). Printr-o combinație de strategii politice, ea a produs și a impus o raportare și o deferență reflexe, inconștiente față de religie și o cultură ancorată în Biblie, respectiv o identitate națională „densă" foarte diferită de identitatea națională „subțire"

[9] Jean Birnbaum, *Un silence religieux. La gauche face au djihadisme*, Paris: Seuil, 2016.

caracteristică liberalismului creștin obișnuit. Densă din cauza echivalenței indirecte stabilite între evreitate și cetățenia israeliană, între evreitate și stat. Această identitate națională densă plasează Israelul într-o categorie politică aparte, undeva la mijloc între țările liberale occidentale și națiunile musulmane din jur care definesc apartenența pe considerente religioase/etnice. Spre deosebire de primele, dar asemănător cu cele din a doua categorie, Israelul a estompat distincția instituțională între stat și religie. După cum remarca just Étienne Balibar în *Saeculum*, separarea între laic și religios este o condiție esențială pentru ca statul să fie *liber* să-și îndeplinească funcția de diseminare a unei culturi civice comune.[10] Atunci când statul nu e liber să-și îndeplinească această funcție, unui grup dat îi este mai ușor să se considere singurul reprezentant legitim și să creeze ierarhii de apartenență. Așadar, în istoria națiunii israeliene este înscrisă această definiție a cetățeniei fondate pe dreptul de sânge și pe religie, lucru care a însemnat subminarea uneia din promisiunile principale ale naționalismului, și anume caracterul său inclusiv. Rezultatul a fost un stat ciudat: puternic precum Goliat din punct de vedere militar, dar slab pe plan intern pentru că-și cedase clerului religios prerogativul principal. Mai mult decât slab, un astfel de stat era copleșit de contradicții interne.

[10] Étienne Balibar, *Saeculum. Culture, religion, idéologie*, Paris: Galilée, 2012.

Big Bang-ul politicii israeliene

Se vede clar faptul că statul național israelian nu a fost construit nici pe premise laice, nici pe unele universaliste, încorporând totuși elemente de colonialism occidental, din felul în care și-a tratat populația arabă. Dar și mai evident reiese acest lucru din alt aspect, aspect care *in fine* constituie elementul central, esențial, care a stat la baza turnurii populiste în politica israeliană a ultimilor zece ani. Ca și în cazul statelor occidentale, este vorba de imigranți și de modul în care elitele tradiționale i-au tratat pe aceștia.

Câțiva ani după Declarația de Independență din 1948, în Israel au început să sosească în număr mare evrei din Orientul Mijlociu și din Africa de Nord. Ei au fost imediat excluși din toate sferele importante ale puterii sociale. În timp ce așkenazii erau repartizați în centrele urbane unde se producea avuția, evreii yemeniți, marocani și irakieni erau trimiși în zone geografice îndepărtate, denumite eufemistic „periferia", ceea ce a dus la o încetinire considerabilă a integrării lor sociale, economice și culturale (o analiză comparativă a parcursului acestor evrei în Israel și a parcursului lor în alte țări, precum Canada și Franța, demonstrează foarte bine cât au fost de excluși din societatea israeliană).[11] Mai important poate, establishmentul sionist i-a încadrat pe toți evreii din țările arabe într-o singură categorie comună, *mizrahim* – un act de orientalism prin excelență, emanație a unei logici binare de diferențiere prin care *mizrahii* le era atribuită o

[11] Baruch Kimmerling, *Inequality and Discrimination. The End of Ashkenazi Hegemony*, Ierusalim: Keter, 2001 (în ebraică), pp. 21-29.

identitate radical diferită de cea a evreilor vest- și est-europeni, *ashkenazim*.[12] Soarta *mizrahilor* a fost curios de asemănătoare cu a muncitorilor aduși în țările europene, cum ar fi mâna de lucru magrebiană în Franța, populațiile colonizate aduse în Anglia, turcii în Germania. La fel ca omologii lor europeni, sioniștii aşkenazi i-au repartizat pe evreii *mizrahi* la munca de jos: bărbații erau șoferi de camion, lucrători forestieri, muncitori în fabrică, iar femeile menajere sau, în cel mai bun caz, secretare. Tratați ca o entitate de sine stătătoare, evreii din țările arabe erau considerați inferiori celor din țările europene în absolut toate privințele. Ca să citez din mai mulți distinși profesori, psihologi sau oficiali ai statului care s-au exprimat în legătură cu asta, *mizrahim* aveau „un intelect inferior", erau „primitivi", „înapoiați cultural", premoderni și, înainte de toate, religioși, ceea ce-i făcea de două ori străini de proiectul progresist, de inspirație occidentală, al statului laic sionist.[13] Există însă o ironie aici:

[12] Aziza Khazzoom, „The Great Chain of Orientalism: Jewish Identity, Stigma Management, and Ethnic Exclusion in Israel", *American Sociological Review*, 68/4 (2003), pp. 481-510; Amnon Raz-Krakotzkin, „The Zionist Return to the West and the Mizrahi Jewish Perspective", în *Orientalism and the Jews*, coord. Ivan Davidson Kalmar și Derek J. Penslar, Waltham, MA: Brandeis University Press, 2005, pp. 162-181; Ella Shohat, „The Invention of the Mizrahim", *Journal of Palestine Studies*, 29/1 (toamna 1999), pp. 5-20.

[13] Sami Shalom Chetrit, *Intra-Jewish Conflict in Israel: White Jews, Black Jews*, Londra/NewYork: Routledge, 2009; Sammy Smooha, „The Mass Immigrations to Israel: A Comparison of the Failure of the Mizrahi Immigrants of the 1950s with the Success of the Russian Immigrants of the 1990s", *Journal of Israeli History*, 27/1 (2008), pp. 1-27.

religiozitatea evreilor din țările arabe era mult mai modernă și modernizatoare decât cea a ultra-ortodocșilor așkenazi. Ceea ce sioniștii au interpretat drept religiozitate a evreilor *mizrahi* nu era decât efectul orientalizării acestora de către statul israelian cu aspirații occidentale.[14] În timp ce Agudat Israel (cu care Ben-Gurion se grăbise să facă compromisul) era, oricum l-ai fi privit, un stat religios extremist, antimodern, ultra-ortodox, religiozitatea evreilor născuți în țările arabe era mult mai acomodantă față de valorile vestice. Religia antimodernă, ultra-ortodoxă, fundamentalistă a așkenazilor a fost integrată organic în țesătura aparatului de stat, în schimb religiozitatea mult mai progresistă și modernă a *mizrahilor* a fost ignorată. Mai grav de-atât: religiozitatea acestora din urmă a devenit o marcă a inferiorității lor culturale și sociale, iar laicitatea a devenit, în schimb, o marcă a prestigiului cultural și a dominației simbolice.

La toate acestea, trebuie adăugat faptul că partidele de stânga aflate la putere au practicat o formă de corupție angajându-i sau împingându-i pe „oamenii lor" în funcțiile economice, academice și politice importante. Astfel, e ușor de înțeles de ce atunci când Menachem Begin, liderul mișcării revizioniste de dreapta, le-a acordat atenție și înțelegere evreilor *mizrahi*, aceștia au părăsit Partidul Laburist în număr mare. Simțindu-se ignorați și excluși, aceștia au făcut ce-ar fi făcut orice actor rațional: au votat pentru partidul lui Menachem Begin.

[14] Yehouda A. Shenhav, *The Arab Jews: A Postcolonial Reading of Nationalism, Religion, and Ethnicity*, Stanford: Stanford University Press, 2006.

Acesta a fost big bang-ul politicii israeliene, evenimentul care s-a aflat la originea unei politici populiste în Israel, marcând declinul irevocabil al stângii și trecerea la o politică identitară, etnică și rasială. Begin le-a oferit celor din grupul *mizrahi* recunoaștere *în calitate de* evrei, respectiv le-a oferit ceea ce stânga nu fusese în stare să le ofere: egalitate cu aşkenazii în virtutea evreității.[15] Begin a stabilit astfel o legătură mult mai directă și deschisă între statul evreu și cultura politică până atunci laică a Israelului. Evreii *mizrahi* l-au susținut pe Begin, iar de atunci nici nu au mai părăsit noua orbită politică creată de acesta. Recunoscându-i ca evrei, Begin – adept nedezmințit al statului de drept și al drepturilor omului – a pregătit fără să știe drumul pentru conducătorii cu mână de fier de astăzi, și anume a creat condițiile pentru o viitoare politică a majorității care să servească interesele tuturor israelienilor *în calitatea lor* de evrei.

Când Begin a devenit prim-ministru în 1977, evreii *mizrahi* alcătuiau un segment important al populației evreiești, suficient de mare pentru ca alegerile să nu poată fi câștigate fără sprijinul lor. Faptul că, până la sfârșitul anilor '70, niciun lider politic aşkenazi nu și-a îndreptat atenția asupra aspirațiilor sociale sau culturale ale populației *mizrahi* (nemaivorbind de faptul că nici măcar nu conștientizau în ce măsură erau aceștia excluși) dovedește cât de oarbă a fost respectiva conducere, orbire care își avea sursa într-un

[15] Pentru o explicație în aceeași cheie a succesului Partidului Shas, vezi Yoav Peled, „Towards a Redefinition of Jewish Nationalism in Israel? The Enigma of Shas", *Ethnic and Racial Studies*, 21/4 (1998), pp. 703-727.

fapt sociologic simplu: stânga era în același timp păstrătoarea valorilor liberale și clasa dominantă în toate aspectele vieții sociale. Acest lucru i-a insuflat un simț imuabil al superiorității culturale, determinând-o să exploateze *mizhrahim* fără reținere ca forță de muncă pentru colonizarea teritoriului și în industrie. Multor *mizrahi*, ajunși în Israel, le-a scăzut drastic statutul social în comparație cu cel din țările lor arabe de origine (în special în cazul evreilor marocani), asemănările fiind foarte mari între soarta lor și a indigenilor din Africa, India sau Orientul Mijlociu sub conducerea colonialiștilor occidentali, iar, mai târziu, a muncitorilor imigranți care au reconstruit Europa de Vest după al Doilea Război Mondial. Nu e de mirare că *mizrahim* – care au ajuns să reprezinte 50% din populație – au dezvoltat o neîncredere profundă față de orice proiect de stânga, laic și liberal, în special față de pioasa retorică aşkenazi despre universalism, în care *mizrahim* nu văd altceva decât o spoială sub care se ascund privilegiile economice, politice și culturale extraordinare acumulate de aşkenazii.

Nici până în ziua de azi conducerea laburistă nu a înțeles rolul pe care excluderea populației *mizrahim* l-a jucat în distrugerea stângii și în radicalizarea dreptei: Partidul Laburist are foarte puțini reprezentanți *mizrahi* – și cei pe care îi are sunt acolo pentru că „așa dă bine"; nu a luat niciun fel de măsuri în privința nedreptății istorice pe care le-au făcut-o acestora și nici nu și-au cerut scuze (cu excepția lui Ehud Barak care a făcut acest lucru în 1997, pe când era liderul Partidului Laburist); majoritatea universitarilor, politicienilor și

intelectualilor aşkenazi ignoră complet subiectul şi îl resping ca pe expresia unei „lipse de recunoştinţă plângăcioase".[16] Puţine grupuri „luminate" din lume au reuşit atât de bine ca aşkenazii israelieni să-şi nege şi să-şi şteargă istoria de dominaţie etnică.

Iată de ce, în ciuda faptului că Likud nu a depus cine ştie ce eforturi pentru a-i mobiliza pe locuitorii „periferiei", devotamentul *mizrahim* faţă de dreapta a rămas neclintit, căci excluderea practicată de stânga laică continua să fie adânc întipărită în memoria lor colectivă. Deşi, de-a lungul numeroşilor ani în care s-a menţinut la conducerea ţării, Netanyahu a liberalizat economia (încurajând fabricile israeliene să se mute în străinătate, lipsind clasa muncitoare de locurile de muncă pe care partidul socialist i le asigurase şi accentuând astfel inegalităţile) şi a servit în mod constant interesele celor bogaţi şi puternici, chiar şi aşa *mizrahim* au rămas pe orbita dreptei.

După victoria lui Begin în alegerile din 1977 şi recunoaşterea evreităţii populaţiei *mizrahim*, aceştia şi-au cucerit puţin câte puţin locul *în calitate de* evrei în societatea israeliană. În 1984, au creat partidul fundamentalist Shas, care de atunci joacă un rol semnificativ în politica israeliană. După cum arată Amnon Raz-Krakotzkin, singura formă sub care

[16] În 2005, când Amir Peretz, de origine marocană, a devenit liderul Partidului Laburist, Shimon Peres şi-a dat demisia din partid în semn de protest şi a intrat în partidul de centru-dreapta Kadima. Peres nu a fost singurul, mulţi simpatizanţi tradiţionali ai Partidului Laburist votând cu Kadima în alegerile din 2006, atât de puţin se simţeau reprezentaţi de un Partid Laburist condus de un evreu *mizrahi*.

mizrahim au putut să intre pe scena politică a fost cea de partid religios ultra-ortodox din cauză că statul îi trata pe evrei și pe arabi ca pe două entități separate și opuse, dar și pentru că le refuzase *mizrahilor* posibilitatea unei identități laice.[17] Ar trebui deci să fie limpede că fundamentalismul evreilor *mizrahi* nu a precedat sosirea lor în Israel, ci a fost, în mod ironic, rezultatul interacțiunii lor cu societatea occidentală și laică pe care au construit-o aşkenazii.[18] Nu a fost în niciun caz vorba de recuperarea unei identități autentice pierdute.

Shas a devenit singurul partid politic care s-a ocupat de organizarea clasei muncitoare. Printr-o rețea extinsă de organizații caritabile, a oferit mese copiilor flămânzi, ajutor familiilor sărace și educație religioasă. Pe scurt, a intervenit și și-a asumat sarcinile pe care nici statul, nici stânga nu și le asumaseră.[19] De aceea a și reușit să transforme valorile *mizrahim*: mulți dintre ei proveneau din orașe moderne, fiind angrenați într-un proces de laicizare, însă, sub influența partidelor Shas și Likud, au sfârșit prin a se retrage într-o politică regresivă și fundamentalistă. În sistemul politic bazat pe coaliții din Israel, Shas avea putere. În mod regulat,

[17] Amnon Raz-Krakotzkin, „A National Colonial Theology. Religion, Orientalism, and the Construction of the Secular in Zionist Discourse", *Tel Aviver Jahrbuch für Deutsche Geschichte*, 31 (2002), pp. 312-326; Raz-Krakotzkin, „The Zionist Return to the West and the Mizrahi Jewish Perspective", *op. cit.*

[18] Shlomo Deshen, „The Emergence of the Israeli Sephardi Ultra-orthodox Movement", Jewish Social Studies, 11/2 (2005), pp. 77-101.

[19] Eitan Schiffman, „The Shas School System in Israel", *Nationalism and Ethnic Politics*, 11/1 (2005), pp. 89-124.

ocupa două portofolii: Ministerul de Interne și Ministerul Serviciilor Religioase.

În lumina noii importanțe pe care o căpătase evreitatea în politica israeliană, una dintre consecințele prezenței Shas în aceste portofolii în anii '80 și '90 a fost limitarea drastică a imigrației lucrătorilor în domeniul serviciilor sociale din țări precum România și Filipine, pentru a proteja „caracterul evreu" al țării.[20] Așa se face că în anii '90, Israelul a început să practice genul de politică în domeniul imigrației promovată astăzi de mișcarea americană „Alt-Right", promotoare a supremației rasei albe și cea care l-a înscăunat pe Donald Trump. (Ca să citez din unul dintre reprezentanții de seamă ai mișcării, Richard Spencer, celebru pentru că l-a salutat pe Trump cu mâna ridicată și un „Hail Trump": „[Dacă Sheldon Adelson ar promova și în Statele Unite același gen de politică în domeniul imigrației pe care o are Israelul, mi s-ar părea un lucru bun."[21]) Iar admirația pare să fie reciprocă. Însuși liderul Shas, Aryeh Deri, afirma că victoria lui Trump anunța sosirea iminentă a lui Mesia: „Dacă un astfel de miracol a fost posibil, înseamnă că suntem deja în zilele lui Mesia, prin urmare trăim în epoca primelor semne ale nașterii lui Mesia."[22])

[20] Ami Pedahzur, „The Transformation of Israel's Extreme Right", *Studies in Conflict and Terrorism*, 24/1 (2001): pp. 25-42.

[21] Taly Krupkin, „Alt-right leader has no regrets about «Hail Trump,» but tells Haaretz: Jews have nothing to fear", *Haaretz* (3 decembrie 2016).

[22] Jeremy Sharon, „«Trump's election heralds coming of Messiah», says Deri", *The Jerusalem Post* (10 noiembrie 2016), disponibil online la: http://www.jpost.com/Israel-News/Trumps-election-heralds-coming-of-Messiah-says-Deri-472282 (accesat în decembrie 2016).

Cele trei decenii de prezență Shas în politica israeliană au avut ca efect obișnuirea treptată a israelienilor cu o politică a purității etnice și religioase care i-a exclus pe ne-evrei din corpul politic, a conferit putere exclusivă confesiunii ortodoxe asupra tuturor celorlalte confesiuni evreiești, având ca scop final controlul asupra purității rasei evreiești, mai ales prin adoptarea unor legi mai constrângătoare privind căsătoria cu ne-evreii.

Un sfârșit tragic

Povestea are așadar un sfârșit tragic. Laicismul, excluderea economică și aroganța culturală practicate de aşkenazi au devenit atât de strâns asociate încât am eliminat aproape orice șansă ca cei obidiți să mai vadă în ideile laice, socialiste, liberale opțiuni politice credibile.[23] Prin urmare, slăbiciunea stângii israeliene se datorează pur și simplu incapacității sale de a reprezenta clasele muncitoare. Dar principala tragedie constă în eșecul grupului aşkenazi de a valorifica poziția unică și privilegiată în care s-a aflat și de a crea o punte între arabi și evrei, între modernitate și tradiție, între Europa și Orientul Mijlociu, între iudaism și islamism. Aşkenazii laici au irosit această ocazie – și astfel ne-am ales cu o versiune evreiască a supremației etnice, rasiale și religioase.

[23] Pentru o analiză strălucită a eșecului mesajelor universaliste în Israel, vezi Nissim Mizrachi, „Sociology in the Garden: Beyond the Liberal Grammar of Contemporary Sociology", *Israel Studies Review*, 31/1 (2016), pp. 36-65.

Ar trebui deci să considerăm că Israelul se află în avangarda derapajului global către populism? Analogiile între *mizrahim* (cel puțin o mare parte a lor) care votează pentru Likud și Shas și susținătorii lui Trump sunt frapante. La fel ca alegătorii lui Trump, mulți *mizrahim* trăiesc în afara centrelor urbane; la fel ca primii, și ei au urmărit elitele urbane cum acumulează bogății și apără drepturile minorităților sexuale și culturale; și ei trăiesc într-o țară în care locurile de muncă din producție au fost puse în pericol de politicile neoliberale; accesul la învățământul superior este net inferior în cazul *mizrahim* în comparație cu așkenazii care susțin stânga; și, în sfârșit, la fel ca alegătorii lui Trump, și ei nutresc resentimente puternice față de elitele de care nu s-au simțit de fapt niciodată reprezentați. (Acesta este unul dintre motivele pentru care evreii *mizrahi* sunt în favoarea privatizării învățământului superior. În timp ce în facultățile de stat au fost și continuă să fie de departe minoritari, facultățile particulare i-au primit cu brațele deschise.[24])

Dar fundamentaliștii Shas nu sunt singurii rasiști din țară. Ei sunt completați de habotnici și alți colonișți mesianici. Și nici nu sunt direct responsabili pentru încercările de a restrânge libertatea de expresie a minorităților arabe și de a le diminua statutul. În schimb, sunt cu siguranță responsabili pentru inaugurarea unei politici a evreității, legitimând și răspândind ideea că valorile liberale sunt antievreiești, că

[24] Pentru datele statistice pe acest subiect, vezi: Hanna Ayalon, „Social Implications of the Expansion and Diversification of Higher Education in Israel", *Israeli Sociology* 10 (2008), pp. 33-60 (în ebraică).

dreptul laic ar trebui înlocuit cu dreptul canonic, că Israelul ar trebui epurat de imigranți ne-evrei. Miri Regev, actualul ministru al culturii și sporturilor, constituie un exemplu foarte bun de politician Likud care se folosește cu mândrie de identitatea ei *mizrahi* și de faptul că *mizrahim* au fost cândva excluși pentru a justifica „epurările" și inițiativele culturale de a deposeda elitele laice liberale de orice putere în sfera culturală.

Din această interpretare a relației statului israelian cu religia reiese o dublă particularitate a Israelului: a creat un stat în care cetățenia era definită simultan în termeni etnici și religioși, iar în același timp a dat naștere unui neocolonialism pe plan intern reprezentat de orientalizarea evreilor *mizrahi*. Sursa este aceeași: un stat care nu a considerat că i s-a încredințat misiunea de a construi o cultură națională civică și democratică comună, care să nu țină cont de diferențele etnice și religioase. Nici vorbă să fi suferit de un exces de universalism și laicitate care l-ar fi împiedicat să inițieze un dialog cu religia, după cum susține Walzer, ci invers. Tocmai faptul că Israelul nu a fost nici universalist, nici laic a deschis un bulevard, pe plan politic și cultural, pentru ca mișcările fundamentaliste să se poată pretinde adevăratele reprezentante ale unui stat care se considera deja un stat al evreilor.

În acest context, *mizrahim* nu au avut de ales și au trebuit să se mulțumească cu supremația evreiască ca strategie politică. În timp ce în cazul susținătorilor lui Trump, elitele economice care se făceau vinovate de dispariția locurilor de muncă ale clasei muncitoare erau în mare măsură diferite de elitele

culturale care promovau integrarea imigranților și drepturile LGBTQ, în Israel ele constituiau una și aceeași elită. Cei care îi excludeau erau exact aceleași grupuri care propovăduiau egalitatea în timp ce nu dădeau drumul din mâini controlului asupra instituțiilor culturale, politice și economice.

Fundamentaliștii *mizrahi* și adepții „Alt-Right" ai lui Trump constituie mișcări politice insurgente, anti-establishment și profund regresive numai în măsura în care nu au fost reprezentate corespunzător de stânga liberală și în măsura în care stânga a fost asociată cu privilegiile. În timp ce în secolele XIX și XX universalismul a fost principala strategie a claselor muncitoare și a minorităților de a obține egalitate, noua strategie preferată de cei excluși este astăzi particularismul național și religios. Prin urmare, criza le privește direct pe elitele liberale, care au construit o lume în care universalismul, globalizarea și cosmopolitismul pot fi convertite în monedele forte ale capitalului simbolic și economic; și mai are legătură și cu modul în care elitele liberale au apărat minoritățile, mod care a intrat tot mai acut în discordanță cu luptele membrilor clasei muncitoare obișnuite.

În Israel, stânga universitară a ignorat masiv sau a negat cu totul situația dificilă a evreilor *mizrahi*, luptând în principal pentru drepturile femeilor și ale persoanelor gay (și mai puțin pentru minoritatea arabă). Faptul că o persoană de statura și erudiția lui Michael Walzer nu acordă niciun fel de atenție unui grup social de dimensiunea celui al evreilor *mizrahi*, într-o carte care ar trebui să analizeze

replierea în fundamentalism a israelienilor, nu face decât să ilustreze încă o dată că istoriografii și sociologii evrei liberali de stânga suferă de aceeași orbire care s-a aflat la baza dominației sociale de la bun început. Deși ocupă un loc central în istoria israeliană, aproape nimeni nu pare să vadă acest enorm conflict etnic și de clasă care a tras după sine întreaga politică israeliană.

Sarcina stângii

Populismul de dreapta prosperă pentru că lumea muncitorească a fost distrusă de capitalismul corporatist și pentru că, începând cu anii '80, elitele culturale progresiste au încetat să mai acorde interes acestei lumi, concentrându-și în schimb energiile politice și intelectuale asupra minorităților sexuale și culturale. Odată distrusă și ignorată, numai promisiunile că i se vor restaura privilegiile rasiale, religioase și etnice pierdute mai pot însufleți această lume.

Alegerea lui Trump este un semnal de alarmă pentru stânga din toată lumea că e cazul să se trezească. Oricât de polarizate ar fi astăzi cele două lumi, a elitelor culturale și a clasei muncitoare conservatoare, stânga trebuie să reînnoade în mod hotărât legătura cu un univers moral pe care l-a abandonat: acela al existențelor devastate de efectele propagate ale colonialismului și capitalismului. În absența unui astfel de efort, pe termen lung liberalismul ar putea foarte bine să dispară cu totul.

Traducere din engleză de Ioana Miruna Voiculescu

6. Viitoruri ale majorității

Ivan Krastev

Încă nu e întuneric, dar ajungem și-acolo.
(Bob Dylan)

În romanul său *Intermitențele morții*, José Saramago spune povestea unei țări în care oamenii încetează brusc să mai moară și unde moartea își pierde rolul central în viața umană. La început, oamenii sunt cuprinși de euforie, dar în curând disconforturile metafizice, politice și practice se întorc iarăși în lumea lor. Biserica Catolică realizează că „fără moarte nu există mântuire și fără mântuire nu există biserică"[1]. Pentru companiile de asigurări, viața fără moarte înseamnă de asemenea sfârșitul. Statul e confruntat cu imposibila sarcină de a plăti pensii pentru vecie. Familiile cu bătrâni și rude infirme își dau seama că numai moartea le poate scăpa de o eternitate în care ar trebui să-i îngrijească. O cabală de tip mafiot apare, care începe să ducă pe ascuns oamenii bătrâni și bolnavi în țările vecine (pentru că acolo moartea este încă o opțiune). Prim-ministrul îl avertizează pe monarh: „Dacă nu începem să murim din nou, nu mai avem niciun viitor."[2]

[1] José Saramago, *Intermitențele morții*, traducere de Georgiana Bărbulescu, Editura Polirom, Iași, 2013.

[2] *Ibid.*, p. 78.

Saramago nu dă foarte multe detalii despre agitația politică din această țară a Sfârșitului Morții, dar ne putem ușor închipui mișcări *occupy*, în care tinerii și șomerii participă la proteste și ocupă piețele publice, de îndată ce-și dau seama că nu vor mai exista slujbe pentru ei în Țara Sfârșitului Morții și că politica acestui loc are să fie dominată de generațiile mai în vârstă. De asemenea, e ușor de presupus că tot acolo ar apărea și partidele și liderii populiști de dreapta, care ar pretinde să facă țara *great again*. Pe scurt, romanul lui Saramago este o introducere minunată în lumea de azi.

Experiența Vestului cu globalizarea este similară acestui flirt fictiv cu nemurirea al lui Saramago. Un vis care a devenit brusc un coșmar. Doar acum câțiva ani, mulți occidentali au văzut în această deschidere a lumii un sfârșit al tuturor problemelor. Entuziasmul acela a dispărut. Vedem în schimb o insurgență mondială împotriva ordinii liberale progresiste post-1989, caracterizată de deschiderea granițelor pentru oameni, capital, bunuri și idei, o insurgență ce ia forma unei revolte a democrației împotriva liberalismului.

Efectul paradoxal al răspândirii democrației în lumea neoccidentală este acela că – așa cum arată un studiu recent – cetățenii „dintr-un număr de democrații așa-zis consolidate din America de Nord și Europa de Vest nu numai că au devenit mai critici la adresa liderilor lor, ci au devenit și mai cinici în ce privește valoarea democrației ca sistem politic: se așteaptă mai puțin ca ceea ce fac ei să influențeze politicile publice și sunt mai dornici să-și exprime sprijinul pentru

alternativele autoritare"[3]. Studiul mai arată și că „generațiile mai tinere cred tot mai puțin în importanța democrației" și că „e mai puțin probabil să fie angajate politic"[4].

Efectele revoluției în mijloacele de comunicare nu sunt nici ele mai puțin intrigante. Astăzi, oamenii pot să caute pe Google tot ce e de știut despre lume, iar cenzura a devenit practic imposibilă. În același timp, se poate observa răspândirea uimitoare a unor absconse teorii ale conspirației și o creștere dramatică a neîncrederii publice în instituțiile democratice. Ironia este că moartea cenzurii ne-a adus politica post-adevăr.

Lucrurile la care suntem martori azi în Vest nu sunt doar o piedică temporară a unei dezvoltări progresive, nu sunt deci o „pauză", ci un regres. Acum se desface lumea de după 1989, iar cea mai dramatică trăsătură a acestei transformări în curs nu este ascensiunea regimurilor autoritare, ci natura schimbătoare a celor democratice din țările vestice. În primul deceniu de după 1989, răspândirea alegerilor libere a însemnat și includerea în viața publică a diferitelor grupuri minoritare (etnice, religioase, sexuale). Astăzi, alegerile încurajează mobilizarea grupurilor majoritare. Majoritățile amenințate sunt acum cea mai mare forță politică în politica europeană. Se tem că străinii le ocupă țările și le amenință stilul de viață și sunt convinse că acesta e rezultatul unei conspirații între

[3] Roberto Stefan Foa/Yascha Mounk, „The democratic disconnect", *Journal of Democracy*, 27/3 (iulie 2016), pp. 5-17, p. 7.

[4] *Ibid.*, p. 10.

elitele cosmopolite și imigranți cu mentalități tribale. Populismul acestor majorități nu este produsul naționalismului romantic, așa cum era cazul acum mai mult de un secol. Ci este unul alimentat de proiecții demografice care anunță deopotrivă rolul tot mai puțin important jucat de SUA și Europa în lume și emigrația în masă a oamenilor în aceste două zone, dar și de dislocările provocate de revoluția tehnologică. Demografia îi face pe europeni să-și imagineze o lume în care culturile lor dispar, în vreme ce revoluția tehnologică le promite o lume în care locurile de muncă de-acum vor dispărea. Transformarea opiniei publice vestice dintr-o forță revoluționară într-una reacționară explică ascensiunea partidelor populiste de dreapta în Europa și victoria lui Donald Trump în SUA.

Sfârșitul a...?

Cu mai puțin de un sfert de secol în urmă, în ceea ce acum pare ca un foarte îndepărtat an 1989 – un *annus mirabilis* în care germanii au dansat de bucurie pe ruinele Zidului Berlinului –, Francis Fukuyama a încercat să surprindă spiritul timpului. Odată cu sfârșitul Războiului Rece, a spus el într-un eseu faimos, toate marile conflicte ideologice au fost rezolvate[5]. Competiția se terminase, iar istoria alesese învingătorul: democrația liberală de tip vestic. Împrumutând din Hegel, Fukuyama a prezentat victoria Vestului în Războiul

[5] Francis Fukuyama, „The end of history?", *National Interest* (vara 1989), pp. 3-18.

Rece ca pe un verdict favorabil al Istoriei însești, înțeleasă ca o Înaltă Curte a Justiției Mondiale. Pe termen scurt, unele țări poate ar eșua în implementarea acestui model exemplar, dar tot trebuiau să încerce. Modelul vestic era singurul ideal rămas.

În acest cadru, întrebarea centrală era: cum poate Vestul să transforme restul lumii și cum poate restul lumii să imite cât mai bine Vestul? Ce instituții și politici trebuie transferate și copiate?

Ceea ce se prăbușește chiar acum în fața ochilor noștri este tocmai această viziune a lumii post Război Rece. Întrebarea pe care o ridică această năruire a ordinii liberale este cum au transformat ultimele trei decenii Vestul și de ce lumea post-1989 îi nemulțumește tocmai pe cei care, în ochii multora, au fost principalii ei beneficiari: americanii și europenii. Agitația politică de-acum din Europa și SUA nu poate fi explicată doar ca o revoltă a perdanților economici ai globalizării. Cel mai puternic argument care arată că situația nu este doar despre economie este Polonia: polonezii s-au bucurat de un deceniu de creștere economică spectaculoasă, prosperitate și chiar declin al inechităților sociale și totuși, în 2015, au votat pentru un partid reacționar populist care plecase de la putere cu doar câțiva ani înainte. De ce au făcut asta?

În același timp în care Fukuyama anunța sfârșitul istoriei, politologul american Ken Jowitt prezenta o interpretare cu totul diferită a sfârșitului Războiului Rece, nu ca pe o epocă a triumfului, ci ca pe un început de criză și traume,

ca pe un timp în care se puseseră bazele unei „noi dezordini mondiale"[6] . În viziunea sa, sfârșitul comunismului „ar trebui asemănat cu o erupție vulcanică catastrofală, una care inițial afectează doar biota politică (adică alte regimuri leniniste) din jurul ei, dar ale cărei efecte vor avea cel mai probabil un impact global asupra granițelor și identităților care vreme de o jumătate de secol au definit și ordonat lumea militar, politic și economic"[7]. În viziunea lui Fukuyama, granițele dintre state aveau să rămână formal în picioare în lumea de după Războiul Rece, dar aveau să-și piardă mare parte din relevanță. Pe de altă parte, Jowitt vorbea despre granițe retrasate, identități redefinite, conflicte care vor prolifera și despre o incertitudine paralizantă. El vedea epoca postcomunistă nu ca pe o epocă a imitației săracă în evenimente dramatice, ci mai degrabă ca pe o perioadă dureroasă și periculoasă, plină de regimuri care pot fi descrise ca mutanți politici.

Jowitt era de acord cu Fukuyama că nicio altă ideologie universală nu avea să mai provoace democrația liberală, dar a anticipat și reapariția identităților etnice, religioase și tribale. Într-adevăr, unul dintre paradoxurile globalizării este că, în vreme ce libertatea de mișcare a oamenilor, capitalului, bunurilor și ideilor aduce oamenii mai aproape unii de

[6] Ken Jowitt, „After Leninism: The new world disorder", *Journal of Democracy, 2* (iarna 1991), pp. 11-20. Jowitt a elaborat aceste idei în *Noua dezordine mondială*, Editura Curtea Veche, București, 2012, traducere de Carmen Botoșanu, vezi mai ales cap. 7-9.

[7] *Ibid.*, p. 259.

alții, tot ea reduce capacitatea statelor-națiune de a integra străinii. Cum a observat Arjun Appadurai acum un deceniu, „statul-națiune a fost redus treptat la ficțiunea propriei etnii, ca o ultimă resursă culturală asupra căreia își mai poate exercita dominarea"[8]. Consecința neintenționată a politicilor macroeconomice care respectau mantra ce spune că „nu există nicio alternativă" este că politica identitară a ajuns să ocupe centrul politicii europene. Piața și internetul s-au dovedit a fi forțe puternice în ce privește capacitatea de a oferi mai multe alegeri individului, dar ele au erodat coeziunea socială a societăților vestice, fiindcă atât piața, cât și internetul întăresc înclinația individului de a-și satisface preferințele naturale, cum ar fi cultivarea contactului cu oameni care ne seamănă și evitarea străinilor. Trăim într-o lume mai conectată, dar și mai puțin integrată. Globalizarea conectează în aceeași măsură în care deconectează. Jowitt avertiza că în această lume conectată/deconectată ar trebui să fim pregătiți pentru explozii de furie și pentru apariția unor „mișcări ale mâniei", care ar renaște din cenușa statelor-națiune slăbite.

Pentru Jowitt, ordinea de după Războiul Rece semăna mai degrabă cu un „bar pentru persoane *single*": vorbim de „o grămadă de oameni care nu se cunosc, care – ca s-o spunem pe șleau – se cuplează, merg acasă, fac sex, nu se mai văd apoi niciodată, nu mai țin minte cum îi cheamă, se întorc la bar și se întâlnesc cu altcineva. Așadar e o lume făcută

[8] Arjun Appadurai, *Fear of Small Numbers: An Essay on the Geography of Anger*, Durham: Duke University Press, 2006, p. 23.

din deconectări"[9]. Este o lume bogată în experiențe, dar nu se pretează la identități stabile și nu cultivă loialitățile. N-ar trebui să ne mire că reacția este întoarcerea baricadei ca graniță dezirabilă.

Tocmai această tranziție, de la lumea deconectată a anilor '90 la lumea baricadată care își face apariția astăzi, este cea care schimbă rolul jucat de regimurile democratice. Ea înlocuiește democrația ca regim ce favorizează emanciparea minorităților cu democrația ca regim politic care asigură puterea majorităților.

Criza refugiaților din Europa este cea mai vizibilă manifestare a naturii schimbătoare a atracției democrației și a tensiunilor crescânde între principiile majorității democratice și cele ale constituționalismul liberal, pentru public și pentru elite deopotrivă. Prim-ministrul ungar Viktor Orbán a vorbit în numele multora când a afirmat că „democrația nu este neapărat liberală. Doar pentru că ceva nu este liberal, nu înseamnă că este nedemocratic"[10]. Mai mult, a zis el, ar trebui să se spună că societățile fundamentate pe principii liberale de organizare a statului nu vor putea să facă față competiției

[9] Harry Kreisler, „The Individual, charisma and the Leninist extinction. A conversation with Ken Jowitt" (7 decembrie, 1999; *Conversations with History*, Series of the Institute of International Studies, UC Berkeley), disponibil online la: http://globetrotter.berkeley.edu/people/Jowitt/jowitt-con0.html (accesat în noiembrie 2016), p. 5.

[10] Viktor Orbán, discurs la Băile Tuşnad (26 iulie, 2014); traducerea în engleză a discursului este disponibilă la: http://budapestbeacon.com/public-policy/full-text-of-viktor-orbans-speech-at-baile-tusnad-tusnadfurdo-of-26-july-2014/10592 (accesat în noiembrie 2016).

globale în anii următori; de fapt, e mai probabil să sufere un recul, dacă nu reușesc cumva să se reformeze substanțial:

> Astăzi, vedetele analizelor internaționale sunt Singapore, China, India, Turcia, Rusia. Comunitatea noastră politică cred că a anticipat corect această provocare. Și dacă ne gândim la ce-am făcut în ultimii patru ani, la ce-o să facem în următorii patru, atunci lucrurile chiar pot fi interpretate din acest unghi. Căutăm (și facem tot posibilul să găsim metode de a ne distanța de dogmele vest-europene, să devenim independenți de ele) forma de organizare comunitară care poate să ne facă competitivi în această mare cursă mondială.[11]

Criza imigranților, orice ar spune oficialii europeni de la Bruxelles, nu este despre „lipsa de solidaritate". În schimb, este vorba despre un conflict al solidarităților – al solidarităților etnice, naționale și religioase confruntate cu obligațiile noastre de ființe umane. N-ar trebui văzută pur și simplu ca o mișcare a oamenilor din afara Europei înspre vechiul continent, sau dinspre săracele state UE spre cele bogate, ci și ca o mișcare a votanților departe de centru, precum și ca o înlocuire a împărțirii dintre stânga și dreapta cu împărțirea dintre internaționaliști și naționaliști.

Această criză a refugiaților a stimulat și o migrație a argumentelor. În anii '70, intelectualii de stânga din Vest aveau obiceiul de a apăra cu vehemență dreptul comunităților indigene sărace din India și America Latină de a-și păstra stilul de viață. Dar ce se întâmplă cu comunitățile clasei de mijloc

[11] *Ibid.*

occidentale de astăzi? Să fie lipsite și ele de acest drept? Și cum anume să explicăm faptul că tocmai votanții tradiționali ai stângii sunt cei care se îndreaptă spre extrema dreaptă? În Austria, mai mult de 85% dintre muncitori au votat pentru candidatul conservator naționalist-extremist în al doilea tur al alegerilor prezidențiale din mai 2016. În alegerile locale germane din statul nordic Mecklenburg-Vorpommern, mai bine de 30% din același grup au sprijinit Alternativa pentru Germania. În alegerile locale franceze din decembrie 2015, Frontul Național a câștigat 50% din votul clasei muncitoare. Rezultatele referendumului britanic sunt și ele surprinzătoare: Brexitul a avut cea mai mare susținere în electoratele în mod tradițional laburiste din nordul Angliei. Acum este clar că această clasă muncitoare post-marxistă, care astăzi nu mai crede nici în rolul său de avangardă, nici în revoluția globală anticapitalistă, nu are niciun motiv să fie internaționalistă.

Amenințări normative

Populismul majorităților amenințate este un fel de populism pentru care istoria ne-a pregătit prost. Mai degrabă psihologii, și nu sociologii sunt cei care ne pot ajuta să înțelegem ce se întâmplă. În anii '30 și '40, câțiva emigranți germani care fuseseră suficient de norocoși să părăsească țara înainte ca naziștii să-i trimită în lagărele de concentrare erau bântuiți de întrebarea dacă nu cumva ce văzuseră întâmplându-se în Germania nu s-ar putea întâmpla și-n noua lor patrie. Nu

erau mulțumiți să explice autoritarismul doar în termenii caracterului național german sau în termenii politicii de clasă. Erau dispuși să vadă autoritarismul ca pe o trăsătură stabilă a individului, ca pe un anume tip de personalitate. Din anii '50, studiul „personalității autoritare" a cunoscut schimbări semnificative, iar ipoteza inițială a fost reformulată drastic, dar în cartea ei recentă, *The Authoritarian Dynamic*, Karen Stenner[12], care lucrează în această tradiție, prezintă câteva descoperiri relevante pentru încercarea noastră de a înțelege ascensiunea majorităților amenințate și natura schimbătoare a democrațiilor vestice. Stenner demonstrează că apetitul pentru regimuri autoritare nu este totuși o trăsătură psihologică stabilă. Este mai degrabă o predispoziție psihologică a indivizilor de a deveni intoleranți atunci când percep un nivel crescut de amenințare.

În cuvintele lui Jonathan Haidt, este „ca și cum unii oameni au un buton în frunte, și când acel buton este apăsat, încep să se concentreze intens pe a-și apăra membrii grupului, excluzând străinii și non-conformiștii și înăbușind nemulțumirea din interiorul grupului"[13]. Și ceea ce declanșează acest buton nu este orice fel de amenințare, ci ceea ce Stenner numește o „amenințare normativă", când persoana are impresia că

[12] Karen Stenner, *The Authoritarian Dynamic*, Cambridge/New York: Cambridge UP, 2010.

[13] Jonathan Haidt, „When and why nationalism beats globalism", *The American Interest*, 12/1 (10 iulie 2016), disponibil online la: http://www.the-american-interest.com/2016/07/10/when-and-why-nationalism-beats-globalism (accesat în noiembrie 2016).

integritatea ordinii morale este în pericol și că „noi"-ul colectiv se destramă. Teama că ordinea morală se prăbușește, și nu o situație concretă, este factorul declanșator ce face ca persoana să se întoarcă împotriva străinilor și a oricui e perceput ca o amenințare.

Această noțiune de „amenințare normativă" a lui Stenner ne ajută să înțelegem mai bine de ce criza refugiaților din 2015 a schimbat politica europeană și de ce societățile central-europene au fost cele care au exprimat cele mai ostile reacții la adresa refugiaților, în ciuda faptului că abia dacă sunt refugiați în acele țări.

În cazul Europei, „amenințarea normativă" stârnită de criza refugiaților are rațiuni demografice. În mod curios, panica demografică este unul dintre cel mai puțin discutați factori care determină comportamentul european față de migranți și refugiați. Dar este unul hotărâtor, cu atât mai important în Europa Centrală și de Est. În istoria recentă a regiunii, națiunile și statele au început să îmbătrânească. În ultimul sfert de secol, unul din zece bulgari a plecat să muncească și să trăiască în afara țării. Iar majoritatea celor plecați sau care încă pleacă sunt, cum e de așteptat, tineri. Conform proiecțiilor ONU, populația Bulgariei va scădea cu 27,9% până în 2050. În națiunile mici, ca Bulgaria, Lituania sau România (în ultimii zece ani, Lituania a pierdut 12,2% din populație, iar România 7%), se simte o oarecare panică în ce privește „dispariția etnică". Sosirea migranților le anunță ieșirea din istorie, iar argumentul răspândit că Europa îmbătrânită are nevoie de

migranți nu face decât să întărească acest sentiment al unei melancolii existențiale.

Acum un deceniu, filosoful ungar Gáspár Miklós Tamás[14] observa că Iluminismul, curent în care se află rădăcinile intelectuale ale ideii de Uniune Europeană, reclamă o cetățenie universală. Dar pentru cetățenia universală este nevoie să se întâmple două lucruri: fie țările sărace și disfuncționale trebuie să devină locuri în care merită să trăiești, fie Europa trebuie să-și deschidă granițele tuturor. Niciuna dintre ele nu se va întâmpla prea curând, însă. Astăzi, lumea este populată de multe state eșuate, în care nimeni nu vrea să fie cetățean, iar Europa nu are nici capacitatea, așa cum nici cetățenii ei nu vor fi de acord, să țină granițele deschise.

Revoluția migranților

În 1981, când cercetătorii de la Universitatea din Michigan au făcut primul sondaj World Values[15], au fost surprinși să constate că fericirea națiunilor nu era determinată de bunăstarea materială. Pe-atunci, nigerienii erau la fel de fericiți ca germanii din RFG. Dar acum, 36 de ani mai târziu, situația s-a schimbat. Conform ultimelor sondaje, în majoritatea

[14] Gáspár Miklós Tamás, „What is post-fascism?" (13 septembrie 2001), disponibil online la: https://www.opendemocracy.net/people-newright/article_306.jsp (accesat în noiembrie 2016).

[15] „History of the World Values Survey Association", disponibil online la: http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=History (accesat în noiembrie 2016).

locurilor fericirea e direct proporțională cu PIB-ul[16]. Ce s-a întâmplat între timp a fost că nigerienii și-au luat televizoare, iar răspândirea internetului le-a permis tinerilor africani să vadă cum trăiesc europenii și cum arată școlile și spitalele lor. Globalizarea a transformat lumea într-un sat, dar acest sat trăiește sub o dictatură – dictatura comparațiilor globale. Oamenii nu-și mai compară viața cu cea a vecinilor. Se compară cu cei mai prosperi locuitori ai planetei.

În această lume conectată, migrația este noua revoluție – nu revoluția maselor din secolul XX, ci una a secolului XXI, revoluția prin exod a indivizilor și familiilor, inspirată nu de imagini ale viitorului pictate de ideologi, ci de fotografii de pe Google Maps cu viața de cealaltă parte a graniței. Această nouă revoluție nu are nevoie de mișcări politice sau de lideri politici pentru a avea succes. Așa că n-ar trebui să fim surprinși că pentru mulți dintre sărmanii pământului a trece granița în Europa este mai atrăgător decât orice altă utopie. Pentru un număr tot mai mare de oameni, ideea de schimbare înseamnă să schimbe țara în care trăiesc, nu guvernul sub care trăiesc.

Problema cu revoluția migranților este capacitatea ei îngrijorătoare de a provoca o contrarevoluție în Europa. Trăsătura cheie a multora dintre partidele populiste europene de dreapta nu este că sunt național-conservatoare, ci că sunt reacționare. Vorbind despre ascensiunea politicii reacționare

[16] Max Roser, „Happiness and life satisfaction" (2016), disponibil online la: https://ourworldindata.org/happiness-and-life-satisfaction/ (accesat în noiembrie 2016).

în Vest, Mark Lilla observa că „vitalitatea persistentă a spiritului reacționar chiar și în absența unui program politic revoluționar" vine din sentimentul că „a trăi astăzi o viață modernă oriunde în lume, fiind supus unor continue schimbări sociale și tehnologice, înseamnă să treci prin echivalentul psihologic al unei revoluții permanente"[17]. Iar pentru reacționari „singurul răspuns la o apocalipsă este să provoace o alta, sperând să o poată lua de la capăt"[18].

Se pare că Dani Rodrik, economist la Harvard, a avut dreptate când a avertizat acum câțiva ani că pentru a controla tensiunile între democrațiile naționale și piața globală, națiunile au trei opțiuni: pot să limiteze democrația pentru a câștiga competitivitate pe piețele internaționale. Pot să limiteze globalizarea în speranța de a putea construi legitimitate democratică pe plan intern. Sau pot globaliza democrația, însă pierzând la capitolul suveranitate națională. Ceea ce nu putem avea este hiperglobalizare, democrație și autodeterminare în același timp. Așa că n-ar trebui să ne surprindă când internaționaliștii încep să fie incomodați de democrațiile naționale și când populiștii care preamăresc democrația ajung să fie protecționiști și izolaționiști.[19]

[17] Mark Lilla, *The Shipwrecked Mind. On Political Reaction*, New York: New York Review Books, 2016, p. xiv.

[18] Mark Lilla, „Republicans for revolution", *The New York Review of Books* (12 ianuarie 2012).

[19] Dani Rodrik, *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*, New York: W. W. Norton & Company, 2011.

Turnura populistă

Dacă istoria ne învață ceva, este că răspândirea alegerilor libere poate să fie un instrument pentru deschiderea, dar și pentru închiderea societăților naționale. Democrația este un mecanism de incluziune, dar și de excluziune, și ceea ce vedem astăzi este ascensiunea regimurilor majoritariste, în care majoritatea a transformat statul în proprietatea sa privată – ca un răspuns la presiunile de competitivitate ale unei lumi în care voința populară este singura sursă de legitimitate politică, iar piețele globale singura sursă de creștere economică.

Turnura populistă este diferită în țări diferite, dar putem totuși identifica câteva similitudini. Creșterea sentimentului populist înseamnă o reîntoarcere la polarizarea politică și un stil politic mult mai conflictual (care nu e neapărat o evoluție negativă). Inversează procesul de fragmentare a spațiului politic caracterizat de apariția accelerată a unor mici partide și mișcări politice dedicate unei singure probleme și direcționează atenția publică nu asupra fricilor individuale, ci a celor colective. Ascensiunea populismului presupune o întoarcere la o politică mai personalizată în care liderii politici joacă un rol semnificativ și-n care instituțiile nu prezintă cel mai adesea încredere. Explozia fricilor marchează de asemenea disoluția uniunii între democrație și liberalism care a fost trăsătura caracteristică a lumii post-1989.

Adevărata atracție a democrației liberale provine din faptul că cei care sunt învinși în alegeri nu riscă niciodată să piardă prea mult. Înfrângerea electorală înseamnă doar că

trebuie să te regrupezi și să plănuiești următoarea întrecere, și nu să fugi în exil sau să te faci nevăzut în vreme ce ți se confiscă toate posesiile. Dezavantajul foarte rar observat al acestei situații este că, învingătorilor, democrația liberală nu le dă niciodată șansa unei victorii complete și finale. În vremurile predemocratice – adică în mare parte din istoria omenirii –, disputele nu erau rezolvate prin dezbateri pașnice și cedări ordonate de putere. În schimb, trona forța: invadatorii învingători sau partidele câștigătoare într-un conflict civil îi aveau pe dușmanii învinși la mila lor, putând să le facă ce voiau. În democrația liberală, „învingătorii" nu au parte de această satisfacție. Paradoxul democrației liberale este că cetățenii sunt mai liberi, dar se simt lipsiți de putere.

Atracția partidelor populiste provine din faptul că promit victorii lipsite de ambiguitate. Îi atrag pe cei care văd în separația puterilor, atât de iubită de liberali, nu un mecanism de a-i trage la răspundere pe cei de la putere, ci un alibi al elitelor care le ajută să-și eludeze promisiunile electorale. Așadar, ceea ce caracterizează populiștii la putere sunt încercările lor constante de a demantela sistemul de *checks and balances* și de a aduce sub controlul lor instituții independente, ca tribunalele, băncile centrale, instituțiile media și organizațiile societății civile. Dar partidele populiste nu sunt doar învingători fără milă – nici nu știu să piardă. Convingerea că vorbesc în numele majorității le face să le fie dificil să-și recunoască înfrângerea electorală. Rezultatul este un număr tot mai mare de alegeri contestate și răspândirea ideii că „alegerile sunt corecte doar dacă le câștigăm noi".

În lumea de după 1989 s-a presupus că răspândirea democrației va însemna, pe termen lung, și răspândirea liberalismului. Această presupunere este disputată acum de ascensiunea regimurilor majoritare în diverse părți ale globului. Paradoxul democrațiilor liberale în Europa a fost că progresul în ce privește libertățile personale și drepturile omului a fost însoțit de un declin al puterii cetățenilor de a schimba cu ajutorul votului nu doar guverne, ci și politici. Acum s-a reinstaurat întâietatea politicii, iar guvernele își recâștigă capacitatea de a conduce, dar – din câte se pare – în detrimentul libertăților individuale.

Traducere din engleză de Iulian Bocai

7. Europa-refugiu

Bruno Latour

De la alegerile americane din noiembrie 2016, lucrurile sunt, măcar, ceva mai clare. Anglia s-a pierdut în visurile ei imperiale – versiune sfârșit de secol al XIX-lea; Statele Unite vor să-și regăsească măreția – versiune după al Doilea Război Mondial, foto sepia, 1950. Europa, Europa continentală, se regăsește singură, slabă și mai divizată ca niciodată. Polonia visează la o țară imaginară; Ungaria nu mai vrea decât unguri „get-beget"; olandezii, francezii și italienii se confruntă cu partide care vor să se închidă între niște granițe la fel de imaginare. Scoția, Catalonia și Flandra vor să devină state. În tot acest timp, Ursul rus își linge degetele, iar China își împlinește în sfârșit visul de a deveni „Împărăția de Mijloc" prin nesocotirea intereselor tuturor periferiilor sale.

Aflată pe cale de dezmembrare, Europa contează la fel de mult cât o nucă într-un clește de spart nuci. Și de data aceasta nu mai poate să se bazeze pe Statele Unite, încăpute pe mâna unui nou Ubu Rege.

Este, deci, poate cel mai bun moment pentru a urzi din nou Europa Unită. O, nu, nu aceea pe care și-o imaginau părinții fondatori la sfârșitului războiului, pornind de la fier, cărbune și oțel sau, mai recent, într-o nebunească speranță

de a evada din Istorie, de la niște reguli unice de standardizare și de la o monedă unică. Nu, dacă Europa trebuie să se unească din nou este din pricina unor amenințări la fel de grave ca în anii '50, pentru a putea să ia parte la o istorie care nu mai este deloc aceea a secolului XX.

Europa se află în fața a trei amenințări: spălarea pe mâini a țărilor care au inventat globalizarea; mutația climatică; obligația de a servi drept refugiu pentru milioane de migranți și de refugiați. Toate trei nu sunt, de altfel, decât aspecte ale uneia și aceleiași metamorfoze: solul european și-a schimbat natura; noi, europenii, ne aflăm cu toții în migrație spre niște teritorii care trebuie redescoperite și reocupate.

Primul eveniment istoric: Brexit-ul. Țara care a inventat spațiul nesfârșit al pieței atât pe pământ, cât și pe mare, țara care a împins în permanență Uniunea Europeană să nu fie decât o imensă prăvălie, tocmai aceasta e țara care, în fața apariției, la Calais, a câtorva mii de refugiați, decide dintr-odată impulsiv să nu mai joace jocul globalizării. Se retrage din Europa și, deci, din Istorie, pierdută în niște visuri imperiale în care nu mai crede nimeni.

Al doilea eveniment istoric: alegerea lui Trump. Țara care a impus întregii lumi – și cu ce violență! – globalizarea ei cu totul aparte, țara care s-a construit prin migrație și prin exterminarea primilor ei locuitori, țara aceasta își lasă acum soarta pe mâinile unui om care promite să se izoleze într-o fortăreață, să nu mai permită pătrunderea niciunui refugiat și să nu mai vină în sprijinul niciunei cauze care nu se află

pe solul său, pregătindu-se, în același timp, să intervină pretutindeni cu aceeași inabilitate.

Fiecare pentru sine! Înapoi, în marșarier! Problema e că pentru nimeni nu mai există acasă. Afară! Trebuie să ne punem în mișcare cu toții. De ce? Pentru că nu există planetă capabilă să împlinească visurile globalizării.

Iar acesta e cel de-al treilea eveniment istoric, de departe cel mai important: *12 decembrie 2015*, Paris, momentul încheierii acordului de la sfârșitul Conferinței despre climat, COP21.

Important nu e ce-au decis delegații; important nu e nici măcar ca acest acord să fie aplicat (negaționiștii de la Casa Albă și din Senatul american vor face tot ce vor putea ca să-l golească de conținut); nu, important e că, în acea zi, toate țările semnatare au înțeles, în ropote de aplauze, că dacă vor continua să meargă, toate, tot înainte potrivit previziunilor din planurile lor de modernizare, nu există planetă compatibilă cu speranțele lor de dezvoltare. Până acum, n-au făcut decât să înalțe castele de nisip.

Dacă nu există planetă, pământ, sol, teritoriu pe care să putem instala Globul globalizării către care toate țările pretind a se îndrepta, ce putem face? Fie să negăm existența problemei, fie să *încercăm să revenim cu picioarele pe pământ*. Pentru fiecare dintre noi, întrebare devine: „Să continuăm a mai nutri vise de escapadă, sau să pornim la drum în căutarea unui teritoriu pe care să putem locui noi și copiii noștri?" Asta – mult mai mult decât a ști dacă suntem de dreapta sau de stânga – este ceea ce îi desparte în momentul de față pe oameni.

Statele Unite aveau două soluții: înțelegând în sfârșit amploarea mutației și imensitatea răspunderii ce le revine, să devină în sfârșit realiști, conducând lumea liberă în afara prăpastiei, sau să se adâncească în negare. Trump pare a fi decis să facă America să mai viseze câțiva ani pentru a amâna aterizarea, trăgând toate celelalte țări în prăpastie.

Noi, europenii, nu ne putem permite așa ceva. Într-adevăr, exact în momentul în care devenim conștienți de multiplele amenințări, va trebui să primim pe continentul nostru milioane de oameni pe care acțiunea cumulată a războaielor, a eșecurilor globalizării și a schimbărilor climatice îi va arunca, la fel ca pe noi, împotriva noastră și împreună cu noi în căutarea unui teritoriu pe care să poată locui ei și copiii lor. Va trebui să coabităm cu cei care nu ne-au împărtășit, până acum, tradițiile, obiceiurile și idealurile, și care sunt prin urmare străinii noștri apropiați – teribil de străini și teribil de apropiați.

Nu avem decât un singur lucru în comun cu aceste popoare aflate în bejenie: *încercarea prin care trebuie să treacă cel care se simte privat de sol*. Noi, *vechii europeni*, pentru că nu există planetă pe măsura globalizării și pentru că va trebui să ne schimbăm în totalitate modul de viață; ei, *viitorii europeni*, pentru că au fost nevoiți să-și părăsească vechiul sol devastat și vor trebui să învețe să-și schimbe în totalitate modurile de viață. Nu e cam mult? Ba da, dar este singura noastră scăpare: să descoperim în comun un teritoriu pe care să putem locui. Aceasta e noua universalitate. Cealaltă ramură a alternativei este de a ne purta ca și cum nimic nu

s-ar fi schimbat și să continuăm să visăm cu ochii deschiși la acel *American way of life* de care știm foarte bine că nouă miliarde de oameni nu vor putea să profite.

Când toată lumea se retrage în vizuină este, evident, cel mai nepotrivit moment pentru a gândi în termeni de deschidere a frontierelor și de revoluționare a modurilor de viață. Totuși, migrațiile și noul regim climatic reprezintă *una și aceeași amenințare*.

Majoritatea concetățenilor noștri neagă ceea ce i se întâmplă Pământului, dar înțeleg foarte bine că problema migranților le pune la grea încercare toate apetiturile identitare. Pentru moment, reînsuflețiți de partidele așa-zis „populiste", ei au înțeles mutația ecologică doar pe una dintre dimensiunile ei: aceasta azvârle peste granițe niște oameni cu care ei nu doresc să aibă de-a face; de unde răspunsul: „Să ridicăm frontiere etanșe ca să scăpăm de invazie."

Cealaltă dimensiune a aceleiași mutații este însă cea pe care ei încă nu au resimțit-o din plin: noul regim climatic mătură de multă vreme orice granițe, expunându-ne tuturor vânturilor fără ca noi să putem înălța ziduri împotriva acestor invadatori.

Dacă vrem să ne apărăm identitățile, va trebui să-i identificăm și pe acești migranți fără formă și fără națiune pe care-i numim climat, eroziune, poluare, epuizare a resurselor, distrugere a habitatelor. Chiar dacă vom închide ermetic granițele în fața migranților cu două picioare, niciodată nu-i vom putea împiedica pe ceilalți să treacă.

Și tocmai aici trebuie introdusă o ipoteză de știință politică – să zicem, mai curând, o ficțiune verosimilă.

Elitele luminate – există și așa ceva! – au sesizat, începând din anii '80 ai secolului trecut, creșterea și înmulțirea pericolelor rezumate de termenul de „climat", dar care trebuie privite în sens larg: un nou regim al relațiilor, până acum mai degrabă stabile, pe care le avem cu Pământul. Până acum, puteam să luăm cu japca o bucată de pământ, să obținem drepturi de proprietate asupra ei, s-o exploatăm, să uzăm și să abuzăm de ea, dar pământul însuși tăcea mai mult sau mai puțin mâlc.

Elitelor luminate a început să le devină din ce în ce mai clar că așa ceva nu putea să dureze. O știau foarte bine de multă vreme, dar să zicem că învățaseră s-o ignore în mod curajos. *Sub* solul proprietății private, al acaparării pământurilor, al exploatării teritoriilor, *un alt sol*, un alt pământ, un alt teritoriu începea să se miște [*remuer*], să tremure, să se răscolească [*émouvoir*]. Un fel de cutremur de pământ, dacă vreți, care a început să răscolească de-a binelea elitele luminate: „Fiți atenți, nimic nu va mai fi ca înainte! Va trebui să plătiți scump întoarcerea Pământului, revenirea unor forțe până acum cuminți."

Problema e că această amenințare, acest avertisment a fost perfect perceput de alte elite, mai puțin luminate poate, dar cu enorme mijloace și cu mari interese și, mai ales, extrem de sensibile la propria lor bunăstare. Și tocmai aici intervine ipoteza politico-fantastică: aceste elite au înțeles perfect că avertismentul era exact, dar concluzia pe care au tras-o din

acest adevăr indiscutabil n-a fost că vor trebui să plătească, și încă foarte scump, întoarcerea la sine a Pământului.

Concluziile pe care le-au tras au fost două, două lucruri care au condus, azi, la alegerea lui Ubu Rege la Casa Albă: da, va trebui să plătim această întoarcere, dar *o vor plăti ceilalți*, cu siguranță nu noi; iar cât privește adevărul indiscutabil al noului regim climatic, *îi vom nega până și existența*.

Dacă ipoteza este corectă, ea ne permite să înțelegem că ceea ce, începând din anii '80, numim „dereglementare" și „dezmembrarea statului providențial", începând din anii 2000, „climato-negaționism" și, mai ales, de patru decenii încoace, vertiginoasa extindere a inegalităților, face parte din același fenomen: elitele au fost atât de luminate încât au decis că nu poate să existe o viață viitoare pentru toată lumea, *că trebuie să ne debarasăm cât mai repede de toate poverile solidarității* – și aceasta e dereglementarea; că va trebui să construim un fel de fortăreață aurită pentru cei câțiva la sută care vor putea să scape – și aceasta e explozia inegalităților; și că pentru a disimula egoismul cras al unei asemenea fugi din lumea comună, va trebui să negăm în mod absolut însăși existența amenințării aflate la originea acestei fugi nebunești – iar aceasta e negarea mutației climatice. Fără această ipoteză, nici explozia inegalităților, nici investițiile în climato-scepticism, nici furia dereglementării nu pot fi explicate. Trei mișcări care definesc istoria în care Europei continentale îi este atât de greu să se insereze.

Reluând răsuflata metaforă a Titanicului, oamenii luminați văd aisbergul venind drept către prora, știu că naufragiul e

inevitabil, pun mâna pe bărcile de salvare, cer orchestrei să interpreteze cât pot de mult cântece de leagăn pentru ca ei să poată profita de noaptea întunecată spălând putina mai înainte ca înclinarea mult prea accentuată a navei să alerteze și celelalte clase!

Oamenii aceștia – elitele pe care de-acum înainte va trebui să le numim obscurantiste – au înțeles că dacă vor să supraviețuiască în tihnă, *nu mai trebuie să se prefacă că împart spațiul cu restul lumii*. Dintr-odată, globalizarea ia o cu totul altă întorsătură: din înaltul bastingajului, clasele inferioare, trezite acum la realitate, văd cum bărcile de salvare se îndepărtează tot mai mult. Orchestra continuă să cânte *Mai aproape, Doamne, de tine*[1], dar muzica nu mai reușește să acopere strigătele de furie... Și tocmai de furie trebuie să vorbim dacă vrem să înțelegem reacția de neîncredere și de neînțelegere față de un asemenea abandon, față de o asemenea trădare.

Pentru a încerca să înțeleagă situația actuală, comentatorii politici uzează și abuzează de termenul de „populism". „Poporul" e acuzat că se complace în viziunea sa îngustă, în spaimele sale, în neîncrederea sa înnăscută față de elite, în prostul său gust în materie de cultură și, mai ales, în pasiunea sa pentru folclor, pentru arhaism, pentru granițe și identitate – neuitând și vinovata sa indiferență față de fapte.

[1] *Nearer, My God, to Thee*, corală creștină compusă de compozitorul american Lowell Mason (1792-1872) pe versurile poetei engleze Sarah Flower Adams (1805-1848), despre care se spune că ar fi fost interpretată „în buclă" de orchestră în timp ce Titanicul se scufunda (n. tr.).

„Poporului" i-ar lipsi generozitatea, deschiderea spirituală, raționalitatea; n-ar avea gustul riscului (ah, acest gust al riscului propovăduit de cei care se află la adăpost oriunde *milele* acumulate le permit să zboare).

A gândi astfel înseamnă a uita că acest „popor" a fost *trădat cu sânge rece* de către cei care au abandonat ideea de a realiza cu adevărat modernizarea planetei *cu* toată lumea pentru că au știut, înaintea întregii lumi și mai bine decât toată lumea, că așa ceva este imposibil – din lipsa, tocmai, a unei planete suficient de mari pentru visele lor de creștere nelimitată.

Dacă alegerea lui Trump are darul de a clarifica noua situație politică este, într-adevăr, pentru că orizontul către care el atrage Statele Unite oferă o idee *diametral opusă* direcției pe care ar trebui să o luăm, ceea ce o face să definească până la urmă destul de bine, prin contrast însă, natura celui de-al treilea atractor[2] ! Într-adevăr, inovația lui Trump constă în a construi o întreagă direcție politică pe *negarea* sistematică a faptului că există o mutație climatică. Pentru prima dată, climato-negaționismul organizează toate opțiunile politice. Ce clarificare!

[2] Pentru Bruno Latour, acest „al treilea atractor" e Pământul (Planeta, Geea, Gaia etc.), „al treilea vârf" care vine să redefinească opoziția clasică dintre local și global, național și universal, sol și globalizare, dreapta și stânga etc., transformând-o, dintr-o dualitate, într-un triunghi. În așa-numitul Antropocen (noua epocă a Terrei modificate de om), Planeta se opune Globului, ea devenind singurul reper de care va trebui să se țină, politic, seama. Termenul de „atractor" e preluat din teoria haosului (n. tr.).

Nu poți înțelege originalitatea fasciștilor dacă îl compari pe Trump cu mișcările din anii '30. Cele două mișcări nu au în comun decât inventarea unei noi combinații care lasă vechile elite, pentru o vreme, cu totul descumpănite. Ceea ce le dăduse prin cap fascismelor să combine se menținea, însă, pe direcția vechiului vector – acela care merge către modernizare plecând de la vechile teritorii. Ei ajunseseră să combine întoarcerea la un trecut visat – Roma, Germania – cu idealurile revoluționare și cu modernizarea industrială și tehnică prin reinventarea unei figuri a statului total – și a statului războinic – îndreptat împotriva însești ideii de individ.

Nimic din toate acestea nu se mai poate regăsi în inovația actuală: statul e călcat în picioare, individul e rege, iar lucrul pe care trebuie să-l facem mai presus de orice este să câștigăm ceva timp slăbind toate constrângerile mai înainte ca toată lumea să-și dea seama că nu există o lume care să corespundă acestei Americi.

Originalitatea lui Trump constă în a conjuga într-o aceeași mișcare, pe de o parte, fuga înainte spre profitul maxim, lăsând restul lumii în voia soartei (noii miniștri însărcinați să-i reprezinte pe „oamenii mărunți" sunt miliardari!), și, pe de altă parte, fuga înapoi a unui întreg popor pentru revenirea la categoriile naționale și etnice (*Make America Great Again* în spatele unui zid!) și, în sfârșit, în al treilea rând, negarea explicită a situației geologice și climatice.

Trumpismul – dacă putem folosi un astfel de termen – reprezintă o inovație în materie de politică așa cum nu prea des ne este dat să vedem, una pe care va trebui s-o luăm în serios.

Așa cum fascismul se pricepuse, și el, să combine niște extreme spre totala surprindere a politicienilor și a comentatorilor epocii, trumpismul combină niște extreme și trage pe sfoară [*trompe*] pe toată lumea – cel puțin pentru o vreme. În loc să opună cele două fugi – aceea către globalizare și aceea de întoarcere la vechiul teren național –, Trump se poartă ca și cum acestea ar putea fi făcute să fuzioneze. Fuziune care nu este, evident, posibilă decât dacă însăși existența situației de conflict dintre modernizare, pe de o parte, și condiția materială terestră, pe de altă parte, este negată. De unde rolul constitutiv al climato-scepticismului, altfel de neînțeles. (Să ne aducem aminte că, până la Clinton, problemele de politică climatică făceau obiectul unor acorduri între cele două partide.)

Și înțelegem foarte bine de ce: totala lipsă de realism a combinației – niște miliardari antrenând milioane de membri ai claselor așa-zise de mijloc într-o reîntoarcere la protecția trecutului! – ar sări în ochi. Afacerea nu ține, pentru moment, decât pentru că rămânem cu totul indiferenți la situația *geo*-politică.

Pentru prima dată, o întreagă mișcare politică nu-și mai propune să înfrunte cu seriozitate realitățile geopolitice, ci să se plaseze în mod explicit în afara oricărei constrângeri, literalmente *offshore* – asemenea paradisurilor fiscale. Ceea ce contează înainte de toate este să nu mai fim obligați să împărțim cu masele o lume despre care știm foarte bine că nu va mai fi niciodată comună. Ca și cum ne-am putea îndepărta suficient de cel de-al treilea atractor, această stafie care bântuie întreaga politică.

Este absolut remarcabil că această invenție vine tocmai din partea unui antreprenor veșnic înglodat în datorii, mergând din faliment în faliment, și care își datorează celebritatea unui *reality-show* (altă formă de irealism și de escapism). Totala indiferență față de fapte care a marcat campania electorală și care caracterizează, acum, această administrație nu reprezintă decât o consecință a pretenției de a trăi fără nicio ancorare în realitate. Când celor care voiau să se îndrepte spre un stat național le-ai promis că vor regăsi trecutul, iar tu de fapt îi atragi spre un loc care pentru marea masă a electorilor nu are existență concretă, nu trebuie să te preocupe prea mult dovezile empirice!

Inutil să ne mai indignăm că electorii trumpiști „nu cred în fapte": nu sunt idioți, ci, dimpotrivă, tocmai pentru că situația geopolitică de ansamblu se impune a fi negată devine indiferența față de fapte atât de importantă. Dacă ar fi să ținem seama de masiva contradicție dintre fuga înainte și fuga înapoi, ar trebui să începem să ne pregătim de aterizare! Din acest punct de vedere, trumpismul definește (dar, evident, pe dos, în negativ, prin contrast) cea dintâi guvernare ecologistă.

Nu trebuie, firește, ca „oamenii mărunți" să-și facă prea multe iluzii cu privire la continuarea acestei aventuri. Cei pe care Trump îi atrage cel mai puternic sunt tocmai acele minuscule elite care încă de la începutul anilor '90 detectaseră că nu e posibilă o lume comună pentru ei și pentru cele nouă miliarde de indivizi. „Dereglementare dusă la extrem, pompare masivă a tot ce a mai rămas de pompat din sol – *«Drill baby drill!»* –, și vom reuși să câștigăm, urmându-l pe Trump,

cei treizeci sau patruzeci de ani de răgaz de care avem nevoie pentru noi și pentru copiii noștri. După care poate să vină potopul, noi nu vom mai fi aici."

Contabilii îi cunosc foarte bine pe antreprenorii care „măsluiesc zarurile": inovația lui Trump constă în a măslui zarurile pentru cea mai mare națiune a lumii. Portret al lui Trump ca Bernie Madoff de stat! Fără a uita, însă, ceea ce explică întreaga afacere: el conduce națiunea *care ar fi avut cel mai mult de pierdut* dintr-o revenire la realitate, dintr-un viraj către atractorul Pământ. Alegerea e nebunească, dar poate fi înțeleasă.

Nu trebuie să fii mare expert ca să-ți dai seama că întreaga afacere se va sfârși printr-o ploaie de foc. Iar acesta e unicul veritabil paralelism cu fascismele. Contrar frazei lui Marx, Istoria nu merge pur și simplu dinspre tragedie spre farsă, poate să se repete și prin bufonerii tragice.

În orice caz, clarificarea adusă de această inovație le oferă *forțelor progresiste* – care vor trebui definite, de-acum înainte, ca fiind cele care își concentrează întreaga atenție asupra celui de-al treilea termen, Pământul – măsura exactă a dificultăților pe care le vor avea de înfruntat. Căci nu mai e vorba doar de a-i întoarce din drum pe cei care visau că pot face cale întoarsă spre tărâmul natal sau de a ne alia cu cei care urmăreau accesul la global, acum trebuie să ne opunem frontal celor pe care cântărețul din flaut îi târăște după el într-o direcție care, o dată în plus, ne îndepărtează de Pământ.

Peter Sloterdijk spunea cândva că Europa e clubul națiunilor care au renunțat definitiv la imperiu. Să-i lăsăm pe

Brexiters, pe alegătorii lui Trump, pe turci, pe chinezi, pe ruși să plutească în continuare pe aripile viselor lor de dominație imperială. Știm că, dacă mai vor să domnească asupra unui teritoriu în înțeles cartografic, nu au mai multe șanse decât noi să domine acest Pământ care ne domină, azi, la fel ca pe ei. Provocarea este deci anume *croită pentru Europa*, pentru că ea este cea care a inventat această ciudată poveste a globalizării, înainte de a se trezi printre victimele ei. Istoria este de partea celor care vor fi capabili să aterizeze primii pe un pământ care să poată fi locuit – dacă, desigur, ceilalți, visătorii acelei *Realpolitik* pe stil vechi, nu-l vor fi făcut între timp să dispară de-a binelea.

Traducere din franceză de Bogdan Ghiu

8. Cum să depășești frica de libertate

Paul Mason

Leigh, UK, 1976. Prima oară când am auzit cuvântul „cioroi" în public. Stăteam cu tata în tribunele unui meci din campionatul de rugby – lângă alți poate patru mii de oameni înghesuiți în spatele porților. Clubul nostru adusese un jucător negru și ăsta era primul lui mare meci.

În anii '70, fani ai ambelor echipe se amestecau în tribune. Dar în ziua aceea, fanii echipei din deplasare erau nesuferiți. De fiecare dată când noul nostru jucător primea mingea, câțiva dintre ei începeau să urle ca maimuțele. Unii strigau „cioară proastă". Mai rău, câțiva dintre fanii noștri s-au alăturat și ei. Eram stânjenit și lipsit de putere. Apoi noul nostru jucător a luat mingea, a culcat la pământ trei tipi din fața lui și a marcat.

Încă-l pot vedea pe tata și încă pot auzi tăcerea completă din jurul nostru când s-a întors spre mulțime, cu mâinile ridicate în aer, strigând din toți bojocii: „Ei, acuma ce mai ziceți de «cioroiul» ăsta?"

De unde anume își trăgea acest om alb, cu educație modestă, autoritatea de a învinge moral rasismul? Tata n-avea niciun statut special: nu era lider de sindicat sau vreun scandalagiu de crâșmă. Era un membru oarecare al comunității clasei muncitoare pregătit oricând să adere la valorile ei tradiționale.

Leigh nu era un oraș radical. Exista însă o cultură politică intensă și tacită: ură pentru tot ce-avea de-a face cu bogații; neîncredere față de exterior; suspectarea oricărei persoane al cărei comportament părea să pună logica pieței deasupra decenței umane: oameni din vânzări, rentieri, hoți.

Pentru că atât de mult din capacitatea noastră de opoziție depindea de excluderea străinilor înțelegeam că, dacă rasismul s-ar înstăpâni printre noi, ne-ar fi corupt. Când întâlneau negri, minerii din generația tatălui meu încercau să-i liniștească cu o replică dintr-un film de Paul Robeson, *The Proud Valley*: „Nu suntem cu toții negri în mina aia?" Dar nimeni nu fusese pregătit pentru ziua când mina a dispărut, împreună cu fabricile de inginerie, echipele de fotbal ale întreprinderilor și cluburile sociale.

Când a început recesiunea din anii 1980 și am fost loviți de șomaj în masă, tata, care fusese doar un copil în anii '30, mi-a spus: „Dacă mai are loc o recesiune, atunci o să revină și prejudecățile rasiale." În cele din urmă, n-a fost nevoie de vreo recesiune.

În 2016, oamenii de la mine din oraș au votat în proporție de doi la unu pentru Brexit. Deși laburiștii au câștigat toate alegerile în consiliul local al municipalității în anul acela, partidul de dreapta rasist UKIP a fost pe locul doi în jumătate din circumscripții, eliminându-i pe conservatori ca principală alternativă pentru laburiști. În alegerile generale din 2015, UKIP a câștigat doar 9.000 de voturi din 45.000. În jur de 2.700 de oameni votaseră în 2010 pentru Partidul Britanic Național, o organizație fascistă, și acele voturi se numără

acum în totalul celor primite de UKIP. În viitorul previzibil, orașul va fi o țintă pentru dreapta xenofobă.

În baruri și cluburi, foști mineri și reprezentanți sindicali încearcă să rămână pe baricade: apără socialismul și anti-rasismul, aruncând vina pentru sărăcie pe bogați și pe politicile de austeritate. Chiar dacă câștigă, problema este că există un preț de plătit: prețul de a tolera rasismul deschis și xenofobia într-un loc în care așa ceva era de neconceput în urmă cu 30 de ani.

Cultura rezistenței în fața capitalului s-a transformat pentru unii într-o cultură a rezistenței împotriva globalizării, a migrației și drepturilor omului. Ce ne-a adus aici nu este doar eșecul economic al neoliberalismului, ci și prăbușirea unei narațiuni. În schimb, paralizia stângii nu rezidă în eșecul ei de a avansa o critică a economiei libere de piață, ci în eșecul ei de a se angaja cum trebuie în bătălia narativă cu dreapta extremă. Explorarea acestei lupte narative în detaliu nu are nimic de-a face cu teza postmodernistă clasică în care semnul precede semnificatul. Ea a devenit o problemă de viață și de moarte pentru democrația socială.

Atacul neoliberal

Neoliberalismul și-a anunțat prezența prin acte vindicative: Thatcher și Reagan în 1980-1981 au folosit amândoi economia prociclică pentru a provoca distrugerea industriilor tradiționale, cu scopul precis de a atomiza clasa muncitoare și de a distruge eficiența sindicatelor.

Foucault prevăzuse că o să devenim cu toții „antreprenori ai sinelui"[1]. Dar generația tatălui meu avea alte idei. Pentru ei, competiția și comportamentele motivate de comerț erau tabu. Au trebuit să fie învățați să se înjunghie unii pe alții pe la spate în timpul unor ani lungi de șomaj și umilire prin sistemele de ajutor social. Sau puși să muncească în fabrici care deveniseră dintr-odată nesigure și unde sindicatele erau interzise.

Pentru neoliberalism, aceasta a fost lupta prin care a încercat să impună o nouă narațiune în viețile a milioane de oameni. O întreagă generație de muncitori erau forțați să se comporte de parcă logica pieței era mai importantă decât logica locului sau decât identitatea de clasă – chiar dacă nu credeau că ar fi adevărat.

Salariile s-au prăbușit. Solidaritatea a fost erodată. Străinii arhetipali din comunitățile noastre – hoțul, escrocul, rentierul, spărgătorul de grevă – au devenit eroii populari ai thatcherismului. Au înființat mici companii: firme de curățenie, firme de securitate, saloane de bronzat, firme care să-i învețe pe muncitorii în fabrici să scrie CV-uri. Crima organizată a înflorit în jurul acestor firme – așa că pe străzile terasate unde pe vremuri se păstra ordinea socială, vânzătorul de droguri, muncitorul sexual și cămătarul au devenit parte din peisaj.

Ca să fiu sincer: ne-a distrus. Unii s-au împotrivit, ca minerii care au făcut grevă timp de 12 luni în 1984-1985. Dar

[1] Michel Foucault, *Naşterea biopoliticii*, traducere de Bogdan Ghiu, Idea & Design, Cluj-Napoca, 2007.

majoritatea au cedat fără să se opună. În schimb, destul de devreme, comunitățile clasei muncitoare au adoptat o strategie de rezistență culturală pasivă la neoliberalism în afara muncii. La muncă – unde hărțuirea și exploatarea excesivă au început să-și ia elan – oamenii s-au conformat noilor ritualuri, limbaje și norme. Dar în spațiile private și semi-sociale – casa familiei, clubul social, barul –, toată lumea vorbea liber, exprimându-și nemulțumirile.

În anii '80, au apărut începuturile unei culturi de clasă muncitoare separată cu forța de munca însăși. Apoi, pe parcursul anilor '90, a devenit o clasă muncitoare înstrăinată de muncă, indiferentă la muncă și centrată pe o lume în afara muncii.

La începutul anilor '90 a apărut ceva care să pună capăt sărăciei: creditul. Amanetele, care nu mai fuseseră văzute din anii '30, au reapărut: puteai să-ți amanetezi sistemul stereo de plastic, ghitara de fabricație chinezească, căruciorul copilului. Ipotecile erau mereu disponibile – nu doar pentru oamenii care lucrau și economiseau, dar și pentru cei care nu făcuseră nimic. Carduri de credit erau din plin, chiar și pentru idioții care le foloseau peste limită și nu mai puteau returna banii. Apoi au apărut companiile de împrumut, care împrumutau cu dobânzi de o mie la sută. Pe deasupra, odată cu intrarea Chinei pe piață, globalizarea a început să reducă prețurile bunurilor de bază.

Dacă oamenilor din clasa muncitoare li s-a părut mai bună viața din anii '90 decât cea din anii '80, asta e pentru că atât creditul, cât și bunurile chinezești ieftine au ascuns problema

principală: salariile stagnante. Faptul că globalizarea și dereglementarea sunt în mod esențial pozitive pentru clasa muncitoare a devenit un mesaj declarat al democrației sociale.

Efectele morale ale transformării structurale

Neoliberalismul a provocat numeroase transformări structurale. Principalele au fost: externalizarea industriilor productive, restructurarea corporațiilor într-un „lanț valoric" de companii mai mici, reducerea taxelor pentru a micșora statul, privatizarea serviciilor publice și financiarizarea vieții cotidiene. Numai înțelegând efectele narative ale acestor schimbări, precum și efectele lor economice directe, putem înțelege colapsul ideologic al centrismului care a început în 2016.

Externalizarea producției era menită să reducă costurile cu salariile și să reducă procentajul pentru salarii din PIB. În Leigh, industria cea mai importantă care a fost mutată în afară a fost Cole Cranes, o mare firmă de inginerie, care s-a dus în Polonia. Dar efectul narativ mai amplu a fost, cum a spus David Harvey, de a „anihila spațiul": de a transmite unei întregi clase că *locul – o sursă esențială a identității – nu contează.*

Restructurarea firmelor în segmente producând diferite rate de profit s-a făcut pentru a supune toate aspectele vieții corporatiste dictatelor piețelor financiare. Acum nu prea mai avea sens să menții un club social și-un gazon pentru bowling (ambele existau în fabrica locală la care lucram eu în 1979). Încă mai puteai avea o cantină, oferită acum de

o firmă de catering și ea externalizată, dar aceasta trebuia să facă profit. Efectul semnalizat de aceste lucruri era de asemenea clar: *că firma nu avea de gând să mai preia obligații sociale informale*.

A treia mare reformă structurală a fost *eliminarea taxării progresive*. Scopul era – ideologic – de a reduce dimensiunea statului. Dar de îndată ce au început bulele speculative, paradisurile fiscale *offshore* au început să apară ca ciupercile, iar impactul secundar al taxării reduse a fost să crească inegalitățile și să suprime mobilitatea socială. Eroziunea statului bunăstării și a serviciilor publice gratuite le-a semnalat claselor muncitoare că *înțelegerea socială post-1945 se sfârșise*. Urmau să fie reținute doar acele părți ale statului social care erau funcționale pentru capital.

Privatizarea, a patra armă a neoliberalismului, a reînnoit stocul de capital generator de profit și a vindecat criza profiturilor care marcase epoca keynesiană târzie. Taxele de drum, privatizarea căilor ferate, fragmentarea haotică a serviciilor de transport locale, noua putere de a rezilia contractele de furnizare de electricitate și gaz pentru săraci... – aceste lucruri au fost făcute pentru a face serviciile publice să fie cât mai scumpe posibil. Efectul lor narativ a fost să erodeze conceptul unui spațiu economic public: de-atunci a devenit logic să-ți plănuiești viața în așa fel de parcă numai tu însuți și familia, nu statul și comunitatea largă, ar mai putea să te susțină dacă eșuezi. Împreună cu renunțarea lui Thatcher la programul public de construcție de locuințe, mesajul pentru familiile din clasele muncitoare era clar: *Sunteți pe cont*

propriu. Statul nu e aici să vă ajute, ci să facă toate serviciile publice să fie cât mai scumpe și mai puțin disponibile cu putință.

În cele din urmă, *financiarizarea* consumului e doar parte dintr-o mai largă financiarizare a capitalismului însuși. Tuturor firmelor li se dictau acum prioritățile de către analiștii din băncile de investiții. Managerii sentimentali care voiau să mențină ritualul parteneriatelor sociale pe care-l învățaseră în anii '60 și '70 au fost dați afară. Acesta a fost semnalul cultural cel mai mare dintre toate. Pe viitor, statutul cel mai mare nu avea să fie al șefului local, care știe pe nume toți vânzătorii din magazine. În schimb, *thatcherismul avea să celebreze egomaniacul din ringul de tranzacționare*. Și, spre deosebire de burghezia de la jumătatea secolului, care era impenetrabilă, o persoană ambițioasă, egoistă din clasa muncitoare putea deveni parte a acestei noi elite antreprenoriale.

Celebrând prădătorii financiari ca pe un nou fel de eroi ai clasei muncitoare, neoliberalismul a început să reîmpacheteze „cultura clasei muncitoare" ca pe o ideologie procapitalistă, preamărind ignoranța și egoismul – adică tocmai opusul a ceea ce fusese. Dacă compari orice episod din serialul *Coronation Street* din anii '60 cu rivalul lui, *EastEnders*, care a început să fie difuzat în epoca Thatcher, poți vedea – deși prin prisma unei scrieri pline de clișee – impactul moral al neoliberalismului. În locul limbii calme și raționale a anilor '60, acum auzeai zbierăte, se trânteau uși, vedeai femei amenințate cu pumnii, suicid, depresie – și frica omniprezentă de droguri și de jaf. Adicția, furia și dependența controlau noile arhetipuri dramatice așa cum

zeii controlează personajele într-o dramă grecească. Personajele își pierduseră autoritatea și complexitatea; deveniseră cifruri sociale bidimensionale și obedienți ai sorții.

În vreme ce pentru generația tatălui meu, totul din sistem lucra împotriva rasismului, dar și pentru internaționalism și altruismul autoeducat, neoliberalismul nu făcea decât să dea oxigen lucrurilor opuse.[2] Și timp de trei decenii, scopul a fost să perturbe și să dezintegreze rezistența clasei muncitoare la neoliberalism. Problema e că atunci când neoliberalismul însuși s-a prăbușit, acum nu numai conservatorismul dominant primea oxigen, ci și populismul autoritarist de dreapta.

Eșecul narativ al neoliberalismului

Neoliberalismul a eșuat în etape. La sfârșitul anilor '90, promisiunea lui de mobilitate socială era clar șubredă. La începutul anilor 2000, prăbușirea *dotcom* și scandalurile corporatiste ca Equitable Life începuseră să închidă accesul la sistemul de pensii al companiilor, la care contribuise treimea superioară a forței de muncă.

Cum externalizarea industriilor a creat tot mai multe foste comunități industriale dependente de sectorul public și de serviciile sociale, laburiștii au lăsat să se înțeleagă că nu vor face nimic pentru a reduce ritmul schimbărilor, și că nici n-aveau să protejeze vechile forme de coeziune socială. La

[2] Îi sunt dator romancierului Jim Crace pentru că mi-a sugerat aici termenul de „oxigenare".

conferința laburiștilor din 2005, Tony Blair avertiza că dezbaterea despre globalizare ar fi ca și cum ai dezbate dacă toamna urmează verii. „Caracterul acestei lumi în schimbare este indiferent la tradiție. Nu iartă fragilitatea. Nu respectă vechile reputații. Nu are obiceiuri și practici. Este plină de oportunități, dar acestea revin acelora care se adaptează repede, care se plâng rar, sunt deschiși, dornici și apți să se schimbe."

Era ultima și cea mai clară cerință pentru clasele muncitoare să renunțe la vestigiile eviscerate ale culturii lor. În schimb, Blair și Gordon Brown au pariat totul pe financiarizare. Dereglementarea pieței de credite avea să permită până și celor săraci să ia parte la bula prețului de active. Industria financiară înfloritoare avea să genereze mari venituri din taxe, iar acestea aveau să fie redistribuite clasei muncitoare prin plăți de servicii sociale, credite fiscale pentru muncitori, cheltuieli pentru NHS [sănătate] și acces de masă la educația superioară. În ajunul crizei financiare, 7 milioane de oameni, o treime dintre toate gospodăriile, primeau o formă de plată de la stat.

Când sistemul financiar s-a prăbușit, odată cu el s-a prăbușit și acest proiect ameliorativ al democrației sociale. A fost înlocuit de austeritate. Austeritatea a limitat cheltuielile sociale și pe cele de sănătate. Prin retrageri punitive de beneficii a forțat atât de multe familii să depindă de băncile de alimente, că organizația de caritate care le coordona a trebuit să ofere 1,1 milioane de pachete alimentare pe an. A retras beneficiile de boală și dizabilitate unui milion de foști

muncitori aflați sub vârsta de pensionare, și când plasa de siguranță s-a rupt, a dispărut și îngăduința pentru imigranți.

Cum s-a dezintegrat îngăduința pentru imigranți

Marea Britanie, ca și SUA, Germania sau Franța, a absorbit milioane de imigranți în perioada postbelică. Rasismul primitiv al unei minorități de muncitori albi, conservatori a fost temperat de migranții care s-au integrat în cultura britanică. Puțini muncitori albi s-au îndreptat spre fascism și într-o formă atât de violentă, că era ușor de suprimat. Ca urmare, în marile orașe, clasa muncitoare era prin excelență multietnică în anii '80: afro-caraibieni, musulmani, hinduși, somalezi, toți au început prin a fi marginalizați. Toți au cunoscut rasismul. Și toți pot fi acum găsiți în locuri de muncă tipice orașelor: sistemul de transport, spitale, casieria magazinelor și magazinele informatice.

Aderarea la UE a zece țări est-europene (A10) a schimbat complet această dinamică. În două etape (la început excluzând România și Bulgaria), guvernul britanic a încurajat entuziast oameni din țările A10 să profite de drepturile lor la liberă mișcare înscrise în tratatele Uniunii Europene.

Din anii '70, consimțământul pentru migrație fusese menținut controlând puternic valul migratoriu – din Kenya, India sau Bangladesh. Imigranții A10, în schimb, au venit pentru că aveau acest drept, nu pentru că li se dăduse voie. N-aveau să fie niciodată cetățeni. În vreme ce în 2016

numărul lor era de trei milioane, nu puteau vota în alegerile generale.

În al doilea rând, imigrația din țările A10 a fost gândită în așa fel încât să suprime salarii și condiții [de muncă], chiar dacă rezultatele macroeconomice generale abia dacă au înregistrat asemenea efecte. Forța de muncă est-europeană s-a pliat perfect pe noile instituții ale precariatului în muncă. Iar în cazurile „Laval" și „Viking" de la Curtea Europeană de Justiție, s-a stabilit și dreptul angajatorilor de a trimite forță de muncă ieftină dintr-o țară în alta.

O a treia schimbare a fost că, în vreme ce migrația negrilor și asiaticilor fusese îndreptată înspre orașe, imigranții A10 s-au așezat în comunitățile din orașele mici, care nu avuseseră aproape deloc experiența unui asemenea fenomen; unde existau puține din rețelele adaptabile care permit orașelor multietnice să funcționeze; și unde presiunea asupra serviciilor publice era deja ridicată. Iar imigrația A10 a trimis un alt semnal narativ clasei muncitoare din Regatul Unit: acesta este genul de muncitor pe care-l preferăm, flexibil, tăcut, obedient, respectuos, fără drepturi, contribuind puțin la comunitatea largă și fără să aștepte ceva în schimb.

Apărarea neoliberală a libertății de mișcare a fost în primul rând una fatalistă: este un fapt al vieții moderne care nu poate fi controlat sau contramandat. Apoi, când studiile au început să arate diminuarea salariilor la capătul de jos al pieței muncii, s-a crezut că este un aspect marginal și insignifiant, compensat de câștigurile economice mai mari. Când a văzut cât de mult se neliniștiseră muncitorii englezi

nativi din cauza presiunii puse de imigranții A10 asupra serviciilor publice, stânga a presupus că acest efect poate fi contrabalansat prin promisiunea de a trimite bani în locurile afectate, fără să se mai sinchisească să răspundă obiecției că acei bani trebuiau să vină din altă parte.

Neoliberalismul a presupus că poate învinge ostilitatea anti-imigrație pentru că timp de 30 de ani anihilase spațiul, individualitatea și localul. Globalizarea era un proces natural, de neoprit, iar oamenii aveau să consimtă în cele din urmă, așa cum făcuseră și-n cazul altor reforme structurale. În schimb, n-a făcut decât să provoace revoltă printre săracii din clasa muncitoare britanică, ceea ce a provocat prima ruptură în cadrul multilateral al sistemului global: Brexit.

Votul de 52% în favoarea Brexit n-a fost alimentat doar de muncitorii albi. 27% dintre negri și 33% dintre asiatici au votat pentru ieșire, conform unui sondaj de opinie. Și 59% dintre votanții pentru ieșire erau din clasa mijlocie sau cea de sus. Dar cel mai puternic vot pentru Brexit a avut loc în orașele mici ale Marii Britanii, unde rămășițele culturii clasei muncitoare se transformaseră acum într-o „identitate", a cărei trăsătură principală era sfidarea: nu doar împotriva globalizării, ci și împotriva culturii liberale, transnaționale, bazată pe drepturile omului pe care o crease.

În mod uluitor, această falsă revoltă a săracilor a reușit apoi să-și exercite hegemonia în orașele mici ale clasei mijlocii. Dacă erai profesionist, aveai să votezi pentru rămânere în UE în orașe, dar nu și în fostele orașe mici fost industriale. După vot, mulți oameni din clasa de mijloc au recunoscut că

„deși voiam să votez să rămânem, am înțeles de ce sufereau săracii și de dragul lor am votat să ieșim".

Numai înțelegând sursa mâniei o poți detensiona. Mânia muncitorilor britanici nativi, albi sau negri, era îndreptată mai degrabă împotriva sistemului imigrației decât a imigranților înșiși. A fost, și continuă să fie, ultimul simbol al dorinței neoliberale de a anihila spațiul, comunitatea și munca non-abstractă. Economia nu e suficientă pentru a izola și a învinge rasismul muncitorului autoritarist care aderă la dreapta populistă; acesta e un lucru care trebuie făcut printr-o luptă care să reafirme o identitate plebee social-democrată, într-o lume care e deopotrivă individualistă și angrenată în rețea.

Bătălia narativă care urmează

A fost clar încă din 2008 că, dacă nu renunțăm la neoliberalism, globalizarea se va prăbuși. Procesul acesta a început deja odată cu Brexitul și alegerea lui Donald Trump.

Atracția fatală pe care neoliberalismul a exercitat-o asupra elitelor și asupra a două generații de economiști profesioniști a fost perfecțiunea lui aparentă. Economic, a confirmat noțiunea că, în esență, capitalismul este piața însăși, supraviețuirea celui mai puternic și statul de dimensiuni reduse. Politic, s-a potrivit perfect asumpției centrale a democrației liberale: și anume că suntem cu toții numai cetățeni, nu șefi sau muncitori, și că toate drepturile noastre sunt mai ales individuale, nu colective. Chiar și acum, după căderea lui Renzi, după sfârșitul dificil al președinției lui

Hollande și după ce Schäuble a cerut și mai multă austeritate în Grecia, elitele sociale și politice ale neoliberalismului abia dacă au început să pună la îndoială această mentalitate esențialistă. În schimb, apare o ruptură în direcția opusă. Populismul autoritarist care mobilizează o minoritate a votanților clasei muncitoare în Europa este, de fapt, o cerere pentru deglobalizare. Natura sa reacționară nu se citește doar în preferința lui pentru rasism, islamofobie și conservatorism social, ci și în faptul că ignoră total complexitatea acestei sarcini [a deglobalizării].

Spre deosebire de anii '30, naționalismul economic de azi trebuie să dezmembreze un sistem complex, organic și foarte rezistent. S-ar putea sparge ușor, printr-un război valutar, sau printr-o serie de ștergeri ale unor datorii masive, dar dacă s-ar întâmpla asta, orașele învinșilor vor arăta ca New Orleans după uraganul Katrina.

Din fericire, demograficele politicii de masă arată într-o cu totul altă direcție decât în anii '30. Comportamentele și credințele individualiste și emancipate pe care le detestă dreapta extremă xenofobă sunt bine împământenite într-o întreagă generație. Conform YouGov, în Regatul Unit, deși 19% dintre oameni au convingeri puternice de dreapta și 29% convingeri centriste „autoritar-populiste", cel mai mare grup, de 37%, este „stânga internaționalistă pro-UE".[3]

[3] Joe Twyman, „Trump, Brexit, Front National, AfD: branches of the same tree" (16 noiembrie 2016); disponibil online la: https://yougov.co.uk/news/2016/11/16/trump-brexit-front-national-afd-branches-same-tree/ (accesat în noiembrie 2016).

Societatea modernă nu e nicicum Republica de la Weimar, unde toleranța și multiculturalismul existau doar ca o pojghiță subțire care acoperea mentalități reacționare, ierarhizante și naționaliste. Noile comportamente, credințe, niveluri de toleranță, atașamentul față de drepturile omului și universalitatea lor sunt produsul atât al schimbărilor tehnologice, cât și al educației. Ele ar trebui îndepărtate cu forța din mințile, trupurile și microstructurile majorității oamenilor sub 35 de ani.

Am arătat în altă parte[4] că proletariatul industrial nu numai că a eșuat în rezistența lui la neoliberalism în anii '80, dar, ca urmare a revoluției tehnologice, a fost și înlocuit ca agent al schimbării sociale de către un grup mult mai amorf, pe care sociologii ca Manuel Castells îl numesc „individul angrenat în rețea" [*the networked individual*]. Acest termen îi înglobează nu numai pe cei din păturile de jos ale claselor profesionale și pe studenți, ci și o mare parte din forța de muncă obișnuită: asistenta medicală, barmanul, specialistul IT. Chiar și ce-a mai rămas din forța de muncă industrială care încă mai are siguranța unei slujbe este bine integrat în această cultură globalistă datorită normelor muncii de producție hi-tech.

În acest sens, individul angrenat în rețea este „clasa muncitoare asimilată". Dacă mai există un agent colectiv în istorie care ar putea să alimenteze tranziția dincolo de capitalism, atunci aceștia sunt indivizii tineri, relativ emancipați, conectați la rețea. Aceștia nu sunt o clasă – deși sunt în mare

[4] Vezi cartea mea *Postcapitalism: A Guide to Our Future*, London: Allen Lane, 2015.

parte lipsiți de un viitor economic din cauza prăbușirii neoliberalismului. Dar dacă îi luăm și-i inserăm, ca paralelă, în scenariul anilor '30, potențialul pentru un rezultat pozitiv devine mai limpede.

Scriind despre ascensiunea fascismului, Erich Fromm considerase că ea fusese motivată nu numai de nemulțumiri economice, dar și de o „frică de libertate". O mentalitate autoritaristă în rândurile micii burghezii germane și-a unora dintre muncitori i-a făcut să reacționeze la propria lor lipsă de putere cu „dorința de a fi dominați".

Fromm scrie că deși exista o rezistență puternică la nazism din partea muncitorilor organizați, dar și a burgheziei liberale și catolice, această rezistență s-a prăbușit. Mai întâi, din cauza unei „stări de oboseală interioară și resemnare"[5]. Apoi, din pricina moștenirii materiale pe care muncitorii germani au trăit-o între 1919 și 1923. În sfârșit, din cauza faptului că ideologiile rezistenței s-au epuizat începând cu 1930.

Astăzi, confruntați cu Trump, Brexit și dezintegrarea ordinii globale, elita politică centrist-neoliberală este cea care cunoaște sentimente de resemnare și neîncredere. O sarcină vitală pentru clasa indivizilor angrenați în rețea este de a comunica și a se alia cu internaționaliștii din comunitățile muncitorești ale orașelor mici; trebuie să păstreze ce-a mai rămas din povestea care i-a permis generației tatălui meu să refuze rasismul; și să combine această narațiune cu o poveste a speranței în viitor.

[5] Erich Fromm, *Escape From Freedom*, New York: Henry Holt 1994, p. 207.

Sarcina democrației sociale nu este să tempereze dorințele conservatoare ale populiștilor autoritari. Ci să proiecteze o alternativă puternică care se potrivește nevoilor și pasiunilor majorității plebee educate și angrenate în rețea a forței de muncă. Asta înseamnă o inversare conștientă a presupunerilor tactice din spatele politicii celei „de-a Treia Căi". Blair, Clinton, Schröder, Renzi, toți au crezut că în orașele mici clasa muncitoare va vota mereu stânga și că democrația socială va trebui mereu să atragă centrul clasei de mijloc.

Prăbușirea neoliberalismului și lunga eroziune a nucleului progresist al clasei muncitoare vor trebui să întoarcă aceste presupuneri cu susul în jos. O democrație socială dedicată drepturilor omului, egalității de gen, libertății personale și protecției imigranților și refugiaților trebuie să se gândească la centrul său electoral ca fiind: salariatul din orașele mari; tânărul bine ancorat în rețea; forța de muncă din sectorul public; forța de muncă globalistă și hi-tech din marile corporații. Alături, desigur, de minoritățile etnice, muncitorii imigranți și femei.

O democrație socială reînnoită și radicalizată nu poate face compromisuri cu mentalitatea reacționară care a posedat în jur de 20% din votanți în orașul în care m-am născut. Dar le poate oferi speranță economică. Le poate oferi mai ales bani – împrumutați, taxați de la bogați sau creați de banca națională – ca să investească în școli, case, slujbe, transport public și sănătate. Se întâmplă des să auzi azi rasiști plebei convinși susținând la telefon printr-un studio de televiziune că ar prefera să vadă economia distrusă și

creșterea economică prăbușindu-se decât să rămână în UE și să accepte migranții. De fapt, ei au înțeles bine ce este în joc. Dar ei, familiile și comunitățile lor sunt pe cale să afle că nu poți să mănânci rasism.

Eșecul stângii – și aici includ și stânga radicală, ca Syriza și Podemos, precum și pe social-democrații eșuați – a fost să subestimeze fragilitatea narațiunii neoliberale. De îndată ce o parte a ei a dispărut, întregul nu mai avea sens. Deși am criticat conținutul economic al neoliberalismului, am tins să ne pliem propria poveste pe o presupusă permanență a formelor sale politice. Acum stânga trebuie să lupte împotriva naționalismului de dreapta din comunitățile clasei muncitoare spunând o altă poveste.

Neoliberalismul a înlocuit vechea poveste a colaborării și coeziunii cu o poveste despre indivizi. Aceștia erau persoane abstracte cu drepturi abstracte: plăcuța cu nume de pe uniforme era pusă acolo doar în beneficiul clienților sau al șefului, și nu reprezenta expresia propriei identități. Muncitorii comunităților învinse și lăsate în urmă se agățau de ce mai rămăsese din identitatea lor colectivă. Dar din moment ce utopia acestei identități – socialismul – a fost declarată imposibilă de toată lumea, inclusiv de partidele socialiste, au început să-și centreze această identitate pe ce mai rămăsese: accent, loc, familie și etnie.

Din 2008, deși politicile băncii centrale și intervențiile statului au prevenit depresiunea economică de care se temea generația tatălui meu, ele au creat și o tendință spre stagnare: „creștere mică, inflație mică, dobânzi mici și echilibru

valutar", descrise de Mark Carney, șeful Băncii Angliei, la întâlnirea G20 din martie 2016. Dar nu poate exista echilibru în aceste circumstanțe, mai ales acolo unde pilula austerității cere atacuri continue asupra sistemelor de protecție socială și asupra salariilor de care depind comunitățile cu venituri mici.

Atâta vreme cât neoliberalismul spunea o poveste coerentă, victimele lui cele mai mari – clasa muncitoare slab profesionalizată din fostele orașe industriale – puteau supraviețui, deși cu o identitate puternică, exprimată în privat. Dar în 2008 și 2016, seducția acestei povești neoliberale a încetat, chiar mai repede decât și-ar fi închipuit criticii ei. Vedem aici un moment analog celui care s-a întâmplat în Rusia în timpul *perestroikăi*.

În anii '80, sub Gorbaciov, mulți ruși au cunoscut o bruscă „ruptură de conștiință" [*break in consciousness*], când și-au dat seama că prăbușirea e iminentă. Dar până atunci majoritatea oamenilor se comportaseră și vorbiseră, ba chiar gândiseră de parcă sistemul sovietic era etern. Și în ciuda cinismului lor în privința brutalității acelui sistem, mulți mergeau la parade și treceau prin ritualurile cerute de stat. Antropologul rus Alexei Yurchak descrie evenimentele într-o carte al cărei titlu vorbește de la sine: *Toate lucrurile erau veșnice, până n-au mai fost*.

Victoria lui Trump ne face să credem că o prăbușire similară va avea loc în Vest, cu globalizarea, cu valorile sociale liberale, cu drepturile omului și cu domnia legii. În acest caz, forma implicită pe care o va lua capitalismul va fi, de la

Moscova la Washington, cea a unui naționalism xenofob și oligarhic. Dacă se întâmplă asta, toate proiectele de justiție socială și emancipare umană vor trebui să fie recalibrate la o scară națională, așa cum s-a întâmplat în anii '30.

Dar acest lucru poate fi evitat. În faza următoare, proiectul stângii ar trebui să fie să salveze globalizarea părăsind neoliberalismul. Anume – așa cum a sugerat și Carney –, avem nevoie de noi mecanisme pentru a suprima inegalitatea și a redistribui profiturile din comerț și progresul tehnologic înspre muncitori și tineri. Pentru a face asta, trebuie să inversăm cele cinci reforme structurale descrise deasupra.

- Să adoptăm politici industriale care aduc locuri de muncă productive înapoi în nordul global, indiferent ce efect au asupra creșterii PIB-ului în sud.
- Să forțăm corporațiile să accepte datoriile sociale față de comunități reale, concrete, specifice, nu față de o societate civilă abstractă.
- Să renaționalizăm servicii publice cheie pentru a le oferi fie ieftin, fie gratis, ameliorând efectele muncii precare.
- Să eradicăm paradisurile fiscale și sistemul bancar din umbră, pentru a repatria o avere taxabilă de miliarde, ca să putem plăti pentru investiții publice masive, imediate și benefice vieții.
- Se definanciarizăm economia: să creștem salariile, să reducem dependența de credite, să stabilizăm datoriile în sectorul public și-n cel privat prin reduceri ale datoriei, inflație controlată și, acolo unde e nevoie, control de capital.

Aceste măsuri n-ar omorî globalizarea. Dar ar inversa-o parțial. Ar stabiliza și ar salva ceea ce se poate din economia globală interconectată, dar cu prețul de a opri globalizarea și de a o rostogoli înapoi sub anumite condiții controlate, menținând însă deschisă posibilitatea de a relua acest progres de îndată ce dezechilibrele sociale sunt corectate. Dacă creșterea PIB-ului în lumea în curs de dezvoltare devine mai echitabilă și, ca atare, încetinește, aceasta este o problemă secundară pentru țările din nordul global.

Cu mult înainte ca efectele combinate ale acestor măsuri să devină observabile, ar putea avea un impact imediat fie și numai dacă ar deveni o listă de sarcini coerentă în mintea a milioane de oameni – așa cum a făcut-o keynesianismul brut din New Deal-ul lui Roosevelt în anii 1930.

În ce privește migrația, într-o lume a telefoanelor celulare, a internetului și a crimei organizate, este imposibil să o oprim fără să adoptăm măsurile criminale care bântuie fanteziile dreptei-alt[ernative]: garduri electrificate, suspendarea dreptului internațional, împușcarea sancționată de stat a oamenilor la graniță. OECD a estimat că SUA și UE trebuie să absoarbă fiecare 50 de milioane de imigranți până în 2060 pentru a evita diminuarea creșterii economice până la pragul zero.[6] Așa că e nevoie să reînviem acordul pentru migrație a. direcționând-o, monitorizând-o și alocând

[6] Henrik Braconier/Giuseppe Nicoletti/Ben Westmore, „Policy challenges for the next 50 years" (2014), *OECD Economic Policy Papers 9*, disponibil online la: http://www.oecd.org/economy/Policy-challenges-for-the-next-fifty-years.pdf (accesat în noiembrie 2016).

resurse în locurile în care are un impact negativ asupra serviciilor publice; b. prin reforme ale pieței muncii, care descurajează angajatorii să folosească o populație de imigranți dezrădăcinați, ca pe „muncitori abstracți" ideali; c. prin reinversarea măsurilor de austeritate. O schimbare de viteze dinspre austeritate spre o creștere bazată pe investiții ar reuși, în câteva luni, nu numai să reducă competiția pentru locuințe, sănătate și școli, ci ar crea un joc cu sumă pozitivă, reîncadrând complet dezbaterea despre imigrație.

Odată cu Trump și cu Brexit, e vremea să înaintăm dincolo de o critică economică a neoliberalismului. Cea mai concretă provocare economică și politică pentru stânga este să construiască o narațiune post-neoliberală. Toate partidele, toți politicienii, toate structurile, toate teoriile care stau în calea acestui lucru ar trebuie părăsite. Fiindcă timpul lucrează împotriva noastră.

Traducere din engleză de Iulian Bocai

9. Politica într-o epocă a resentimentului. Moștenirea întunecată a Iluminismului

Pankaj Mishra

Cutremurele politice ale vremurilor noastre – fie că este vorba despre triumful lui Donald Trump, un prădător sexual și rasist care singur recunoaște asta despre sine, apoteoza electorală din India și Filipine a bărbaților cu mână de fier acuzați de crime în masă (Narendra Modi și Rodrigo Duterte), sau aclamarea în masă în Rusia și Turcia a unor despoți nemiloși și imperialiști ca Vladimir Putin și Recep Tayyip Erdoğan – au scos la iveală că o cantitate enormă de energie fusese reprimată. Ascensiunea aproape simultană a demagogiei peste tot în lume arată o situație comună, codeterminată, deși secesiunile timpului nostru, de la ISIS la Brexit, au multe cauze locale. În primul rând, constrângerile etice sunt peste tot slăbite, adesea sub presiunea opiniei publice. Ceea ce se numea „furia musulmană", identificată cu mulțimi de bărbați cu pielea maronie și bărbi stufoase, se manifestă brusc pe tot globul: de la budiști în sutane șofran care ucid pe criterii etnice în Myanmar, până la naționaliști blonzi în Germania; cum scria Freud, „impulsurile primitive, sălbatice și malefice ale omenirii n-au dispărut", ci

continuă să existe într-o „stare reprimată", așteptând șansa să-și „manifeste activitatea"[1].

Cum să înțelegem această prăbușire cvasitotală, care pare la fel de morală și de emoțională pe cât e de politică? Conceptele și categoriile noastre, rezultatul a trei decenii de liberalism economic, par incapabile să absoarbă o explozie de forțe necontrolate. În primul rând, „masele" par dintr-odată mai maleabile și mai imprevizibile decât am bănuit. În consecință, confuzia și uimirea sunt cele care afectează multe elite politice, de media și de afaceri. *The Economist*, un comerciant de încredere al acelei gândiri convenționale printre cei aleși, a trecut brusc de la indignarea față de „politica post-adevăr" (ea însăși o afirmație falsă), la mișcarea de a anunța, în stilul lui Rip van Winkle, „un nou naționalism". Publicații ca *Vanity Fair* par parodii ale *New Left Review* când se preocupă cu întârziere de dezastrul capitalismului global: mai ales de eșecul de a-și îndeplini promisiunea prosperității generale și de disprețul pentru principiul democratic al egalității.

Opoziții retorice uzate – progresiv/reacționar, fascism/liberalism, rațional/irațional – încep din nou să fie folosite. Dar, în vreme ce o industrie intelectuală împrăștiată încearcă să prindă din urmă evenimentele care se petrec cu rapiditate și să țină pasul cu semnificațiile fluide ale acțiunilor umane, nu e deloc greu să presupunem că încercarea noastră de a

[1] Scrisoare a lui Sigmund Freud către Frederik van Eeden (28 decembrie 1914); citată în Ernest Jones, *The Life and Work of Sigmund Freud*, vol. II: *Years of Maturity 1901-1919*, New York: Basic Books, 1955, pp. 368-369.

găsi alternative politice raționale la starea curentă este în mod fatal compromisă. Căci fie că sunt de stânga, de centru sau de dreapta, oponenții noului „iraționalism" politic sunt încă inhibați de supoziția că oamenii sunt actori raționali, motivați de propriul interes material, înfuriați în fața piedicilor și care pot fi așadar împăcați de împlinirea acelui interes.

Această noțiune a motivației umane a apărut inițial în timpul Iluminismului, care, disprețuind religia și tradiția, le-a înlocuit cu capacitatea umană de a identifica rațional interesele deopotrivă individuale și colective. În această schemă explicativă, asumată de oameni și de la stânga și de la dreapta spectrului ideologic, norma umană este burghezul egoist, sau *Homo oeconomicus* – un subiect dotat cu liber arbitru ale cărui dorințe și instincte naturale sunt formate de motivația sa ultimă: aceea de a căuta fericirea și a evita durerea. Această viziune simplă a neglijat mulți factori mereu prezenți în viețile oamenilor: de pildă, frica de a-ți pierde onoarea, demnitatea și statutul, scepticismul față de schimbare, apelul la stabilitate și familiaritatea. Unele motivații mai complexe nu-și găseau locul în ea: vanitatea, frica de a părea vulnerabil, sau „crearea unei imagini favorabile". Obsedați de progresul material, hiperraționaliștii au ignorat și atracția identității pe care ți-o conferă „înapoierea" și plăcerile tenace ale victimizării.

Faptul că am ignorat aceste motivații non-economice pare cu atât mai surprinzător dacă ne aducem aminte cum acest „îngust program rațional" iluminist în căutarea fericirii individuale devenise la sfârșitul secolului XIX, cum spune Robert Musil

în 1922, „obiectul ridiculizării și disprețului"[2]. Într-adevăr, majoritatea literaturii, filosofiei și artei moderniste este caracterizată de această insistență că oamenii sunt ceva mai mult decât egoism rațional, competiție și achiziție. Și că societatea este ceva mai mult decât un contract între indivizi logici calculați și autonomi. Și că politica e ceva mai mult decât tehnocrați impersonali care inventează tot felul de scheme hiperraționale de progres cu ajutorul sondajelor, analizelor, statisticilor, modelelor matematice și tehnologiei. Dincolo de cea mai simplă tranzacție lumească se află tărâmul vast al inconștientului. Intelectul încredințat cu calculele raționale este, conform lui Freud, „un lucru fragil și dependent, o jucărie și o unealtă a impulsurilor și emoțiilor noastre"[3].

Revoluțiile uimitoare ale timpului nostru și mirarea noastră în fața lor au făcut imperios necesar să ne ancorăm iarăși gândirea în sfera impulsurilor și emoțiilor; aceste răscoale nu cer nimic mai puțin decât lărgirea radicală a înțelegerii a ceea ce înseamnă să fii om. O asemenea călătorie, în care lumea s-a angajat pentru prima oară acum un secol, ne duce neapărat dincolo de liberalism și antidoturile sale ale creșterii și distribuției economice echitabile. În era noastră postcomunistă și postliberală, nu putem să facem nimic mai bun decât să începem cu recunoașterea onestă a lui Michel Ignatieff,

[2] Robert Musil, „Helpless Europe. A digressive journey", *idem*, *Precision and Soul. Essays and Addresses*, Chicago/London: The University of Chicago Press, 1990, p. 123.

[3] Scrisoare de la Sigmund Freud pentru Frederik van Eeden (28 decembrie, 1914), *loc. cit*.

care se autointitulează liberal internaționalist, dintr-un eseu despre gânditorul marxist Perry Anderson: „umanismul iluminist și viziunea istorică" nu pot explica „lumea în care trăim"[4].

Oricum l-ai privi, acesta este un mare eșec intelectual. Fiindcă idealul iluminist liberal al unei societăți comerciale universale n-a fost nicicând mai aproape de realizare decât în ultimele două decenii de globalizare haotică. Marx încă putea să-și râdă în secolul XIX de faptul că Jeremy Bentham văzuse în „vânzătorul modern, mai ales în vânzătorul englez, pe omul comun"[5]. În timpul nostru, însă, ideologia neoliberalismului, o formă reificată de raționalism iluminist și utilitarism de secol XIX, a ajuns să domine aproape total universul politic și economic, mai ales după discreditarea rivalului socialist în 1989.

Succesul neoliberalismului poate fi atestat de multe inovații din deceniile recente, inovații care acum par perfect naturalizate. Creșterea PIB-ului este un index de neînlocuit al puterii și averii naționale; libertatea individuală este asociată cu libertatea consumatorului; piața e așteptată să ofere produse și servicii de valoare, în vreme ce sarcina guvernelor s-a redus la a asigura o competiție corectă. Indicii de piață ai succesului și eșecului au ajuns să dicteze chiar și-n viața culturală și academică.

[4] Michael Ignatieff, „Messianic America: Can he explain it?", *The New York Review of Books* (19 noiembrie 2015).

[5] Karl Marx, *Capital: A Critique of Political Economy*, vol. I, pt. II, New York: Cosimo, 2007, p. 668.

Mai larga revoluție intelectuală care însoțește neoliberalismul n-a fost nici ea mai puțin exhaustivă. Prăbușirea comunismului, copilul nelegitim al raționalismului iluminist și umanismului, a încurajat editorialiștii op-ed, precum și politicienii și oamenii de afaceri să presupună că democrația și capitalismul pe stil vestic au rezolvat enigma modernă a injustiției și inegalității. În această viziune utopică, economia globală construită în jurul pieței libere, competiției și antreprenoriatului individual, ar reuși să aline diferențele etnice și religioase și să anunțe începutul prosperității și păcii mondiale, pentru ca orice obstacol irațional în fața răspândirii modernității liberale, cum ar fi fundamentalismul islamic, să fie în cele din urmă eradicat.

Astăzi, însă, acest consens de după Războiul Rece e în ruine. Fanaticii și bigoții au fost împuterniciți în chiar centrul Vestului după cel mai durabil experiment în interes personal luminat, care maximizează fericirea și piața liberă. Poate că Thomas Piketty are dreptate să spună că „victoria lui Trump se datorează mai ales exploziei de inegalitate economică și geografică din Statele Unite"[6]. Dar mulți oameni bogați, bărbați și femei, ca să nu mai vorbim de afro-americanii și hispanicii care au votat și ei pentru acest agresor compulsiv, și clasele prospere din India, Turcia, Polonia și Filipine rămân loiale demagogilor lor din ce în ce mai volatili. Noii reprezentanți ai

[6] Thomas Piketty, „We must rethink globalization, or Trumpism will prevail", *The Guardian* (16 noiembrie 2016); disponibil online la: https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/nov/16/globalization-trump-inequality-thomas-piketty (accesat în noiembrie 2016).

celor lăsați în urmă și ai oprimaților – Trump și Nigel Farage într-un lift placat cu aur, fondatorul ISIS purtând un Rolex și Modi într-un costum personalizat Savile Row – anunță un teatru extins al absurdului politic.

Gary Younge are dreptate să avertizeze că „legătura dintre anxietate economică și naționalismul de dreapta poate fi exagerată"[7]. Mike Davis vorbind despre pasiuni nihiliste – că unii oamenii au vrut „cu orice preț schimbare în Washington, chiar dacă asta însemna să pună un kamikaze în Biroul Oval"[8] – găsește un ecou în Barack Obama, care crede că Trump a oferit argumentul irezistibil că „va arunca locul acesta în aer". Sigur, votanții care au sfidat sondatorii de opinie pseudorațională și experții analiști de date din toată lumea au ajuns să semene cu omul din subterană al lui Dostoievski, ratatul prin excelență care ajunge să viseze să se răzbune pe învingătorii societății.

Scriind în 1860, la apogeul liberalismului de secol XIX, Dostoievski a fost unul dintre primii care să exprime suspiciunea, care acum ne preocupă, că gândirea rațională nu influențează în mod decisiv comportamentul uman. L-a asmuțit pe Omul din Subterană împotriva ideii foarte

[7] Gary Younge, „How Trump took middle America", *The Guardian*; disponibil online la: https://www.theguardian.com/membership/2016/nov/16/how-trump-took-middletown-muncie-election (accesat în noiembrie 2016).

[8] Mike Davis, „Not a revolution – yet" (15 noiembrie 2016); disponibil online la: http://www.versobooks.com/blogs/2948-not-a-revolution-yet (accesat în noiembrie 2016).

populare în Rusia acelor vremuri, importată de cititori entuziaști ai lui John Stuart Mill și Bentham, cea a egoismului rațional, a interesului material. Protagonistul lui Dostoievski atacă obsesiv presupunerile pozitiviste ale capitaliștilor și socialiștilor deopotrivă că oamenii ar fi animale care gândesc logic:

> O, spuneți-mi, cine a declarat primul, cine a proclamat primul că omul se dedă la josnicii numai pentru că nu-și cunoaște adevăratele interese; și că, dacă i-ai lumina mintea, dacă i-ai deschide ochii asupra intereselor lui adevărate, normale, omul ar înceta pe loc a se mai deda la josnicii, de îndată ar deveni bun și nobil, deoarece, luminat fiind și înțelegând adevăratele sale avantaje, tocmai în bunătate și-ar vedea propriul folos...[9]

Dostoievski a definit un fel de gândire – mai târziu elaborată de Nietzsche, Freud, Weber și Musil, ca să numim doar câțiva dintre „maeștrii suspiciunii" – în ceea ce până la urmă s-a dovedit a fi o revoltă în toată regula împotriva certitudinilor ideologiilor raționalist-liberale, democratice și socialiste. Musil, care era inginer de profesie, nu era în niciun caz un propagandist al cultelor neoromantice și al naționalismului „sânge-și-pământ" din vremea sa. Problema, așa cum o înțelegea el, nu este că „avem prea mult intelect și prea puțin suflet", ci mai degrabă că „avem prea puțin intelect în problemele sufletului"[10]. Majoritatea celorlalți scriitori și gânditori

[9] F. M. Dostoievski, *Însemnări din subterană*, traducere de Emil Iordache, Polirom, Iași, 2012, p. 28 (n. tr.).

[10] Robert Musil, „Helpless Europe", *loc. cit.*, p. 131.

de la sfârșitul secolului, care încercau să treacă dincolo de realul aparent și de rațional, au adus cu ei și un mare grad de precizie intelectuală în analizele lor privind impulsurile acțiunilor umane. În acest proces, au investigat cu un ochi proaspăt rolul nu doar al reprimatului și obscurului din viața privată, ci și pe cel al mecanismelor ascunse din viața socială și politică a democrației liberale. În *Viitorul unei iluzii* (1927) Freud scria că e ca și cum „cultura este ceva ce a fost impus unei majorități potrivnice de către o minoritate care a înțeles să se pună în posesia unor mijloace de putere și constrângere".[11]

Operele de artă, literatura și filosofia care au apărut de pe urma acestei noi definiții complexe a subiectivității umane postulau că până și conștiința cotidiană (cel mai faimos în *Ulise*) este marcată de o serie de vagabondaje: într-un trecut irepresibil și adesea dureros, într-un prezent evaziv și într-un viitor asaltat de riscuri necunoscute. Toate acțiunile umane, în această viziune modernistă, au inevitabil loc la distanță de principiile și idealurile enunțate. Există un gol ireductibil între practică și teorie, în care frica, speranța, vanitatea, mânia și răzbunarea pândesc. Ceea ce noi numim „sinele" este o entitate dinamică, formată și reformată în această interacțiune dintre ceea ce Freud numise „aparatul psihic" și condițiile culturale și sociale ale dezvoltării istorice.

În acest sens, nici musulmanii „furioși" de astăzi și nici extremiștii de dreapta nu sunt iremediabil fanatici și rasiști.

[11] Sigmund Freud, *Viitorul unei iluzii*, în *Opere esențiale 9*, traducere de Roxana Melnicu, Editura Trei, București, 2010 (n. tr.).

Nu au un sine stabil – ca fiind distinct de proiecțiile fricilor, dorințelor, și aspirațiilor care, ca toate lucrurile care aparțin umanului, sunt demontate de propriile lor contradicții. Tocmai de aceea resentimentele lor ostentativ rasiste sau religioase nu pot fi înțelese prin lecturi atente ale *Coranului* sau *Breitbart News*. Ele sunt înțelese mai bine prin interacțiunea dintre sinele uman ireductibil divizat și contextul său social, cultural, politic.

Dar acest context este marcat de un paradox, ceea ce provoacă multă suferință și conflicte interioare: deși idealurile democrației moderne n-au fost niciodată mai populare, a devenit tot mai dificil azi, dacă nu chiar imposibil, să le realizezi în condițiile globalizării neoliberale. Tocqueville observase un îngrijorător complex de emoții născându-se în prima mare revoluție democratică din Statele Unite. Se temea că promisiunea meritocratică și a „egalității de condiții" ale noii lumi aveau să ducă la o ambiție excesivă, invidie corozivă și nemulțumire cronică. În anumite epoci, pasiunea pentru egalitate avea să se umfle până „ar fi devenit furie" și avea să-i facă pe mulți să fie de acord cu o reducere a libertăților, dorindu-și să fie conduși de oameni cu mână de fier.[12]

Suntem martorii unei frenezii universale a fricii și urii, fiindcă această revoluție democratică la care Tocqueville fusese martor s-a răspândit până în cele mai îndepărtate colțuri ale lumii. Furoarea egalității se îmbină cu urmărirea prosperității

[12] Alexis de Tocqueville, *Despre democrație în America*, traducere de Claudia Dumitriu, Humanitas, București, 2005, Cartea II, cap. 1.

cerută de economia globală consumeristă, agravând tensiuni și contradicții în viața interioară care apoi se joacă în sfera publică. „Ca să trăiești în libertate", avertiza Toccqueville, „trebuie să te obișnuiești cu o viață plină de agitație, schimbare și pericol."[13] Acest fel de viață este lipsit de stabilitate, siguranță, identitate și onoare, chiar dacă abundă în bunuri materiale. Cu toate acestea, este un fenomen răspândit la toate aceste popoare ale lumii că raționalistele considerente ale profitului și utilității nu fac decât să dezrădăcineze, să umilească, să scoată din circulație.

Această experiență răspândită a modernității ca merstrom n-a făcut decât să facă acest *ressentiment* și mai atrăgător, un resentiment existențial față de alți oameni, provocat de o combinație intensă de invidie și umilință și lipsă de putere, care pe măsură ce persistă și se acutizează otrăvesc societatea civilă și subminează libertatea politică. *Ressentiment*, un compus de emoții, arată limpede sinele uman în relațiile lui fundamental instabile cu lumea externă. Rousseau l-a înțeles în profunzime, deși n-a folosit niciodată cuvântul. După părerea lui, oamenii dintr-o societate comercială nu trăiesc nici pentru ei înșiși, nici pentru țara lor. Trăiesc pentru satisfacerea vanității lor sau pentru *amour-propre* – dorința și nevoia de a obține recunoaștere din partea altora, de a fi stimați de aceștia tot atât cât se stimează ei înșiși.

Dar această vanitate, exemplificată sinistru de contul de twitter al lui Donald Trump, este sortită unei permanente

[13] Alexis de Tocqueville, *Journeys to England and Ireland*, London/New Brunswick: Transaction, 2003, p. 116.

insatisfacții. Este pur și simplu prea comună și parazitează opinia publică. Sfârșește prin a provoca în suflet o nemulțumire de sine în vreme ce încurajează ura impotentă față de alții; și poate degenera într-un impuls agresiv, prin care indivizii se simt recunoscuți numai când sunt preferați altora, bucurându-se de înjosirea acestora din urmă.

Acest *ressentiment* se răspândește direct proporțional cu răspândirea idealurilor societății democratice și comerciale. Sociologul german Max Scheler a construit la începutul secolului XX o teorie sistematică a resentimentului, ca fiind un fenomen specific modern, inerent societăților în care o egalitate socială formală între indivizi coexistă cu diferențe masive de putere, educație, statut și deținere de proprietăți. Asemenea disparități există acum peste tot, alături de noțiuni extinse de aspirație individuală și egalitate. În timpul epocii neoliberale, dorința de avere, statut și putere a înflorit în cele mai nepromițătoare circumstanțe, iar după terminarea Războiului Rece egalitatea de condiții, în care talentul, educația și munca grea sunt răsplătite prin mobilitate individuală, a încetat să mai fie o iluzie exclusiv americană. Fantezia egalitară a proliferat chiar și pe măsură ce inegalitățile structurale s-au împământenit tot mai adânc. Drept urmare, resentimentul a devenit, dintr-o maladie europeană sau americană, o epidemie globală.

El cunoaște o incubație rapidă pe măsură ce idealurile egalitariste ale democrației se ciocnesc de idealurile neoliberale ale creării de averi private, iar indivizii și corporațiile transnaționale se retrag din statul-națiune.

Programele raționale pentru generarea de bogăție prin intermediul orașelor-rețea sau cele de a înfăptui o societate mai corectă cu ajutorul așa-numitei *sharing economy* nu reușesc totuși să accepte că majoritatea oamenilor de azi trăiesc fie în state cu suveranitate slabă sau în diverse colectivități politice și sociale prost gândite. Nu numai că suferă de pe urma faptului că vechile certitudini despre locul lor în lume s-au pierdut, împreună cu toate legăturile lor cu comunitățile tradiționale și sistemele lor de sprijin, așa cum observase și Tocqueville într-un alt context. Dar izolarea lor socială a fost intensificată în multe țări de declinul democrației sociale și al programelor de construcție națională postcoloniale.

Într-adevăr, neoliberalismul a făcut ca deconectarea de la colectivitate să pară o necesitate pentru creșterea privată și autopreamărire. Noii indivizi sunt de-acum condamnați într-adevăr să fie liberi, tocmai când sunt subjugați mai departe de culturi politice, economice și culturale bine integrate: mecanismele opace ale capitalului financiar; mașinăria dură a securității sociale, a sistemelor juridic și penal; presiunile ideologice ale instituțiilor de educație, mass-media și internet. Să nu ne mai surprindă atunci că există o creștere exponențială în numărul celor care transformă femeile și minoritățile în țapi ispășitori, sau care abuzează lumea pe Twitter. E clar că acești rasiști și misogini aparenți au suferit vreme îndelungată în tăcere de ceea ce Camus, prezentând definiția pe care o dă Scheler pentru *ressentiment*, numea „secreția malefică,

într-un vas închis, a unei impotențe prelungite"[14]. Tocmai această scursură este cea care, ca un fel de boală cangrenată a organismelor sociale, supurând zilnic în *Daily Mail* și pe Fox News, a erupt vulcanic odată cu victoria lui Trump.

Faptul că săracii și bogații deopotrivă au votat pentru un mincinos în serie și un evazionist fiscal a confirmat pentru a câta oară că dorințele umane operează independent de logica interesului propriu și că pot să fie destructive pentru acesta. Într-adevăr, ne găsim acum în conjunctura bizar de familiară în care masele dezafectate ale secolului XIX au început să opteze pentru alternative radicale în schimbul experimentelor agonizant de lente în politică și economie rațională.

Mare parte din istoria timpurie a secolului XX a fost spusă ca o poveste de avertisment despre cum manipularea inconștientului colectiv de către demagogi și o înțelegere abil instrumentalizată a psihologiei maselor și mass-media au dus la apariția a două regimuri genocidare și a două războaie mondiale. Dar este la fel de adevărat că eșecul devastator al liberalismului rațional a pregătit calea pentru soluții totalitare hiperraționale. Rusia lui Stalin, cu ingineria ei socio-economică și culturală ultramodernă, a fost, cum scrie istoricul Stephen Kotkin, „utopia iluministă chintesențială"[15].

Atât de distrugătoare au fost traumele provocate de nazism și stalinism, că ele au ajutat, în mod ironic, la reabilitarea

[14] Albert Camus, *The Rebel: An Essay on Man in Revolt*, New York: Vintage Books, 1991, p. 17.

[15] Stephen Kotkin, *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*, Berkeley/Los Angeles: University of California Press, 1997, p. 364.

liberalismului după 1945. Este crucial, de fapt, să se înțeleagă că liberalismul, marcat de eșecurile lui ruinătoare, a fost proaspăt revopsit intelectual în timpul confruntărilor Războiului Rece. Jurând pe Iluminism, liberalii anglo-americani au identificat cu devotament vestul non-comunist cu raționalitatea benignă, pretinzând că adversarii acestuia sunt în mod letal iraționali – un reflex intelectual demonstrat recent de războinicii din fața laptopului împotriva islamismului radical.

Ca și stalinismul, nazismul a apărut, așa cum susțineau Adorno și Horkheimer, din dialectica Iluminismului; iar imperialismul rasist britanic a fost, cum au arătat Hannah Arendt și Simone Weil, predecesorul lor adevărat. Totuși, ideologii lumii libere au suprimat stânjenitoarele continuități dintre raționalismul lor și iraționalismul altora atunci când au pretins o superioară poziție morală pentru ei înșiși. În timpul Războiului Rece, opoziția dintre Vestul rațional și Estul irațional, Iluminism și Contra-Iluminism, democrație liberală și totalitarism, libertatea și dușmanii ei, și Vestul și dușmanii lui au creat un climat intelectual cu totul nou.

Dar influența extraordinară a liberalismului din timpul Războiului Rece asupra politicii și culturii anglo-americane a oferit o imagine înșelătoare a coerenței sale interne. Mare parte din progresul Europei și Americii de după 1945 a fost obținut prin programe de ajutor social împrumutate din socialism. De fapt, discreditarea socialismului în 1989 a răpit liberalismului interlocutorul și provocatorul cel mai

puternic. Politica de ajutor social era deja abandonată în Europa de Vest și America. Liberalismul din anii '90 s-a edulcorat într-un economism superficial, ideologia materialistă și mecanică a neoliberalismului. Și tocmai presupoziția retro a acestuia din urmă cum că realul este raționalul și că nu există alternative este cea care ne-a făcut incapabili să înțelegem multe fenomene politice actuale.

Sigur că cei care încearcă să explice această irumpere de arhaisme în societățile vestice postmoderne, cum ar fi identificarea și persecutarea țapilor ispășitori, nu se mai pot baza pe determinismele ideologice ale stângii și-ale dreptei, ca să nu mai vorbim de a Treia Cale. Aceste scheme concurente de a ajunge la o viață bună ne-au susținut cunoașterea despre societatea umană și au explicat evenimentele istorice printr-o teleologie a progresului. O mare parte din munca intelectuală din timpul și de după Războiul Rece a fost investită în a construi epoci, personalități și culturi ca totalități autonome și modele redutabile: Winston Churchill, civilizația vestică, liberalism și modernitate.

Big bangul metafizic al vremurilor noastre amenință nu numai aceste proiecte ale vanității sau politica identitară a elitelor, ci democrația însăși. Religia și tradiția au fost eliminate treptat încă din secolul XVIII în speranța că indivizi raționali care acționează în interes propriu pot să formeze o comunitate politică liberală care să-și definească propriile legi, asigurând demnitate și drepturi egale pentru fiecare cetățean, indiferent de etnie, rasă, religie și gen. Această premisă de bază a modernității seculare, amenințată până acum

de fundamentaliști religioși, este acum pusă în pericol de către demagogii aleși în chiar centrul teritoriului ei, Europa și Statele Unite.

Ce facem de aici încolo? Putem, firește, continua să definim criza democrației prin dualisme reconfortante: liberalism *vs* autoritarism, religie *vs* secularism, și lucruri de genul acesta. Poate ar fi mai profitabil să ne gândim la democrație ca la o condiție socială și emoțională profund îngrijorătoare care acum a devenit universal instabilă. Asta ne va permite să examinăm mecanismele resentimentului pe parcursul mai multor regimuri și clase politice de astăzi și să înțelegem de ce susținătorii supremației etno-naționaliste și ai misoginiei apar în tandem cu mobilitatea socială în India și Turcia, sau cu stagnarea și declinul în America și Marea Britanie.

Ascensiunea unui *troll* ranchiunos de pe Twitter în poziția de cel mai puternic om din lume este ultimul dintre multele lucruri care ne-au reamintit că pretențiile exagerate ale elitelor anglo-americane despre democrație și liberalism nu s-au conformat niciodată realității politice și economice de acasă. Aceasta din urmă a fost construită inițial cu ajutorul unei violențe rasiste și imperialiste; și, în plus, ea a fost în mod continuu transformată, ba chiar malformată de globalizare și terorism în ultimele decenii. În epoca crizelor care a început pe 11 septembrie, conținutul subțire al ideologiilor Războiului Rece aproape că s-a evaporat complet, lăsând în urmă un rest de tânjire nostalgică după certitudinile Vestului antitotalitar, „liberal".

Cu puțin timp înainte să moară, Tony Judt, cel mai distins dintre liberalii Războiului Rece spera că tinerii vor reînvia idealurile social-democrate ale tinereții sale descoperind „politica coeziunii sociale bazate pe scopuri colective"[16]. În ultima sa carte, cel mai mare gânditor liberal al Franței, Pierre Manent, încearcă să dea un lustru intelectual prezentării răutăcioase de către Houellebecq a Islamului drept un crez post-iluminist. Iar Simon Schama a scris pe Twitter după victoria lui Trump că avem nevoie de un nou Churchill să lupte împotriva fascismului în Europa și America. Astfel de bătăi cu pumnul în piept echivalează cu o pretenție de-a dreptul irațională: ca prezentul să se abolească pe sine, lăsând cale liberă pentru o întoarcere în trecut. Încearcă să evite faptul dureros că au început să dispară tot mai rapid chiar precondițiile pentru încercările stângii și dreptei tradiționale de a construi solidaritate în jurul clasei, rasei, genului și națiunii. Lamentațiile care spun că ne lipsesc liderul/cultura rațională/comunitatea politică/religiozitatea/solidaritatea de gen/sentimentul de națiune care să ne ofere demnitate ignoră natura fragmentată a politicii, societății, tehnologiei noastre care, schimbându-se mereu, au fost întotdeauna hibride și nedefinite: pot la fel de bine să păstreze cu sfințenie drepturile LGBT, dar și să reinstaureze tortura și să disemineze știri false. Iar această tânjire după vremurile bune de altădată nu răspunde adecvat

[16] Tony Judt (with Timothy Snyder), *Thinking the Twentieth Century*, London: Penguin, 2012, p. 386.

nici crizei masive de legitimitate a instituțiilor democratice de astăzi.

Antidoturile politice la aceste patologii sinistre dezlănțuite de Modi, Erdoğan, Putin, Brexit și Trump cer să ne socotim cu răul acestor zile – ne trebuie ceva mult mai vizionar decât modele de solidaritate inspirate de Islam, pedagogii naționaliste pentru cei oprimați sau o credință nestrămutată în globalizarea care ar trebui într-un final să aducă și bunurile promise. Această muncă necesară nu poate fi oferită decât de o imagine mai bogată și mai variată a experienței și nevoilor umane, așa cum au fost descrise de maeștrii suspiciunii.

Obsesia noastră cantitativă cu ce contează și, ca atare, cu ce poate fi numărat și analizat, a exclus de prea multă vreme ceea ce nu se cuantifică: emoțiile subiective. Timp de aproape trei decenii, religia tehnologiei și a PIB-ului și calculul acesta rudimentar de secol XIX în favoarea interesului privat au dominat viața politică și intelectuală. Astăzi, societatea indivizilor antreprenoriali ordonați în jurul unei piețe evident raționale scoate la iveală profunzimi nebănuite de nefericire și disperare, dând naștere unei revolte nihiliste împotriva ordinii înseși.

Când multe dintre punctele noastre de reper s-au prăbușit, abia dacă putem să vedem încotro ne îndreptăm, darămite să stabilim o rută. Dar chiar și pentru a vedea unde suntem avem nevoie, mai întâi de toate, de o mai mare precizie în chestiunile sufletului. Altfel, în infatuarea noastră cu motivațiile și rezultatele raționale, riscăm să fim asemenea acelor observatori „în mijlocul apelor repezi ale râului",

care – cum scria Tocqueville – „se holbează cu încăpățânare la niște rămășițe încă vizibile pe mal, chiar în timp ce vâltoarea îi trage cu ea și-i împinge înapoi spre abis“[17].

Traducere din engleză de Iulian Bocai

[17] Citat în Leo Damrosch, *Tocqueville's Discovery of America*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2010, p. 91.

10. Curajul de a îndrăzni

Robert Misik

Au trecut aproape 30 de ani de când Pierre Bourdieu a scris un mic eseu cu un titlu modest: „A gândi politica". Primele fraze ale eseului sunt următoarele:

> Suntem inundați de politică. Înotăm în curentul neîncetat și schimbător al verbiajului cotidian despre șansele și meritele unor candidați interșanjabili. Nu e nevoie să citești editorialele din ziare sau reviste, sau „analizele" lor [...]. Aceste observații despre politică sunt, ca vorbăria goală despre vreme, efemere.[1]

În acei ani plutea în aer ceva cu care ne confruntăm astăzi, cel puțin în acele zone ale planetei pe care obișnuiam să le numim „lumea occidentală". Din vechile partide ideologice, care erau în același timp partide de clasă și de mediu social, pare să se fi scurs de-a lungul timpului toată energia, iar tipologia bine cunoscută a șefului de partid a fost înlocuită tot mai mult de cea a politicianului de carieră. Toți acești politicieni profesioniști constituiau câmpul politicii, iar sistemul lor de referință erau ceilalți politicieni profesioniști.

[1] Pierre Bourdieu, „Penser la politique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 71-2 (1988), pp. 2-3.

Ei formau – sau cel puțin așa începuse să li se pară tot mai mult cetățenilor – o sferă aparte ai cărei membri, deși rivalizau unii cu alții pentru mici avantaje, erau în același timp legați între ei printr-o strânsă complicitate.

Mai rău, oamenilor li se părea că membrii acestui establishment politic încercau să se facă asimilați elitei economiei globale. Politicienii profesioniști întrețineau cu cei din urmă contacte apropiate, în vreme ce legăturile cu cetățenii slăbeau tot mai mult. Și pe lângă toate acestea, a început să apară și un nou jargon ermetic, pe care lumea se săturase să-l asculte. În plus, în ultimii douăzeci de ani, veniturile clasei muncitoare și cele ale păturii de jos din clasa de mijloc stagnaseră, un fapt înțeles acum în schema interpretativă a lui „celor de sus, elitelor, nu le pasă de noi nici cât negru sub unghie și nici măcar nu observă".

Iată câteva dintre ingredientele care se regăsesc în votul pentru Brexit, în alegerea lui Donald Trump ca președinte al SUA și, în general, în ascensiunea populismului de dreapta în Europa. Ceea ce apărea sporadic doar la periferia societății pentru ca apoi să cuprindă întreaga societate sub forma nemulțumirilor intense pare să se poată coagula acum în majorități care amenință democrația pluralistă. Ascensiunea antipoliticii totalitare nu este însă cauza, ci urmarea unui eșec al clasei politice, mai ales al partidelor stângii democrate, de care va fi vorba cu precădere în continuare.

Let's talk about class

O nouă eră a început odată cu schimbările istoriei mondiale asociate anului 1989. Asta e valabil și pentru partidele progresiste și mediile sociale diverse pe care le reprezentau, dar firește și pentru noile medii sociale care au apărut de-atunci încoace. Dar nu e vorba numai despre decăderea socialismului real, despre căderea Zidului Berlinului, sfârșitul Războiului Rece sau destabilizarea narațiunilor „socialiste". S-au întrepătruns în acei ani procese foarte diverse: oamenii proclamau „sfârșitul istoriei", precum și triumful capitalismului, dar și pe cel al unei forme aparte de democrație pluralist-liberală. Fundamentalismul de piață și neoliberalismul au devenit ideologiile dominante. Tot atunci, societățile vestice au fost cuprinse de alte procese de modernizare, ca de pildă ascensiunea multor tineri din mediul muncitoresc în clasa de mijloc urbană. Clasa muncitoare? Nici măcar nu mai exista așa ceva! Și ce mai rămăsese din ea avea să se dizolve curând în apele modernității contemporane.

Și partidele socialiste și cele social-democrate au devenit tot mai mult partide ale clasei de mijloc, având doar o vagă bănuială despre cine erau alegătorii și alegătoarele lor. Rețelele structurale din zonele muncitorești, care până nu demult constituiseră inima organizațiilor de partid, au început să se dizolve, au devenit poroase și păreau deja vetuste. De fapt, societățile chiar s-au schimbat, dar fără să devină societăți uniforme ale clasei de mijloc. Au existat și mulți perdanți – numai că au fost uitați.

Dar chiar și asta este o prezentare prea schematică a situației. Căci aici nu e vorba despre o dihotomie rudimentară între „câștigători absoluți" și „perdanți absoluți". Grupul celor care astăzi se privesc pe ei înșiși, mai mult sau mai puțin conștient, drept „cei uitați", nu este deloc omogen.

Printre ei se numără, în primul rând, clasa de mijloc muncitoare, ai cărei membri nu s-au văzut niciodată ca parte a „clasei muncitoare" și care n-au fost identificați astfel nici de sociologi (spre deosebire de SUA, unde *working class* și *middle class* sunt folosite adesea ca sinonime și unde este mult mai firesc să vorbești despre tine ca fiind un membru „al clasei muncitoare"): funcționari, instalatori, muncitori care încă au un venit onest, dar care se simt amenințați pe bună dreptate de schimbările economiei globale. Salariile lor stagnează de ani de zile și știu că în războiul concurențial de azi pot ajunge mai ușor sub roțile schimbării decât în urmă cu două decenii. Oamenii aceștia simt că li se subțiază gheața sub picioare.

Aceste grupuri nu sunt cele care trebuie să se teamă neapărat de colapsul economic și nici cele care muncesc din greu, însă obțin venituri foarte reduse – ca proletariatul serviciilor (vânzătoarea de la brutărie, cei din livrări etc.). Și nu au ceva în comun nici cu cei care nu-și mai găsesc un loc de muncă, fiind prea prost calificați.

Mai mult, nu sunt „săraci", ba dimpotrivă: aceste grupuri demografice sunt mândre că-și pot sprijini familia din munca lor și nu se bucură automat pentru programele sociale care ajută săracii. Jurista americană Joan C. Williams

a analizat diferite amenințări cu care se confruntă „muncitorii albi" și reacțiile lor politico-emoționale la aceste amenințări în eseul ei „Ce nu știu mulți despre clasa muncitoare americană"[2]. *Mutatis mutandis*, harta situațiilor sociale trasată de ea se poate aplica în majoritatea țărilor europene.

Însă cu toate acestea, există un lucru care-i privește pe membrii tuturor acestor medii sociale: toți au sentimentul că nu mai au niciun susținător politic real. Toți au sentimentul că globalizarea și integrarea europeană generează mai multe costuri pentru ei decât beneficii. Și au în mare parte dreptate. În dezbaterea economică de astăzi, încă se dezbate dacă liberalizarea comerțului și dereglementarea mai aduc avantaje economiilor naționale sau dacă nu cumva dezavantajele predomină deja. Există însă și lucruri care nu sunt deloc discutabile: chiar dacă acestea aduc avantaje pentru un „agregat", adică pentru națiune în general, avantajele sunt împărțite inechitabil, și de aceea există mereu perdanți și învingători. Iar cei care nu se numără printre învingători știu bine că este o concurență acerbă, că stresul material și social este în creștere și el și că toate acele formule din predicile de duminică ale propăvăduitorilor globalizării nu înseamnă nimic.

Aceste grupe demografice simt că partidelor politice progresiste tradiționale nu le mai pasă de ei și că înșiși reprezentanții

[2] Joan C. Williams, „What so many people don't get about the American working class", *Harvard Business Review* (10 noiembrie 2016), disponibil online la: https://hbr.org/2016/11/what-so-many-people-dont-get-about-the-u-s-working-class (accesat în decembrie 2016).

lor au ajuns să facă parte din clasa superioară globală. Și, iarăși, nu se înșală cu totul. Altfel spus, societățile noastre continuă să fie împărțite pe clase, iar noi n-avem o idee prea clară despre cum arată aceste durabile fisuri și noile diviziuni sociale.

Alienare culturală

Partidele progresiste ca social-democrații austrieci se sprijină dintotdeauna pe niște alianțe fragile între medii sociale diverse. Retrospectiv, ne imaginăm că aceste alianțe au fost cumva în armonie, dar diferența dintre, de pildă, un intelectual subtil de stânga ca Max Adler și un sindicalist popular din Stiria Superioară probabil că erau și în anii '20 ceva mai mari decât niște minore deviații în stilul de viață al fiecăruia. Clasa muncitoare a însemnat mereu și că bărbatul era șeful în casă, că nivelul venitului era un etalon a masculinității și că lumii nu-i mai rămânea timp pentru răsfățuri intelectuale. Însă această alianță a rezistat, chiar și așa.

Să nu fim naivi: chiar și în „clasele muncitoare" de astăzi, printre muncitori, în clasa de mijloc a celor care muncesc, în diferitele grupuri de funcționari, în noul proletariat din servicii, dar și printre cei care au fost complet părăsiți economic există judecăți de valoare culturale complet diferite de cele ale clasei de mijloc progresiste și ale mediilor academice din centrele urbane.

Între timp, un nou factor își anunță apariția. Mediile tradiționale au sentimentul că cei din grupurile urbane cosmopolite

le privesc cu superioritate stilul de viață. Statutul lor este amenințat din două părți: nesiguranței economice i se adaugă acum una socială. Politologul elvețian Silja Häusermann a formulat astfel problema într-un interviu:

> Nu săracii și nici precariatul, ci tocmai partea de jos a clasei de mijloc votează cu dreapta naționalistă. Acești oameni nu sărăcesc, dar se simt nesiguri, se tem să nu-și piardă statutul socio-economic. Revendică un statut pe care nu-l mai au – ca întreprinzători, ca cei care au grijă de familii. Sunt nemulțumiți de mersul lumii. E o percepție foarte generală, dar cumva ceva merge într-o direcție care nu li se pare corectă: cu femeile, cu tinerii, pe piața muncii, în sistemul de educație...[3]

Medii culturale care acum câțiva ani încă s-ar fi putut percepe drept convenționale, și ca atare drept hegemonice (deși poate că n-o făceau conștient, fiind pentru ei mai degrabă un lucru firesc), au brusc sentimentul că nu mai sunt respectate. Și nici aici nu se înșală cu totul. Nimeni n-a descris mai necruțător și mai direct acest proces ca Didier Eribon în *Întoarcere la Reims*. Părinții săi au fost comuniști; el a plecat la studii în Paris, văzându-se obligat să recunoască retrospectiv că „nu găseam în adâncul meu decât respingere pentru mediul real muncitoresc"[4] . Astăzi, familia sa votează pentru Frontul Național. Nu pentru că au devenit rasiști (căci rasiști

[3] Carlos Hanimann, „Egal was die Linke macht", interviu cu Silja Häusermann, *Die Wochenzeitung*, 47/2016 (24 noiembrie), disponibil online la: https://www.woz.ch/-74ce (accesat în decembrie 2016).

[4] Didier Eribon, *Retour à Reims*, Fayard, Paris, 2009.

au fost dintotdeauna), ci fiindcă nu se mai văd reprezentați în interesele lor economice de partidele de stânga existente și se simt devalorizați cultural.

Între timp schimbările sociale au avansat atât de mult, încât partidele de stânga trebuie să obțină acum sprijinul a două medii, respectiv grupuri de activiști și de alegători, aproximativ de aceeași mărime: clasa de mijloc urbană de stânga sau liberală și diferitele segmente ale clasei muncitoare descrise mai sus. Spus pe șleau: dacă un partid de stânga vrea să ia 40% din voturi, o jumătate din voturi trebuie să vină din fiecare dintre aceste două medii. Însă diferențele dintre aceste două grupuri sunt dramatice.

La câteva săptămâni după votul pentru Brexit, John Harris a publicat în *The Guardian* o analiză în detaliu a dilemei în care se găsește partidul laburist. Titlul articolului era: „Mai are stânga un viitor?"[5] Acolo arată convingător că problemele partidelor de stânga nu vor putea fi rezolvate de azi pe mâine cu simple schimbări de politică. Exagerând puțin, am putea să zicem că blairiștii au făcut din partidul laburist un partid social-democrat al clasei de mijloc care se orientează exclusiv după atitudinile clasei de mijloc urbane, uitând de clasa muncitoare. Așa că partidul virează la stânga și îl alege lider pe Jeremy Corbyn pentru a câștiga încrederea oamenilor obișnuiți.

[5] John Harris, „Does the Left have a future?", *The Guardian* (6 septembrie 2016), disponibil online la: https://www.theguardian.com/politics/2016/sep/06/does-the-left-have-a-future (accesat în decembrie 2016).

Însă lucrurile nu sunt atât de simple. Corbyn însuși este eroul studenților progresiști, al stângiștilor convinși, al celor cu înclinații internaționaliste. Aceste grupuri vor o cu totul altă politică decât cei din clasele muncitoare, care au votat pentru Brexit, decât oamenii care cred că imigranții le fură locurile de muncă și că stânga academică se preocupă prea mult de drepturile LGBT și de problemele corectitudinii politice. Așa că un viraj la stânga nu va face neapărat din aceste două mari medii un bloc progresist de succes. Ba, mai rău, virajul la stânga poate chiar să ducă la pierderea sprijinului lui Corbyn în mediul urban progresist, fără să fi obținut un sprijin semnificativ printre membrii clasei muncitoare.

Unul dintre aceste medii este împotriva migrației și multiculturalismului, celălalt este pentru internaționalism, drepturile omului și solidaritate. Primii sunt în favoarea protecționismului, ceilalți profită de pe urma globalizării. Unii au votat în majorități covârșitoare pentru Brexit, ceilalți masiv împotriva. Ceea ce înseamnă nu numai că există o diferență profundă între cele două, dar și că sunt despărțite de o distanță care pare aproape de netraversat.

A împinge Uniunea Europeană înainte

Nu va fi deloc floare la ureche, așadar, să reunești din nou aceste două grupuri distincte într-o alianță. O clarificare conceptuală este o precondiție necesară, deși nu suficientă. În orice caz, ar fi nevoie de o completă schimbare de curs în politică.

Dominația neoliberală trebuie să fie evacuată de la mai multe niveluri. Mai întâi din cel al discursului politico-economic. Aici s-au schimbat câteva lucruri de când cu criza financiară: acum cincisprezece ani, nimeni n-ar fi pus la îndoială hegemonia radicalismului de piață; mantra flexibilizării, a globalizării, dereglementării, a reformelor structurale și competitivității n-a fost contestată. Chiar și majoritatea partidelor tradițional reformiste de centru-stânga s-au adaptat la paradigma dominantă, ceea ce a însemnat că nu mai dispuneau de concepte și paradigmă proprii, în care să se încreadă. Ceea ce a însemnat și că au început să-și piardă încrederea în ideile proprii, capitulând în fața celor ale adversarilor.

Tabloul arată cu totul altfel acum. Faptul că austeritatea cuprinzătoare nu funcționează le-a devenit limpede și celor mai grei de cap (cu excepția poate a lui Wolfgang Schäuble și a câtorva lobbyiști bine plătiți, pentru care rămâne validă observația lui Upton Sinclair, cum că e greu „să faci un om să priceapă un lucru, când salariul său se bazează pe faptul că nu-l pricepe"). Că nu poți genera creștere și nici depăși criza reducând veniturile peste tot în eurozonă nu mai poate fi disputat de nimeni care vrea să fie luat în serios. Mantra competiției, care nu poate duce decât la o *race to the bottom*, a împins societățile pluraliste la marginea prăpastiei.

Economiste și economiști – de la Paul Krugman la Joseph Stiglitz și Branko Milanović, de la Dani Rodrik *via* Thomas Piketty la Mariana Mazzucato – nu doar că au atacat în nenumărate cărți această paradigmă dominantă, ci au dezvoltat și

un program pentru progresiștii contemporani. Toți au subliniat rolul statului și importanța unei distribuții echitabile a veniturilor pentru dezvoltarea economică, precum și faptul că o prea mare concurență internațională inhibă creșterea. Între timp, în dezbaterea globală – de la reviste apropiate de Wall Street, ca *Forbes*, până la popularul site vox.com – se vorbește deja despre un „New Liberal Consensus", un nou consens liberal. Asta nu înseamnă firește că există o hegemonie a progresiștilor în dezbaterile economice, dar înseamnă că dominația discursului neoliberal a lăsat loc unui tip de „distrugere reciproc asigurată". Am putea chiar susține că în curând concepția neoliberală abia dacă va mai juca vreun rol: în luptele politice reale care ne așteaptă, programele liberale de stânga se vor înscrie într-o confruntare cu cele ale populiștilor naționaliști, o confruntare în care prezumțiile vechilor elite neoliberale vor pieri cu totul. (Partidele tradiționale de centru-dreapta, în general flexibile, vor încerca să adopte una dintre cele două poziții: se vor prezenta ca partide ale echității sociale sau, urmând modelul creștinilor conservatori bavarezi, vor copia anumite măsuri politice specifice populiștilor de dreapta, ori se vor apropia de ei până la indistincție, așa cum au făcut largi fracțiuni ale republicanilor americani.)

Problema nu este, deci, că nu mai există idei progresiste, ci mai degrabă că aceste idei trebuie traduse în politici. Acest lucru este valabil pentru UE într-o manieră singulară. Arhitectura politico-economică a acesteia este atât de implicit neoliberală, că face să fie foarte dificilă implementarea practică

în politică a unor concepte de stânga. UE este (încă) formată din 28 de state, iar Zona Euro din 19. Chiar și pentru mici schimbări de curs e nevoie de un consens al guvernelor (sau cel puțin de o majoritate a lor) și, chiar și atunci, aceste măsuri sunt diluate în sistemul de guvernanță pe mai multe niveluri al Parlamentului și Comisiei Europene. Dacă pe plan național este ales un guvern de stânga, acesta se va lovi în curând de granițele a ceea ce e fezabil politic – fie brutal, cum s-a întâmplat cu guvernul Syriza în Grecia, fie ceva mai blând, ca în cazul guvernului de stânga lusitan.

Sistematic, este nevoie de trei lucruri pentru o schimbare de curs: în primul rând, partide de stânga naționale dinamice, suficient de credibile cât să poată câștiga alegerile în țările lor. În al doilea rând, o extindere a dominației discursului progresist în Europa pentru a crea condițiile unei redirecționări. Și în al treilea, alianțe între aceste reînnoite guverne de stânga la nivel european. Ușor nu este, dar nici imposibil.

Practic, situația în Europa arată astfel: avem partide social-democrate care în ultimele decenii au adoptat mai mult sau mai puțin paradigma neoliberală și care acum sunt pe punctul de a se reinventa, cu același succes parțial. Spectrul cuprinde totul, de la social-democrații germani, socialiștii francezi greu loviți de soartă, social-democrații suedezi care sunt la guvernare într-o alianță de succes cu verzii, Partidul Social-Democrat austriac, sub conducerea unui cancelar tânăr și plin de energie, până la laburiștii englezi din opoziție conduși de Jeremy Corbyn. În același timp, apar noi partide

de stânga, care-i înlocuiesc pe social-democrații tradiționali, așa cum a făcut-o Syriza, sau ca Podemos, care concurează cu ei (ceea ce în cele din urmă face rău ambelor partide), sau ca partidele portugheze de stânga, care au format o alianță cu socialiștii aflați la guvernare.

A vedea realitatea cu ochi limpezi

Partidele progresiste trebuie să redevină reprezentanți demni de încredere ai păturilor sociale vulnerabile economic. Pentru a reuși, trebuie să țină cont de câteva lucruri.

Mai întâi, trebuie să înțelegem clar realitățile descrise mai sus.

În al doilea rând, după treizeci de ani în care oamenii simpli au plătit prețul globalizării și sunt plini de frustrare, este fatal ca partidele de stânga să fie percepute ca parte a clasei politice. Au nevoie de un program și de o retorică a schimbării radicale și trebuie să intre într-un conflict vizibil cu elitele globale și nu să facă compromisuri cu ele.

În al treilea rând, tot ce poate fi perceput ca aroganță la adresa votanților (chiar dacă e doar o falsă impresie) trebuie să dispară. Christian Kern, noul președinte al Partidului Social-Democrat austriac, a făcut în discursul său de inaugurare din iunie 2016 o observație importantă:

> Primul pas pe care trebuie să-l facem este să eliminăm din vocabularul nostru propoziția „trebuie să întindem o mână poporului". Intenția nu este să fim condescendenți, doar că așa poate să sune. Dar este deopotrivă absurd și fals, căci ce

înseamnă când spui „trebuie să întindem o mână poporului"? Noi suntem poporul! Noi suntem poporul, aparținem poporului și acești oameni sunt de-ai noștri.

În al patrulea rând, asta nu înseamnă nicidecum că trebuie să acceptăm prejudecățile care sigur există în rândurile clasei muncitoare. Și nu este deloc adevărat că aceste grupuri demografice sunt furioase că stânga culturală promovează teme ca o a treia toaletă pentru persoanele *transgender*. Sunt furioase pentru că au impresia că li se dă *prea multă* atenție acestor probleme, în vreme ce problemele lor sociale și economice nu mai primesc *nicio* atenție.

În al cincilea rând, temele cheie rămân: locuri de muncă bune, creșterea veniturilor, locuințe la prețuri convenabile, educația și oportunitățile în viață pentru copii ș.a.m.d. Cine nu reușește să transmită cu convingere că e interesat de ele și cine nu poate să arate clar că are un plan (care n-ar putea fi aplicat decât cu multă răbdare și treptat) nu va avea nicio șansă.

În al șaselea rând, rețelele mișcărilor muncitorești au structurat mediul de viață în zonele neprivilegiate, dar goluri imense au rămas în urma declinului acestor mișcări, și acesta este motivul pentru care oamenii care trăiesc acolo se simt părăsiți. De aceea e nevoie de construcția unor structuri moderne la nivel de cartier, cum sunt de pildă cele create în cadrul Community Organizing. Așadar: [partidele] trebuie să se facă folositoare cetățenilor, să se asigure că grupuri cât mai diferite câștigă legitimitate, că se organizează singure și că-și pot articula și impune interesele.

În al șaptelea rând, n-ar trebui să se facă greșeala de a respinge clasa muncitoare ca fiind misoginã, antifeministă și xenofobă. Chiar și cel mai macho muncitor într-o fabrică de oțel vrea, în această epocă a familiei cu un singur copil, ca fiica sa să aibă parte de toate șansele și să obțină un loc de muncă plătit decent.

Și în al optulea rând, trebuie încurajați activiști și pregătiți să fie funcționari de partid cu credibilitate în aceste medii. Partidele de stânga sunt reprezentate astăzi mai ales de oameni din clasa de mijloc educată, deși în orașele muncitorești găsești prea des aparatcici scoși parcă din anii '70 și care cred că au ureche pentru popor, în vreme ce poporul ar prefera mai degrabă să-i dea afară din crâșmă în șuturi. În organizațiile de partid muribunde, acești aparatcici sunt mereu cei ce ies în față. De aceea este nevoie de canale prin care tinerii buni din clasa muncitoare și din rândul muncitorilor clasei de mijloc să poată avansa.

Ce dileme vor rămâne

Intelectualii de stânga, indiferent din care tabără, au avut până astăzi obiceiul neplăcut de a se comporta de parcă toate problemele lumii ar putea fi rezolvate de azi pe mâine dacă cineva le-ar lua sfaturile în serios. Această afectare arogantă (la care nici eu însumi n-am fost imun) este în puternic contrast cu faptul că eșuează de fiecare dată. Dacă lucrurile ar fi așa de simple, unul dintre noi ar fi fondat de multă vreme un partid și i-am fi procurat cât ai zice pește și o majoritate

absolută. Dacă ne-am ghida după cele opt puncte schițate mai sus, tot am câștiga ceva, dar asta sigur nu ne-ar rezolva toate problemele. Unele dileme rămân.

Nemulțumirile profunde au mai multe cauze. E vorba aici de fapt de două feluri de nemulțumiri: pe de o parte, resentimentul clasei de mijloc progresiste în privința existenței acestor partide de aparatcici vetuști, dar și în ce privește autodisocierea politicii ca politică; și pe de altă parte, nemulțumirea grupurilor sociale vulnerabile economic care au impresia că nimănui nu-i pasă de ele, în vreme ce lucrurile par s-o ia la vale economic. Noile alianțe de stânga – partide reorganizate, partide nou fondate, mișcări etc. – nu vor putea schimba solul în care se dezvoltă azi atât de bine partidele populiste într-un aluat pentru politica progresistă decât atunci când vor avea un mesaj politic îndreptat spre viitor. O retorică a „apărării" („Apărăm statul social" etc.) sau chiar și sloganul „Tot așa!" al celor din Stiria sunt sortite eșecului, dacă nu se oferă în același timp o viziune care să poată da speranță. Cine se folosește de promisiunea implicită „Alegeți-ne pe noi, căci o să ne asigurăm că mai durează până când lucrurile vor începe să meargă prost" poate să înmâneze de pe acum cheile la reședința primului-ministru liderului partidului populist de dreapta din regiune. La urma urmei, avem nevoie de ceea ce Barack Obama numea „îndrăzneala de a spera" („the audacity of hope"[6]).

[6] Barack Obama, *Îndrăzneala de a spera: gânduri despre realizarea visului american*, Rao, București, 2009. Titlul cărții face trimitere la o formulă din discursul ținut de Obama la convenția națională democrată din iulie 2004, când John Kerry a fost nominalizat drept candidat la președinție.

Firește, nu va fi ușor să reînnoiești vechea alianță progresistă dintre cei care luptă pentru noi libertăți civile, căutând să modernizeze societatea, și cei care luptă pentru bunăstarea economică (să reînnoiești, deci, alianța dintre „inteligheția burgheză și clasa muncitoare", așa cum se spunea pe vremuri). Mulți, cum sunt John Harris și Silja Häusermann, cred că e un lucru imposibil: „Indiferent ce-ar face stânga, pierde fie într-o parte, fie în cealaltă." Dar dacă un lucru e dificil, nu înseamnă că e și imposibil. Mișcările progresiste din trecut (de la mișcările muncitorești din secolul XIX până la mișcarea pentru drepturi civile americană) n-au apărut în situații în care condițiile să fi fost simple și lupta ușor de câștigat. Dimpotrivă, stânga nu s-a fondat ca să-i fie ușor, ci tocmai ca să împlinească imposibilul, anume să îmbunătățească condițiile de viață ale oamenilor, să lupte pentru drepturi și libertate și să inunde societățile cu democrație, toate acestea în ciuda adversității și a lipsei aparente de șanse.

Traducere din germană de Iulian Bocai

11. Decivilizarea – despre tendințele regresive în democrațiile vestice

Oliver Nachtwey

N-a lipsit mult ca după primul președinte de culoare al Statelor Unite să urmeze prima președinte femeie. În schimb, s-a bucurat de această onoare numai un întreprinzător de imobiliare misogin, xenofob și paranoic, care abia dacă se poate controla și care, de fapt, nici nu vrea s-o facă. Donald Trump reprezintă în multe privințe negarea a ceea ce societăților vestice le place să spună despre sine: că sunt societăți ale autocontrolului, în care forțele progresului social sunt ca acasă, și care oferă un imbold luminării, egalității de drepturi și integrării sociale. Însă lucrurile au început să meargă prost și aceste societăți sunt zguduite acum în imaginea pe care o au despre ele însele: ceva brutal și frenetic a pătruns în sfera publică politică, căci se urăște fără rușine, iar sentimentele periculoase, fanteziile violente și chiar și dorința de a ucide sunt exprimate cu frivolitate.

În multe locuri, se erodează abilitatea oamenilor de a-și controla sentimentele: pe internet, pe stradă, în întâmplările de zi cu zi. Norbert Elias a vorbit despre „procesul civilizării" ca fiind o tendință pe termen lung a interacțiunilor sociale, care conduce la o mai mare stăpânire de sine și la

un mai bun control asupra afectelor. Dacă privim laolaltă toate aceste simptome despre care am vorbit, atunci vedem că avem de-a face cu procesul periculos al unei decivilizări.

E adevărat, camerele de rezonanță și bulele închistate ale internetului nu fac decât să întărească resentimentul. Dar ar fi o miopie să vedem în aceste medii de socializare cauza acestui resentiment, când ele sunt doar forța care-i dă formă. Să arunci vina asupra algoritmilor ar fi ca și cum am încerca să facem radioul răspunzător pentru Goebbels. Și nu trebuie uitat că aceste media sociale au fost văzute în trecut ca fiind sursa din care multe proteste democratice și-au tras puterea (cum a fost în contextul Primăverii Arabe). Trebuie deci analizate cauzele sociale ale acestei decivilizări.

Constelația de motive care a împins societățile vestice în acest „disconfort"[1] social, politic și cultural este caracterizată de mari non-simultaneități în ce privește stilul de viață, egalitatea în drepturi și inegalitatea [economică]. Iată două exemple din SUA: speranța de viață a americanilor în general a crescut, dar cea a muncitorilor albi americani a scăzut.[2] Afro-americanii au făcut progrese imense în participarea socială, culturală și politică, iar în Sud nu mai trebuie de multă vreme să stea pe locuri separate. Timpul segregării formale a trecut – cel puțin atâta timp cât nu privești îndeaproape. Însă dacă faci asta, vezi că această egalitate liberală merge mână

[1] Leo Löwenthal, *Falsche Propheten. Studien zum Autoritarismus, Schriften 3*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990 [1949], p. 29.

[2] Göran Therborn, „An age of progress?", *New Left Review*, II/99 (2016), p. 35.

în mână cu un sistem de încarcerare masivă a populației de culoare și cu crearea unei clase de jos stigmatizate.[3]

Nu vom putea discuta pe larg toate aceste probleme în prezentarea schematică care urmează, dar aș vrea totuși să dezvolt câteva argumente istorico-sociologice care-ar putea explica seismul ce zguduie societățile industriale occidentale (și nu doar pe ele). În mod paradoxal, regresia ce poate fi observată astăzi este măcar în parte efectul colateral al unor progrese sociale. Când avem de-a face cu asemenea evoluții nonsimultane și contradictorii, în care progresul conține în sine posibilitatea regresiei, înseamnă că ne confruntăm cu procesul unei „modernizări regresive", care este o trăsătură a capitalismului vestic actual. Aceasta afectează adesea egalitatea orizontală a grupurilor cu diferite caracteristici (cum ar fi genul sau etnia), însoțită la rându-i de alte inegalități verticale și discriminări.[4] Această combinație specifică de progres și regresie a produs o serie de impoziții civilizaționale normative, dar și pretinși perdanți, care-și caută acum refugiul în afectele regresive ale decivilizării.

Civilizare și decivilizare

Una dintre teoriile centrale ale procesului civilizării îi aparține lui Norbert Elias. Civilizația modernă este pentru

[3] Vezi Michelle Alexander, *The New Jim Crow. Mass Incarceration in the Age of Colorblindness*, New York: New Press, 2010.

[4] Vezi Oliver Nachtwey, *Die Abstiegsgesellschaft. Über das Aufbegehren in der regressiven Moderne*, Berlin: Suhrkamp, 2016.

Elias rezultatul unei schimbări masive a structurilor sociale și de personalitate, caracterizate prin diferențiere socială și existența unor largi comunități interdependente. Asta duce la un autocontrol individual mai puternic, la un nou habitus psihic în ce privește controlul asupra afectelor, la o redimensionare a spațiului de gândire și mai ales la abdicarea de la satisfacerea imediată a nevoilor, precum și la o nouă gândire pe termen lung.[5]

Punctul de plecare al procesului de civilizare stă în constituirea puterilor centrale și în apariția proceselor concurențiale și a distincțiilor de clasă în societatea feudală. Dar este și rezultatul ascensiunii mai târzii a anumitor grupuri sociale. Între secolele XVIII și XX, când clasa de mijloc a prins din urmă marea burghezie și nobilimea (fuzionând parțial cu ele), obligând cercurile conducătoare să-și împartă puterea socială cu ea, membrii acestei mici burghezii susțineau ideea progresului. În plus, ei ofereau o viziune mai optimistă asupra viitorului[6] și uneori chiar trăgeau după ei părți ale clasei muncitorilor în industrie. În cadrul acestor mișcări înainte,

[5] Norbert Elias, *Procesul civilizării. Cercetări sociogenetice și psihogenetice*, 2 volume, Polirom, Iași, 2002, traducere de Monica Aldea.

[6] Avea să rezulte de aici mai târziu un element conservator: când ascensiunea păturii de mijloc burgheze s-a apropiat de sfârșit, optimismul ei a dispărut și s-a străduit tot mai tare să-și apere poziția la care ajunsese. De-atunci încolo, a fost mai puțin atentă la viitor, mutându-și atenția asupra trecutului și a națiunii (vezi Norbert Elias, *Studien über die Deutschen. Machtkämpfe und Habitusentwicklung im 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992 [1989], p. 174 ș.u.).

în care anumite grupuri își puteau pierde privilegiile, dar în care toate grupurile – fără excepție – au fost luate pe sus de valul modernizării sociale, obișnuitele conflicte de grup au trecut și ele în fundal.[7]

Această teorie civilizațională a lui Elias își împarte premisele inițiale cu *Dialectica Luminilor* a lui Theodor W. Adorno și Max Horkheimer[8]. Ultimii se folosesc de una dintre ipotezele lui Sigmund Freud, conform căruia a avut loc o sublimare a instinctelor odată cu dezvoltarea culturală, astfel încât pentru indivizi constrângerile exterioare au devenit constrângeri autoimpuse. Adorno și Horkheimer pleacă de la premisa că o lume rațională este totodată și o lume a unei dominații anonimizate.

În vreme ce Adorno și Horkheimer văd tendința unei dominații sociale totale asupra individului, Elias analizează procesul individualizării ca pe o transformare a structurilor de personalitate, ce depinde istoric de balanța de putere din societatea respectivă. Însă Elias nu vede procesul civilizării nici ca fiind continuu, nici ca pe o evoluție progresivă – pentru el, civilizația „nu se încheie niciodată și este mereu amenințată"[9]. Așa se face că este invariabil pusă în pericol de opusul ei: decivilizarea. Și Adorno și Horkheimer

[7] Lupta de clasă l-a interesat mai puțin pe Elias, căci el era mai degrabă preocupat de transformările pe termen lung ale structurilor de personalitate.

[8] Vezi Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, *Dialectica Luminilor*, traducere de Andrei Corbea, Polirom, Iași, 2012.

[9] Norbert Elias, *Studien über die Deutschen*, *ibid.*, p. 225.

au vorbit despre decivilizare ca despre un pericol imanent al modernizării: „în loc să ajungă la un stadiu de existență realmente uman", au scris ei, omenirea „se afundă într-o nouă formă de barbarie"[10].

În cele ce urmează, voi urmări ambele traiectorii ale decivilizării. Voi încerca să susțin ideea conform căreia o combinație între poziția Teoriei Critice, care se apleacă asupra rolului constrângerilor sistemice asupra individului, și perspectiva lui Elias, care încearcă să explice procesul individualizării și importanța schimbării balanței de putere în societate, poate contribui la înțelegerea procesului actual al decivilizării – dacă reușim să întregim teoriile lor cu o altă dimensiune: cea a rolului comunității și a asociațiilor intermediare. Ca prim pas voi oferi un diagnostic despre impactul constrângerilor sistemice (neo)liberale asupra indivizilor și despre dinamica dezintegrării în contextul modernizării regresive. Un al doilea pas va fi să discut rolul declinului social și economic, înainte să continui cu aceste două argumente într-o discuție despre procesul decivilizării.

Individualizarea și modernizarea regresivă

La origine, individualizarea reprezintă un element al procesului de decivilizare. E una dintre trăsăturile elementare ale societății moderne că membrii ei pot să acționeze ca agenți autonomi. Procesul individualizării este bazat pe eliberarea individului din structuri sociale tradiționale și

[10] *Dialectica Luminilor, ed. cit.*, p. 9.

limitative: relații sociale tradiționale, familii, comunități locale, legăturile cu vecinii, toate acestea și-au pierdut importanța. Paradoxul, totuși, este că individul modern, îndepărtând legăturile sociale, a devenit în cele din urmă dependent de societate.[11] Fiindcă oamenii sunt tot mai mobili în ce privește opțiunile de viață, adesea nu continuă să mai trăiască pe strada părinților și au nevoie de creșe în care să le fie îngrijiți copiii cât timp merg la muncă. Dar prin decolectivizarea statului bunăstării și descreșterea rezervelor sale de solidaritate, are loc o individualizare în sens negativ a persoanelor. Riscul declinului social, care a devenit un indicator al capitalismului occidental, nu mai poate fi contracarat.

În acest context, e ușor să ignori rolul comunităților și asociațiilor intermediare. Oricât de statice și de învechite ar fi fost stilul de viață și mediile sociale tradiționale, ele erau totuși spații pentru contrainterpretări ale lumii care erau simultan despovărătoare (ca în cazul șomajului), iar riscurile sociale erau văzute în interiorul lor nu ca rezultat al unor defecte individuale, ci ca un destin colectiv. Asociațiile și cluburile, spații pe care le asociem societății civile, nu oferă doar refugii și o despovărare de presiunea socială, ci aici se organizează, chiar dacă *in micro*, societatea – sau chiar o contra-societate. Acest lucru se aplică și claselor muncitoare, ba chiar și clasei de mijloc. Oamenii aveau ocazia să

[11] Vezi Ulrich Beck, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986.

experimenteze sentimentul autoeficienței și aveau un loc în care propria lor voce conta. Acolo îți puteai articula resentimentele și găsi în același timp o formă de socializare, o identitate colectivă, implicare socială și, prin urmare, control social. Comunitățile și asociațiile intermediare sunt, în acest sens, școli ale democrației și civilității.[12] Importanța tot mai scăzută a comunității și a asociației intermediare are drept urmare faptul că individul trebuie să se bazeze tot mai des pe forțe proprii în fața constrângerilor sociale și a proceselor de schimbare.

Perspectiva distopică asupra individualizării expusă de Adorno și Horkheimer pare să se adeverească până acum în anumite aspecte. După criza financiară, mulți au anunțat sfârșitul neoliberalismului și, de fapt, statul s-a reimplicat în politica economică. Însă neoliberalismul n-a fost îngropat, ci numai salvgardat. Piața este din nou măsura de referință pentru toate aspectele vieții. Pierre Bourdieu a numit astfel de mecanisme *violență simbolică*.[13] Cum era de așteptat, oamenii au internalizat piața; sunt de acord cu logica ei, vrând nevrând. În neoliberalism, povara autoconstrângerii, a permanentei sublimări, este foarte grea. Trebuie să fim mereu bucuroși de competiție, să ne comparăm, să ne măsurăm și

[12] Despre declinul organizării civice în SUA, vezi Robert Putnam, *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon & Schuster, 2000.

[13] Pierre Bourdieu, *Contraofensive. Argumente în sprijinul rezistenței împotriva invaziei neoliberale*, Meridiane, București, 1999, traducere de Aliza Ardeleanu.

să ne optimizăm în permanență. Pentru pretențiile exagerate, umilințe și eșec trebuie să dăm vina doar pe noi înșine – și apoi să așteptăm bucuroși o nouă șansă. Având în vedere schimbările culturale, tocmai actorii tradiționaliști sunt nesiguri ce standarde de comportament ar trebui aplicate acum. Iar cei care vor să se opună neoliberalismului, aceia vor fi pedepsiți de armonioasa alianță dintre piață și stat. Grecii ar putea să compună un poem epic despre asta.

Neoliberalismul, credința cvasireligioasă în piață, este o întrupare a „rațiunii instrumentale"[14]. În cadrul dominației rațiunii instrumentale, spune Horkheimer, totul este subjugat unei raționalități de scopuri și mijloace, logicii stăpânirii naturii și a sinelui. Credința în piață, care este profund autoritară, „este un zeu anonim, care aruncă omul în sclavie", fiindcă se prezintă pe sine ca fiind fără alternativă[15]. Această interpretare a lui Horkheimer s-a dovedit a fi foarte fecundă pentru a înțelege transformarea autonomiei în autoritarism: lipsa de alternativă la piață îl obligă pe individ să o internalizeze [piața]. Pionierii secolului Luminilor credeau că e de la sine înțeles că individul poate să stăpânească lumea. Sub egida rațiunii instrumentale totale, controlul individului asupra lumii se transformă însă într-un control total al

[14] Max Horkheimer, „Zur Kritik der instrumentellen Vernunft", *Gesammelte Schriften*, Vol. 6: „Zur Kritik der instrumentellen Vernunft" și „Notizen 1949-1969", Frankfurt am Main: Fischer, 1991 [1967], pp. 19-186.

[15] Max Horkheimer, „Autorität und Familie", în: *Gesammelte Schriften*, Vol. 3: *Schriften 1931-1936*, Frankfurt am Main: Fischer, 1988 [1936], pp. 336-417, p. 372.

lumii asupra individului. O individualitate conformă pieței a devenit acum un imperativ social.

Autonomia individului modern – o autonomie obținută natural – este legată de performativitatea sa pe piață. Câștigătorii primesc dividende de autonomie, iar perdanții sunt disciplinați și stigmatizați. Individul modern este dependent de instituții la fel ca înainte, dar în felul acesta se desocializează tot mai mult. Se transformă dintr-un cetățean – integrat într-o comunitate mai mult sau mai puțin organizată, cu instituții ale solidarității colective – într-un cetățean al pieței, un client cu drepturi. Piețele neîncorporate [social] produc însă nesiguranță permanentă și erodează sentimentul de autoeficiență a indivizilor, care ajung să nu mai creadă că mai pot stăpâni nici situațiile actuale, nici viitorul. Nevoia de transparență, siguranță și control nu mai poate fi împlinită. Până și cultura noastră permisivă a dus în mod paradoxal la o creștere a sentimentului de vinovăție, căci avem – e drept – voie să facem multe lucruri, dar trebuie să rămânem în continuare civilizați și productivi. Pe scurt, autoconstrângerea și internalizarea devin din nou forme de constrângere socială. Sunt înăbușite sentimentele, controlul de sine civilizat cedează, iar resentimentul iese la suprafață ca printr-o supapă de siguranță.

Și procesele dezintegrării sociale joacă un rol aici. De pildă, Axel Honneth a arătat, trimițând la Talcott Parsons, că 1. sistemul legislativ, 2. economia și 3. familia îndeplinesc fiecare o funcție dublă: una de integrare în sistem și una de integrare socială. Însă dinamica acestor subsisteme s-a schimbat în ultimele decenii, devenind resurse ale dezintegrării și conducând la

o „barbarizare a conflictului social".[16] Pentru fiecare dintre aceste sfere se poate identifica un tip de modernizare regresivă. 1. În ce privește egalitatea în drepturi a minorităților, s-au întâmplat multe lucruri în ultimul timp. Deși s-au făcut progrese importante în ce privește egalitatea de gen, cea etnică și a minorității LGBT, drepturile *sociale* au suferit o fragmentare (cum s-a întâmplat de pildă în cazul muncii contractate). Asta a dus la 2. apariția în economie a unor condiții precare de muncă. Înțelese astfel, procesele de emancipare din ultimii treizeci de ani au urmat logica liberalismului, în care egalitatea culturală și piața dereglementată vin la pachet. Într-un final, Honneth subliniază că, după Parsons, 3. rolul tatălui și al capului familiei contribuia în trecut la pacificarea socială. Îndeplinind rolul de cap al familiei, compensai faptul de a fi nu primit recunoștință profesională. Între timp, însă, mulți bărbați nu numai că au pierdut monopolul asupra rolului de întreținători ai familiei, dar au pierdut și rolul simbolic de cap al familiei.

Declinul și erodarea civilizației

Progresul standardelor de comportament civilizat în secolul XX nu s-a bazat doar pe un autocontrol tot mai mare,

[16] Axel Honneth, „Verwilderung des sozialen Konflikts. Anerkennungskämpfe zu Beginn des 21. Jahrhunderts", *Strukturwandel der Anerkennung. Paradoxien sozialer Integration in der Gegenwart*, ed. de Ophelia Axel, Stephan Lindemann et al., Frankfurt am Main: Campus, 2013 [2011], pp. 17-39.

ci și pe „aderența la standardul de viață obișnuit"[17]. Printre condițiile importante pentru acest avans se numără și un puternic sentiment al siguranței sociale și psihologice. Dispute pentru statut și rang existau chiar și în societățile tot mai integrative și mai egalitare, dar ele au fost transferate tot mai mult pe stadioane (ca în cazul sportului), în consum și în cultură.

În plus, de la jumătatea secolului XX au început să se mobilizeze noi mișcări sociale, care au schimbat balanța de putere în societățile respective; e suficient să te gândești la mișcarea pentru drepturile femeilor sau la cele ale căror susporteri cereau o recunoaștere a drepturilor și a identității lor sexuale etc. Establishmentul și-a păstrat poziția, dar la sfârșitul secolului XX, noi nesiguranțe de statut, identitate și conduită au început să se facă simțite.

Însă începând cu deceniul opt sau cel târziu cu cel al nouălea, dinamica de bază a societății vestice a început să se schimbe fundamental. Procesul ascensiunii colective a luat sfârșit, și nu toată lumea avansează, iar acele grupuri care se puteau considera parte a cercului mai mare al establishmentului, cum ar fi pătura de jos a clasei de mijloc, compusă mai ales din muncitori calificați, se pomenesc luând-o în jos. Aceste progrese sociale au cunoscut firește și perdanți, dar perdanții de astăzi sunt cei care ieri erau aproape să fie parte din establishment.

[17] Norbert Elias, *Studien über die Deutschen, ed. cit.*, p. 225. Aceste standarde au cunoscut și ele regresii în barbarie, mai ales în perioada fascistă.

Elias își gândea subiectul la două niveluri: se gândea mai întâi la ascensiunea și decăderea grupurilor înăuntrul unui stat, apoi la poziția națiunilor în sistemul mondial. Vorbind despre procesele din trecut, le analizează astfel:

> Urmările imediate ale unei asemenea decăderi, ale unei pierderi de putere și de statut, sunt de obicei sentimentele de depresie și deziluzionare, o lipsă de scop și de valoare care, combinate cu o aplecare spre cinism, nihilism, retragere în sine, pot să devină dominante.[18]

Dar tocmai la nivelul sistemului mondial, anumite grupuri din ceea ce obișnuiau să fie statele vestice de frunte au cunoscut un declin în ultimii douăzeci, treizeci de ani. Și se întâmplă adesea ca tocmai aceste grupuri să fie atrase de ofertele autoritare de genul: „Make X great again." Aceasta are multe de-a face cu dezvoltarea globală a capitalismului, care cunoaște forma sa specifică de modernizare regresivă.

La prima vedere, se poate spune că economia s-a dezvoltat într-o direcție extraordinar de pozitivă. Inegalitățile de venit dintre state au scăzut continuu începând cu sfârșitul anilor '80 grație mai ales creșterii economice din Asia. Statele BRICS (Brazilia, Rusia, India, China și Africa de Sud) au reușit să ajungă sus și să lase în urmă titlul de „țară în curs de dezvoltare". Și acolo trăiesc câștigătorii de pe urma globalizării, noile clasele de mijloc globale, chiar dacă acestea continuă să

[18] Norbert Elias, *ibid.*, p. 462 ș.u.

fie relativ sărace dacă le compari cu standardele de viață ale clasei de mijloc din țările vestice. În interiorul lumii occidentale, inegalitatea a crescut însă, pentru că aici veniturile păturii de jos a clasei de mijloc fie au stagnat, fie au făcut progrese minimale.[19] Clasa de mijloc și cea muncitoare a vechii lumi industriale sunt perdanții modernizării globale, putând în plus să urmărească cum pierd teren în fața a trei grupuri diferite: în fața elitelor cosmopolite, câștigătorilor înalt calificați ai globalizării și în fața claselor de mijloc din țările capitaliste în ascensiune. Prețul declinului și nesiguranței se adaugă altor neajunsuri mai ales în cazul bărbaților fără sau doar cu slabă calificare. Cum am spus deja, ei și-au pierdut poziția simbolică de cap al familiei, la care se adaugă și impresia că statul îi discriminează în favoarea imigranților și minorităților. Resentimentele care decurg de aici nu se exprimă doar în moralități absconse pentru a fi speculate de către oportuniștii politici. Sunt încurajate și de către actori din establishment, care astfel le legitimează. De pildă, premierul bavarez Horst Seehofer spunea ceva similar încă din martie 2011: „Vom lupta împotriva imigrației în sistemul social de stat german – până la ultimul glonț." Având în vedere propoziții ca aceasta, n-ar trebui să ne mai mire retorica Pegida.

[19] Branko Milanović, *Global inequality. A New approach for the age of globalization*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016.

Procesul de decivilizare

Elias dă drept cauze ale unei posibile decivilizării, printre altele, conflictele de putere și relațiile sociale dintre establishment și cei din afară. Pierderile de putere „cauzate de ascensiunea grupurilor externe" provoacă „o rezistență înverșunată nu doar din motive economice, o pretenție deloc realistă de restaurare a vechii ordini", iar grupurile afectate simt în plus că „și-au pierdut stima de sine"[20]. Dacă cei din establishment au impresia că sunt amenințați de venirea străinilor, nu fac decât să răspundă cu stigmatizări disprețuitoare.[21] Aici se află cauza profundă a decivilizării. Pentru cei care se simt nesiguri,

> niciun mijloc nu este prea grosolan sau prea barbar, căci puterea lor și imaginea pe care o au despre ei înșiși ca mare și minunată formațiune este pentru ei mai valoroasă decât aproape orice altceva [...] Și cu cât sunt mai slabi, mai nesiguri și mai disperați pe drumul lor spre declin, simt tot mai acut că luptă pentru supremația lor cu spatele la zid, iar comportamentul lor devine de multe ori cu atât mai sălbatic, și cu atât e mai iminent pericolul ca ei înșiși să ignore și să distrugă standardele de comportament civilizate de care sunt atât de mândri. Căci aceste standarde de comportament civilizat au semnificație pentru clasele conducătoare atâta vreme cât îndeplinesc, pe lângă alte funcții colaterale, pe cea de simbol și instrument al puterii lor. Acesta e motivul pentru care elitele puterii, clasele

[20] Norbert Elias, *Studien über die Deutschen, ed. cit.*, p. 243.

[21] Norbert Elias, John L. Scotson, *Etablierte und Außenseiter*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1993 [1965].

> conducătoare și națiunile luptă în numele valorii și civilizației lor superioare cu mijloace care sunt total opuse valorilor pe care pretind să le respecte. Cu spatele la zid, apărătorii civilizației devin distrugătorii ei. Devin cu ușurință barbari.[22]

Asemenea fenomene decivilizatoare își fac apariția nu doar în păturile de jos ale clasei de mijloc, ci și printre elite. Mai ales bărbații de vârstă mijlocie, mediu calificați și cu un venit mediu par să fie predispuși la ele. Nu știm prea multe în prezent despre acest fenomen, căci încă se fac cercetări. Dar ce au acești bărbați în comun, în afară de faptul că urmăresc sau diseminează ei înșiși mesaje ale urii pe internet, tocmai după ce au luat cina cu familia? Se simt lipsiți de valoare și folosiți – de către elite, de pe urma globalizării, de femei, de refugiați. Au impresia că au fost excluși din societate, devenind o minoritate în propria țară, neascultați de nimeni și fără ca cineva să fie interesat de ei. Ei încearcă să compenseze această percepută pierdere de statut prin „clasificări negative" ale celorlalte grupuri[23]. Anxietățile de statut materiale și culturale sunt motorul acestor resentimente, al afectelor negative, al închiderii identitare și al teoriilor conspirației – aspecte care au fost recunoscute de timpuriu drept indicatori ai unor structuri de personalitate

[22] Norbert Elias, *Studien über die Deutschen*, *ed. cit.*, p. 463.

[23] Sighard Neckel, Ferdinand Sutterlüty, „Negative Klassifikationen. Konflikte umd die symbolische Ordnung sozialer Ungleichheit", *Integrationspotenziale einer modernen Gesellschaft. Analysen zu gesellschaftlicher Integration und Desintegration*, ed. de Wilhelm Heitmeyer și Peter Imbusch, Wiesbaden: VS, 2005, pp. 409-428.

autoritară.[24] Gândind lucrurile astfel, este posibil ca lucrul care încurajează aceste „agresiuni autoritare" să fie tocmai capitularea în fața presupusei lipse de alternative economice la piață.[25]

Cei care au impresia că au fost excluși din societate pierd sentimentul propriei autoeficiențe. Mulți apelează atunci la strategii diverse pentru a-și recupera stima de sine. Aceste strategii pot fi deopotrivă practice sau la nivel de percepție. Rezultatul paradoxal este că oamenii aceștia caută alinare tocmai alegând să se supună constrângerii externe a unei instanțe autoritare. Referindu-se la nazism, Elias scrie că în situațiile de nesiguranță, apare „dorința de a vrea să fi condus din afară de un conducător puternic"[26]. Cu ajutorul resentimentului, cei nesiguri își pot regăsi puterea, restabili identitatea, obține un nou sentiment de apartenență. Problema principală care reiese în urma acestui proces radical de individualizare este deci întrebarea despre rolul identității colective – căci oamenii depind întotdeauna de acest sentiment de apartenență.[27] Așadar, politica identitară este și o reacție

[24] Theodor W. Adorno, *Studien zum autoritären Charakter*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1995 [1950].

[25] Oliver Decker, Johannes Kiess und Elmar Brähler, *Die stabilisierte Mitte. Rechtsextreme Einstellung in Deutschland 2014*, Leipzig: Kompetenzzentrum für Rechtsextremismus- und Demokratieforschung der Universität Leipzig, 2014; disponibil online la: http://research.uni-leipzig.de/kredo/Mitte_Leipzig_Internet.pdf (accesat în decembrie 2016).

[26] Norbert Elias, *Studien über die Deutschen*, *ed. cit.*, p. 414.

[27] Norbert Elias, *Die Gesellschaft der Individuen*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1991 [1987].

la erodarea comunităților și a asociațiilor intermediare. Radicalizarea le permite oamenilor să se simtă din nou suverani.

E evident că anumitor grupări contemporane nu li se mai pare că merită să te comporți civilizat. Ca indivizi dezangrenați, nemaifiind supuși controlului social (cu atât mai puțin pe internet) și nemaiputând fi trași la răspundere pentru mesajele lor de ură, dau frâu liber prejudecăților. Într-un final, îi regăsim în diversele coaliții afective ale resentimentarilor: la AfD, la mitingurile lui Trump sau ale lui Marine le Pen. Ce unește aceste grupuri este tocmai negarea în practică a civilizației în numele unei iluzorii civilizații occidentale.

Traducere din germană de Iulian Bocai

12. De la recesiunea globală la contramișcările capitaliste

César Rendueles

După 2008, s-a spulberat hegemonia care vreme de treizeci de ani a permis elitelor economice occidentale să definească limitele legitimității politice, să decidă asupra a ceea ce este general acceptat ca fiind posibil, imposibil, dezirabil sau necesar. Criza a schimbat percepția asupra modului de funcționare a capitalismului contemporan din partea grupurilor sociale care considerau că interesele lor și cele ale elitelor globale s-ar intersecta. Astăzi, în schimb, multe dintre aceste persoane sunt perfect conștiente că posibilitatea eșecului vital – a „dezafilierii", pentru a folosi terminologia lui Robert Castel[1] – s-a democratizat și nu mai este doar patrimoniu al migranților, al vechilor muncitori în industrii, al precarilor slab calificați sau al celorlalți perdanți de primă mână ai globalizării neoliberale. Și tocmai diferitele maniere de interpretare a acestui destin comun – fie ca pe un joc cu sumă nulă care pune față în față diferitele victime ale crizei, fie ca pe rezultatul împărtășit al tendințelor globale – ne

[1] R. Castel, *La montée des incertitudes. Travail, protections, statut de l'individu*, Seuil, Paris, 2009.

oferă câteva dintre pistele prin care putem deslușI convulsiile politice, sociale și culturale ale vremurilor noastre.

În schimb, este semnificativ faptul că lecturile dominante ale actualului ciclu istoric au un marcat caracter economist, după cum o demonstrează generalizarea expresiei „Marea Depresiune". Eforturile de a descrie ceea ce s-a întâmplat începând cu 2008 – de la Primăvara Arabă până la victoria Syrizei și trecând prin criza refugiaților sau prin Brexit – cu ajutorul unui concept foarte tehnic – pe care manualele de macroeconomie îl descriu astfel: „cel puțin două trimestre consecutive de scădere a PIB-ului" – par o glumă proastă. Însă merită subliniat că interpretarea economistă a crizei este, în plus, etnocentrică și clasistă. Ideea că în 2008 s-ar fi întâmplat ceva excepțional trebuie să li se pară stranie sutelor de milioane de persoane pentru care șocurile financiare și erodarea legitimității instituțiilor democratice reprezintă un fapt comun de câteva decenii încoace. Mexicanii și columbienii mai tineri de patruzeci de ani, de pildă, nu au cunoscut altceva decât crize economice și dezastre politice. Și li se întâmplă lucruri similare unor vaste sectoare din țările bogate.

Uneori, fac un mic experiment cu studenții mei la sociologie. Mai întâi le expun cifrele riscului de sărăcie relativă în Spania, care în 2016 afecta puțin peste 22% din populație. Apoi, îi întreb care cred ei că era acest procentaj înainte de începutul crizei, pe culmile miracolului economic spaniol, când Spania era a opta economie a lumii. Aproape toți sugerează cifre aflate mult sub 10%. În realitate, în 2007, 19,7% din gospodăriile spaniole se aflau *deja* în risc de sărăcie relativă;

inegalitatea economică nu este o consecință a recesiunii, ci cauza ei.

De fapt, criza este normalitatea istorică a turbo-capitalismului global. În primul rând, deoarece catastrofele financiare s-au succedat în chip aproape neîntrerupt de la începutul anilor '80 în, printre altele, țări ca: Mexic, Statele Unite, Japonia, Finlanda, Thailanda, Indonezia, Filipine, Spania, Rusia, Argentina sau Islanda. Dar, mai ales, după cum semnala David Harvey, pentru că aceste crize regionale nu au pus în discuție proiectul neoliberal, ci l-au întărit[2]. Colapsurile economice cauzate de dereglementare și de interdependența economică transnațională au fost folosite pentru a impulsiona reforme politice menite să slăbească încă și mai mult puterea de negociere a muncitorilor. Același lucru s-a întâmplat și cu neliniștile sociale relaționate cu procesele de mercantilizare: de la începutul anilor '80, neoliberalii au dezvoltat strategii agresive de gestionare a suferințelor psihice, a degradării instituțiilor publice, a fragilizării sociale, a deteriorării culturale și a polarizării politice, astfel încât acestea din urmă să le alimenteze proiectul.

Marea recesiune contemporană nu este atât începutul unei noi epoci economice, cât rezultatul strategiei pe care elitele occidentale au ales-o pentru a depăși criza acumulării de capital din anii '70: o întoarcere la capitalismul globalizat al Școlii de la Manchester, care s-a încheiat cu o victorie zdrobitoare a

[2] David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press, 2007.

claselor dominante. Iar într-un sistem social precum capitalismul – autoexpansiv și în mod esențial incompatibil cu orice tip de limitări –, o victorie zdrobitoare este însăși anticamera dezastrului.

Contramișcări emergente

În mod similar, în anii '40 ai secolului XX, Karl Polanyi a interpretat marea criză economică, politică, socială și spirituală a epocii sale nu ca pe o anomalie imprevizibilă, ci ca pe deznodământul firesc al proceselor de mercantilizare generalizată care, după ce zdrobiseră Europa, se răspândiseră prin toată lumea pe urmele ciclonului colonial de la sfârșitul secolului XIX[3]. Din acest punct de vedere, cele două războaie mondiale și fenomenul totalitarismului au erupt din tensiunile latente care s-au tot acumulat pe parcursul unui lung secol de *pax mercatoria* și creștere economică fără precedent.

Polanyi nu a pus în discuție atât legitimitatea sau dreptatea liberalismului economic, cât însăși posibilitatea sa. Idealul pieței libere, care se reglementează singură, este un proiect utopic și autodistructiv, incompatibil în practică cu vreuna dintre expresiile vieții sociale a ființelor umane. Piața liberă nu a existat niciodată și nu poate exista. Procesele de mercantilizare au avut mereu nevoie de intervenții agresive din partea Statului, care să îi îndrepte eșecurile sistemice și să înlăture reticența oamenilor de a se lăsa târâți de uraganul economic.

[3] K. Polanyi, *op. cit.*

De fapt, opțiunea istorică ce ni se pune în față, afirmă Polanyi, nu este aceea între piața liberă și intervenția colectivă. Nu putem alege decât între diverse tipuri de mediere politică, de „contramișcări", care vor apărea în mod necesar pentru a limita efectele cancerigene ale totalitarismului. Întrebarea este dacă aceste regularizări colective vor fi menite să blindeze privilegiile elitelor, dacă vor fi reacționare, identitare și totalitare sau dacă vor oferi posibilitatea de a întări democrația și gândirea iluministă.

În fapt, Polanyi a interpretat situația politică explozivă din perioada interbelică drept rezultatul unei dispute între diverse proiecte postliberale, care căutau să-și impună propria versiune asupra limitelor pieței. De o parte se aflau acele dinamici pe care Gramsci le-a numit „revoluții pasive": intervenții autoritare care propuneau transformări instituționale agresive, ce includeau reglementarea economică și aveau drept obiectiv prezervarea sistemului de stratificare moștenit. De cealaltă parte, un evantai de curente democratizatoare, ce încercau să impulsioneze procese de demercantilizare menite să reducă inegalitatea și să deschidă căi spre emancipare.

Situația actuală cunoaște importante analogii cu polarizarea politică, instabilitatea instituțională și ura colectivă pe care Polanyi le-a experimentat la prima mână. Într-un anumit sens, trăim deja în societăți postneoliberale. Idealul pieței libere este un zombie politic care continuă să aducă suferință și să scoată sunete dezarticulate, dar pe care toată lumea îl ia drept mort. Pe întregul glob încep să erupă puternice

contramișcări de reacție la distopia neoliberală. Cea mai mare parte dintre ele orbitează în jurul extremei drepte, al naționalismului identitar, al xenofobiei, al integrismului religios și al populismului reacționar. Instituțiile politice occidentale încetează să mai funcționeze ca mediatoare ale dezbaterii democratice și încep să se transforme în anabolizante ale brutalizării discursului public, delegitimând dezbaterea politică prin reducerea ei la chestiuni de securitate. Revendicarea pe care a făcut-o primul-ministru ungar Viktor Orbán în 2014, aceea a unei „democrații neliberale", sau victoria lui Donald Trump din 2016 sunt manifestări spectaculoase ale unei dinamici care, într-o mai mică sau mai mare măsură, afectează deja toate țările occidentale. Fără a merge mai departe, atunci când se critică propunerea lui Donald Trump de a ridica un zid între Mexic și Statele Unite, există tendința de a se omite cu grijă faptul că la singura frontieră terestră dintre Uniunea Europeană și Africa – teritoriile spaniole aflate la Nord de Maroc – există de ani buni o triplă barieră metalică, înaltă de șase metri și încoronată cu țepușe, care a cauzat deja răni severe câtorva sute de imigranți.

Din fericire, contramișcările reacționare sunt doar o fațetă a istoriei. Există de asemenea alternative democratizatoare și egalitariste, care încearcă să profite de fereastra de oportunitate pe care a deschis-o criza economică, pentru a impulsiona transformări sociale adânci, bazate pe solidaritatea transnațională. Dacă la începutul acestui secol motorul antagonismului global care a preluat ștafeta mișcării altermondialiste apărute începând cu protestele din Seattle

din 1999[4] a fost America Latină, poate că astăzi va trebui să căutăm unele dintre noile laboratoare ale contrahegemoniei în țările semiperiferice din Sudul Europei.

Învățând de la periferia europeană

Cert este că recesiunea economică are efecte politice explozive în Europa mediteraneeană. A transformat depolitizarea postmodernă amabilă și neconflictuală pe care au diagnosticat-o și apărat-o autori precum Anthony Giddens sau Ronald Inglehart într-o profundă criză de legitimitate[5]. În Spania, mai ales, a fost spulberat un regim politic bazat pe alternanța la putere a două partide majoritare ale căror programe coincideau în chestiuni esențiale, cum ar fi dereglementarea pieței muncii sau limitările impuse politicilor redistributive[6]. Legitimitatea acestui regim bipartid era dată de economia în creștere, bazată

[4] James Petras, *The Left Strikes Back: Class And Conflict In The Age Of Neoliberalism*, New York: Perseus, 1999.

[5] Anthony Giddens, *Modernity and Self-Identity*, Stanford University Press, 1991; R. Inglehart și Ch. Welzel, *Modernization, Cultural Change, and Democracy*, Cambridge University Press, 2005.

[6] În țările nord-europene s-a popularizat mitul că recesiunea economică spaniolă ar fi survenit în urma risipei de bani publici și a politicilor economice iresponsabile. Adevărul este însă că până în 2007, Spania era un model de ortodoxie economică liberală, iar datoria sa publică ajungea la 35% din PIB (în același an, datoria publică germană depășea 60% din PIB). Îndatorarea spaniolă a crescut vertiginos atunci când, în urma crizei, guvernul a menținut cu orice preț politica de reducere a cheltuielilor publice și s-a conformat cu austericidul impus de Uniunea Europeană.

pe piața imobiliară, care oferea promisiuni de mobilitate socială ascendentă și de înaltă capacitate de consum. Era vorba, în bună măsură, de un miraj, de vreme ce nivelul șomajului, cel al precariatului și al inegalității erau extrem de ridicate, iar bunăstarea, foarte puțin redistributivă. Însă pentru multă vreme această iluzie a fost o sursă de coeziune socială extrem de eficientă.

Criza a aruncat în aer acest consens. Visul *boomului* imobiliar s-a transformat într-un coșmar speculativ, caracterizat prin șomaj generalizat (în Spania există peste patru milioane de șomeri și un milion și jumătate de familii cu toți membrii în șomaj), sărăcie (unul din trei copii se află în risc de sărăcie sau excluziune) sau evacuare (o jumătate de milion de la începutul crizei). Nenumăratele cazuri de corupție politică sunt percepute de către populație drept un simptom al profundei crizei instituționale induse de conviețuirea dintre elitele economice și cele politice. Neliniștea socială a ieșit la lumină în primăvara anului 2011, odată cu apariția 15M (mișcarea *indignados*) și cu ciclul de mobilizări pe care le-a pus în mișcare. Dar marea schimbare s-a produs în 2014, când această mișcare a reușit să ia cu asalt instituțiile politice. În primul rând, Podemos a zdruncinat harta electorală, obținând 8% din voturi la alegerile pentru Parlamentul European. La câteva luni după aceea, în multe localități spaniole s-au impus candidaturi municipale apărute din inițiative populare apropiate de 15M. În mod concret, cele mai mari trei orașe spaniole – Madrid, Barcelona și Valencia – sunt guvernate de inițiative de schimbare, cu un important filon critic și antimercantil.

Această dinamică antagonistă a fost surprinzătoare și dătătoare de speranță și, după cum sublinia Owen Jones, e posibil să fi scos la lumină modele de mobilizare și intervenție publică ce pot fi replicate în alte țări[7]. Spre deosebire de ce s-a întâmplat în alte locuri, pentru moment în Spania reacția în fața crizei abia dacă a avut înclinații xenofobe sau totalitare. Nu este ușor să explici atare imunitate, care cu siguranță survine dintr-o acumulare de diferiți factori: amintirea încă vie a dictaturii, puternica solidaritate familială, care a mai ușurat din suferința economică, integrarea unei părți din extrema dreaptă în sânul partidului conservator majoritar... Dar crucială a fost și apariția unor mișcări care au știut să canalizeze tumultul și indignarea sociale către revendicări de întărire a democrației, modificând discursul tradițional al stângii în așa fel încât să încerce să se adreseze unei majorități din societate. De fapt, cu siguranță nu exagerăm afirmând că în Spania s-a produs o timidă normalizare a pozițiilor care până de curând circulau la periferia mișcărilor sociale. Astăzi, feminismul, economia socială sau democrația participativă au o mult mai mare vizibilitate publică decât înainte de criză[8].

Întrebarea care ar trebui să se pună, de fapt, este de ce nu a fost mai profund și mai rapid procesul schimbării politice. Cum este posibil ca șapte milioane de spanioli să continue

[7] Owen Jones, „There is a model for the new politics we need. It's in Spain", *The Guardian*, 22 iunie 2016.

[8] Pew Research Global, „Emerging and Developing Economies Much More Optimistic than Rich Countries about the Future", 08/09/2014; Fundación BBVA, „Values and Worldviews", 05/04/2013.

să voteze un guvern conservator care a impus cele mai dure tăieri de fonduri sociale din democrație și care este complet năpădit de corupție? Fără îndoială, o parte a răspunsului are de-a face cu eforturile nemiloase și eficiente ale tuturor mediilor de comunicare pentru a-i demoniza pe susținătorii schimbării. Însă drept este și că stânga are mari dificultăți în a propune un model politic alternativ capabil să depășească logica ideologico-discursivă și să se adreseze unui grup social majoritar în chestiuni legate de condițiile sale materiale de viață.

Criza socială și limitele clasei de mijloc

15M, Podemos și restul mișcărilor înnoitoare spaniole au stat la porțile oficiilor forței de muncă și tot au fost incapabile să genereze o solidaritate de clasă bazată pe precaritatea împărtășită, care să depășească microidentitățile fundamentate pe patrimoniul imobiliar și pe capitalul social și cultural[9]. Mobilizarea survenită în urma indignării față de criza economică, de inegalitate și de corupție nu s-a tradus

[9] Printre anumite sectoare ale stângii europene, există suspiciunea că Podemos și alte mișcări pentru schimbare din Spania alunecă spre spațiul politic al populismului de dreapta. Cel puțin pentru moment, aceasta este o profundă neînțelegere. Programul politic al Podemos se suprapune aproape perfect peste cel al partidelor tradiționale de stânga. În plus, încercările de a-și lărgi bazinul electoral prin folosirea unui limbaj dezgolit de conotații ideologice – opozițiile dintre „cei de jos" și „casta" sau apelurile la patriotism – au avut un succes limitat, iar sondajele arată că identitatea politică continuă să joace un rol crucial printre votanții săi.

în propuneri pentru un model alternativ de societate care să trezească și un alt interes decât cel teoretic, printre profesorii universitari, sau ideologic, printre activiști, și care să ofere majorității oamenilor o alternativă realistă pentru o viață mai bună, pentru care ar merita efortul să iei decizii politice riscante. La fel ca în alte țări, în Spania, rezistența la austericid a venit din partea claselor desemnate sociologic de mijloc, a căror indignare nu are de-a face atât cu suferința materială imediată, cât cu o indispoziție „existențială", altfel spus, cu destrămarea așteptărilor de mobilitate ascendentă și cu neîndeplinirea promisiunilor sociale făcute în trecut. Însă acesta este un motor al schimbării politice cu eficacitate limitată, puternic marcat de aversiunea față de eșec.

Există o veche idee marxistă pe care poate ar merita să o recuperăm. Marx credea că perdanții capitalismului sunt agenți privilegiați ai schimbării politice. Sunt singurii în măsură să stimuleze anumite progrese morale de care ar beneficia toată lumea, dar pe care niciun alt grup nu le-ar putea apăra, pentru că toți ceilalți sunt prinși în plasa propriilor interese particulare pe termen scurt. De exemplu, mulți dintre noi credem că într-o societate ultra-tehnologizată ar fi rezonabil să încetăm să mai considerăm locurile de muncă o resursă limitată pentru obținerea căreia trebuie să ne întrecem și să căutăm alternative politice care să ne permită să transformăm problema șomajului într-o soluție, în mod concret, într-o sursă de timp liber și de revalorizare a muncii reproductive. Dar cei care încă ne agățăm de locuri de muncă precare suntem prea puțin dispuși să ne asumăm costurile

și riscurile tranziției către un sistem mai înțelept, întrucât ne-ar putea crea prejudicii importante pe termen scurt. Suntem capabili să ne imaginăm acea reorganizare socială și să îi apreciem avantajele, însă pentru a o impulsiona ar trebui să ne transformăm în eroi morali, dispuși să se sacrifice pe altarul raționalității politice. În schimb, dacă ai douăzeci de ani, o familie în care nu se mai muncește de cinci ani, iar în orașul tău șomajul în rândul tinerilor este de 70%, e mai ușor să ți se pară fezabil și moderat planul de a distruge piața muncii așa cum o cunoști în momentul de față.

Morala este aceea că proiectele de emancipare au neapărată nevoie să se dezbare de încapsularea socială a discursurilor progresiste provenite din zona claselor de mijloc, deghizate adesea în radicalism teoretic. Însă, în ceea ce privește propunerile stângii muncitoare tradiționale, problema nu este una ideologică – alienarea proletariatului sau frivolitatea stângii caviar –, ci una care izvorăște din condițiile sociale ale schimbării politice. Inițiativele de emancipare contemporane se mișcă pe un teren social devastat. Adevărata victorie a neoliberalismului constă în faptul că a reușit să smulgă din rădăcini societatea civilă, să ne transforme într-o societate fragilă, individualistă și consumeristă.

În 1987, Margaret Thatcher și-a pronunțat într-un interviu faimoasa sentință: „There is no such thing as a society." Mulți au interpretat-o ca pe o expresie a individualismului metodologic. De fapt, era un program politic. Asta au înțeles mult mai bine decât moștenitorii lui Marx autori neocomunitarieni

precum Richard Sennett sau Christopher Lasch[10]. Înfrângerea globală a sindicalismului din anii '80 a presupus nu doar o restrângere dramatică a puterii de negociere a muncitorilor, ci s-a dovedit, mai ales, cireașa de pe tortul distrugerii unui amplu ansamblu de spații de socializare strâns legate de procesele de subzistență materială ale claselor populare. În schimb, clasele de sus au reușit să se pună la adăpost de individualismul postmodern, păstrându-și atât capitalul social – de exemplu, prin intermediul instituțiilor de învățământ elitiste sau al rețelelor de afinitate legate de stilul de viață – precum și un simulacru de proiect cultural propriu, bazat pe consumul sofisticat. Astăzi, posibilitățile de succes ale contramișcărilor înnoitoare sunt strâns legate de reînnodarea legăturilor sociale universaliste, pentru care o importanță majoră ar avea-o mijloacele materiale de trai: nu doar slujbele remunerate, ci și munca reproductivă și de îngrijire.

Neajutorarea învățată globală și posibilitatea Europei

O a doua piedică în calea contrahegemoniilor emergente constă în ceea ce s-ar putea denumi drept un soi de neajutorare învățată globală. Capitalismul contemporan a generat dinamici care nu doar că duc lipsă de mecanisme de cooperare politică internațională, ci se bazează pe absența lor. În

[10] Richard Sennett, *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*, New York: Norton, 1998; Christopher Lasch, *The Minimal Self: Psychic Survival in Troubled Times*, New York: Norton, 1984.

democrațiile occidentale, piețele globale votează, iar votul lor are mai mare greutate decât cel al parlamentelor. Cazul cel mai recent este, firește, al Greciei. Când, în 2015, grecii au făcut greșeala de a prefera opțiunea electorală „greșită", Uniunea Europeană a pus în mișcare o sadică mașinărie de război financiar, politic și mediatic, pentru a transforma această decizie într-o lecție continentală despre disciplina politică. În ziua de astăzi, este foarte dificil pentru un proiect de democratizare să reușească să convingă o majoritate socială dacă nu este capabil să înfrângă acea neajutorare învățată, propunând metode realiste de recâștigare a suveranității politice. Una dintre ele este, fără îndoială, extinderea cadrului geografic al intervenției constitutive dincolo de granițele statului național, cu alte cuvinte, construirea de alianțe transnaționale capabile să se lupte cu puterea plutocrației globale. Vestea bună este că, spre deosebire de ceea ce se întâmpla cu internaționalismul clasic, în Europa de astăzi, această idee poate deveni mai mult decât o simplă năzuință, întrucât dispunem deja de embrionul unei instituționalități continentale. În plus, nevoia mișcărilor contrahegemonice de un spațiu de intervenție politică transnațională s-ar putea dovedi ultima speranță a proiectului unității europene, care de la începutul crizei trece printr-un accelerat proces degenerativ.

Bună parte din strategia contemporană de apărare a Uniunii Europene o reprezintă o formă de naționalism continental de joasă intensitate, pedant, învechit și sentimental: apologii ale moștenirii culturale europene și ale ridicolei noastre înclinații – care frizează de-a dreptul umorul negru –

de a ne aroga rolul de jandarmi morali ai lumii. În realitate, dacă Europa contează, asta nu se întâmplă pentru că este Europa, ci dimpotrivă, pentru că – în ciuda tuturor aderențelor la tradițiile politice, sociale și culturale europene – uniunea continentală ar putea servi drept un pas către construirea de forme de cooperare globală postcapitaliste. E drept, vorbim aici despre o idee aflată în contradicție cu arhitectura instituțională europeană. De la constituirea sa, Uniunea Europeană s-a înțeles pe sine însăși drept o încarnare reușită a principiului pacificării mercantile, o veche teorie cu origini în Iluminism, conform căreia comerțul generează bunăvoință între popoare, în vreme ce politica împinge spre conflict.[11] Impresionați de războaiele religioase care transformaseră Europa într-un abator, Montesquieu și alți autori au crezut că interesele economice împărtășite ar putea ajuta la depășirea faliilor identitare.

Vreme de aproape patruzeci de ani, a părut să funcționeze. Uniunea Europeană era un experiment de succes și o dovadă a puterii pacificatoare a pieței, capabile să anticipeze și să pregătească terenul pentru procesul de convergență politică. În realitate, acesta este practic un mit. Mercantilizarea relațiilor internaționale europene a fost contrabalansată cu un puternic consens în jurul demercantilizării parțiale a forței de muncă la nivel național. Cu alte cuvinte, până la finalul anilor '70 ai secolului trecut, unitatea comercială europeană s-a dezvoltat în același timp cu statul european al bunăstării, iar această

[11] Albert O. Hirschman, *Pasiunile și interesele*, Humanitas, București, 2004, traducere de Radu Carp și Victor Rizescu.

simultaneitate a fost cheia succesului său. În plus, a fost vorba despre un proces care a contat pe foarte puternicul sprijin al Statelor Unite, care au înțeles în mod corect politicile keynesiene drept un dig de apărare în fața expansiunii sovietice. Către sfârșitul Războiului Rece, pe măsură ce statul bunăstării a început să fie tot mai pus în discuție de hegemonia neoliberală, Uniunea Europeană a început să arate tot mai mult ca o carcasă financiară goală, în interiorul căreia decizia de a instaura o monedă unică fără sprijinul politicilor fiscale și sociale comune era o sinucidere în *slow-motion*.

Singura scăpare de a evita implozia Uniunii Europene trece în mod necesar prin îndreptarea neînțelegerii istorice care dădea prioritate pieței în construirea unui proiect politic continental. Doar contramișcările democratizatoare de la periferia din Sudul Europei sunt capabile să impulsioneze un astfel de proiect. Spre deosebire de partidele politice tradiționale, acestea aspiră la o emancipare populară care să pună capăt dictaturii piețelor. Și, în contrast cu programele identitare sau neoprotecționiste, cum este Brexit, au nevoie de un cadru lărgit al suveranității, care să le permită să înfrunte cu succes elitele economice globale, scăpate deja de sub controlul statelor naționale. Însă, în plus, o demercantilizare la scară europeană ar putea reprezenta o puternică sfidare la adresa ordinii neoliberale globale. Aceasta este o teorie pe care a susținut-o cu două decenii în urmă politologul britanic Peter Gowan[12] . Uniunea Europeană, per ansamblu, este

[12] Peter Gowan, *The Globalization Gamble: The Dollar-Wall Street Regime and its Consequences*, Verso, 1999.

cea mai mare economie a lumii, iar țările care o formează au tradiții politice democratice solide. De aceea, sugera Gowan, îndeplinește toate condițiile pentru a fi liderul unei lumi postcapitaliste, una mai dreaptă, mai democratică și mai prosperă.

Dincolo de recesiune, dincolo de capitalism

Transformarea precariatului într-o „clasă pentru sine" înnoitoare prin intermediul noilor unelte de socializare și crearea unei alianțe populare internaționale pot părea proiecte titanice, frizând însăși utopia. În realitate, sunt doar partea simplă din programul emancipator contemporan. Încă mai dificilă este renunțarea la logica consensuală care domină cele mai de succes inițiative antagonice.

Este drept că unul dintre marile progrese politice ale ultimelor decenii a fost recuperarea de către mișcările sociale a conceptului de democrație drept un ideal politic efervescent și sfidător. Depășirea conceptului tradițional al politicii antagonice ca fiind o activitate eroică aflată numai la îndemâna câtorva atleți ai activismului bine antrenați în tot felul de subtilități teoretice este o noutate excelentă. Mișcările populare cele mai puternice din întreaga lume sunt acelea care au înțeles cât de radicală poate ajunge să fie revendicarea normalității. Să încerci să duci o viață mai mult sau mai puțin convențională, să-ți întemeiezi o familie, să ai șansa să trăiești în cartierul în care te-ai născut, să studiezi lucrurile pentru care ai vocație, să ai încredere în instituțiile publice și să ai

ocazia să participi la ele... Toate acestea ne obligă să schimbăm din temelii lumea așa cum o cunoaștem.

Însă, după cum a semnalat Anselm Jappe, este adevărat și că retorica celor 99% versus cei 1% este profund eronată și a transmis ideea că schimbarea politică poate fi placidă și neconflictuală. De parcă doar prin majorarea impozitelor pentru marii bogați și îmbunătățirea serviciilor publice am putea deschide calea transformării sociale prin intermediul unui altercapitalism mai solidar și mai verde, un soi de restaurație keynesiană de secol XXI. Uneori chiar ne imaginăm postcapitalismul ca pe un soi de capitalism fără capitaliști, de parcă societatea noastră ar fi impregnată de solidaritate și nu ar mai fi necesare decât unele mici retușuri care să promoveze extinderea practicilor cooperative actuale, în special a unora legate de tehnologia digitală. Asta nu a fost niciodată adevărat, și cu atât mai puțin acum, când avem în față orizonturi de mediu apocaliptice. Mult mai mult decât de eșecurile capitalismului ar trebui să ne temem de reușitele lui.

Richard Tawney a spus la un moment dat că adevăratul limbaj al schimbării politice nu este cel care se referă la drepturi, ci acela despre îndatoriri. „Democrația este un sistem politic fragil și se mulțumește să fie un sistem politic și nimic mai mult. Ar trebui să nu fie doar o formă de guvernare, ci și un tip de societate și un mod de viață în armonie cu acest sistem social", a scris el în altă parte[13]. Cred că există un adevăr profund în această idee, apropiată, în plus, de cele

[13] R. H. Tawney, *Equality*, London: Allen and Unwin, 1931, p. XVII.

ale lui Simone Weil și ale altor socialiști creștini din perioada interbelică. Poate ne va oferi un soi de îndrumare, pentru a evita cărările la fel de oarbe ale epicii revoluționare și ale paraliziei consensuale.

Într-o bună parte a stângii care se autodenumește „responsabilă" și disprețuiește pariurile politice riscante și schimbările bruște domnește astăzi un sentiment al nostalgiei față de trecutul recent, față de vremurile bune ale noului laburism și ale globalizării cu față umană. Aceasta pare a fi rețeta perfectă pentru a accelera criza economică, socială și politică. Marea Depresiune nu este atât o fractură în felul în care s-a organizat Occidentul în ultimii patruzeci de ani, cât rezultatul diverselor încercări reactive de a reformula această ordine moștenită, cu scopul de a menține privilegiile claselor dominante. Dacă vrem să evităm catastrofa, trebuie să trecem de la radicalizarea normalității la normalizarea fracturii, iar asta înseamnă să ne asumăm conflictul deschis nu doar cu o mână de câștigători la cazinoul economic global, ci și cu acele aspecte ale vieții noastre care participă la barbaria capitalistă.

Traducere din spaniolă de Dorina Ivan

13. Întoarcerea refulatului. Începutul sfârșitului pentru capitalismul neoliberal

Wolfgang Streeck

Neoliberalismul a venit odată cu globalizarea sau globalizarea odată cu neoliberalismul; așa a început Marea Regresie.[1] În anii '70, capitalul societăților industriale reconstruite a început să părăsească teritoriile naționale în care fusese domesticit și unde trebuise să-și petreacă majoritatea timpului după 1945.[2] Venise vremea să-și ia adio de la piețele de muncă pustii, de la productivitatea stagnantă, de la profiturile în scădere și de la sindicatele tot mai sofisticate ale capitalismului controlat de stat. Drumul spre viitor, spre o nouă expansiune – așa cum îi place oricărui capital – ducea în afară: în noua lume, din fericire nereglementată, a unei economii globale fără granițe, în care piețele nu mai sunt închise în interiorul statelor, ci statele în interiorul pieței.

Turnura neoliberală a avut loc sub semnul unei noi zeițe – TINA. *There Is No Alternative*. Lungul șir al preoților și

[1] Cum se va vedea mai jos, folosesc cumva în răspăr concepte ca acesta, care au devenit în foarte scurt timp curente în repertoriul retoricii politice.

[2] Wolfgang Streeck, *Gekaufte Zeit: Die vertagte Krise des demokratischen Kapitalismus*, Berlin: Suhrkamp, 2013.

preoteselor ei se întinde de la Margaret Thatcher prin Tony Blair până la Angela Merkel. Cine voia să oficieze pentru TINA, cântând imnuri vesele cu economiștii uniți ai tuturor țărilor, trebuia să recunoască că această izbucnire mondială a capitalismului este o lege naturală și o necesitate benefică, dar și să ajute să elimine toate obstacolele care-i stăteau în cale. Practicile păgâne, cum ar fi controlul transferului de capital, ajutoarele de stat și altele asemenea trebuiau detectate și eradicate; nimeni nu mai avea voie să părăsească „competiția globală" retrăgându-se sub protecția de orice fel a statelor naționale.

Tratatele de liber schimb aveau rolul de a deschide piețele, protejându-le de ingerințele statelor; locul guvernelor locale urma să fie luat de *global governance,* iar protecția în fața comodificării o obțineai tocmai încurajând comodificarea, în vreme ce statul bunăstării trebuia să lase locul statului competițional al unei noi ere a raționalizării capitaliste.[3]

La sfârșitul deceniului al optulea cel târziu, neoliberalismul devenise *pensée unique*, pentru centru-dreapta și pentru centru-stânga deopotrivă. Vechile dispute politice erau considerate rezolvate. Acum se vorbea despre „reforme" pentru întărirea „competitivității" naționale, care erau peste tot aceleași: piețe de muncă flexibile, „stimulente" mai bune (pozitive la nivelurile superioare și negative la cele inferioare ale distribuției veniturilor), privatizare, pieținficarea folosită

[3] Wolfgang Streeck, „Industrielle Beziehungen in einer internationalisierten Wirtschaft", Ulrich Beck (Hg.), *Politik der Globalisierung*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998, pp. 169-202.

ca armă în competiția pentru spațiu și costuri, precum și ca test de anduranță morală. În locul conflictelor distributive, tehnocrații au început să răspundă necesităților economice și să caute posibilități unice [de dezvoltare]. Instituții, politici, stiluri de viață trebuiau să se adapteze la această măsură. Drept urmare, a avut loc o involuție a partidelor politice – care au devenit „partide-cartel"[4] în aparatul de stat –, odată cu scăderea numărului de membri și a numărului de participanți la vot, scădere disproporțională în păturile de jos ale societății. La începutul deceniului opt a urmat o degradare a organizării sindicale, însoțită de o scădere a numărului de greve în toată lumea, cu alte cuvinte, o demobilizare totală a aparatului de participare și redistribuție al democrației postbelice. Toate acestea s-au petrecut lent, dar sigur, definind o nouă stare de normalitate.

Revoluția neoliberală ca proces instituțional și regresie politică a deschis o nouă epocă a politicii postfactuale.[5] Măsura devenise necesară, căci programul standard al globalizării neoliberale era departe de a putea să ofere tuturor bunăstarea promisă.[6] După inflația din anii '70 și șomajul care-a însoțit măsurile dure menite s-o oprească au urmat îndatorarea statelor în anii '80 și încercarea de a reabilita [*Sanierung*] finanțele publice prin reforme social-politice în anii '90, în

[4] Peter Mair, Richard S. Katz, „Changing models of party organization and party democracy. The emergence of the cartel party", *Party Politics*, 1/1 (1995), pp. 5-28.

[5] Vezi mai sus, nota 1.

[6] Vezi Streeck, *Gekaufte Zeit*, *ibidem*.

vreme ce în același timp li se oferea, drept compensație, gospodăriilor private posibilitatea generoasă de a face și mai multe datorii. Tot atunci, creșterea a început să dea înapoi, deși sau tocmai pentru că inegalitățile și gradul de îndatorare au continuat să crească: nu avea loc niciun *trickle-down*, ci doar cel mai grosier *trickle-up*; diferențe tot mai mari de venit între indivizi, familii, regiuni și – în cazul uniunii monetare europene – între națiuni. Societatea de servicii și bazată pe cunoaștere ce fusese promisă s-a dovedit a fi mult mai mică decât societatea industrială pe cale de dispariție; așa se face că a crescut încontinuu numărul celor de care nu mai era nevoie, al populațiilor de prisos în capitalismul care-și vedea de drum: lipsiți de apărare și fără să înțeleagă ce li se întâmplă, au văzut cum statul fiscal se transformă într-un stat al datoriilor și într-un final în unul al consolidării, iar crizele financiare repetate și măsurile de salvgardare ale statelor n-au făcut decât să-i lase într-o situație și mai precară.[7] *Global governance* n-a ajutat cu nimic, așa cum nu i-a ajutat nici statul național democratic care, de dragul globalizării, se decuplase de la economia capitalistă. Pentru ca acest fenomen să nu devină un pericol pentru minunata lume nouă a globalizării, au devenit necesare noi metode de creare a consensului și de eliminare a opoziției, iar instrumentarul dezvoltat în acest scop s-a dovedit foarte eficient la început.

[7] Oliver Nachtwey, *Die Abstiegsgesellschaft. Über das Aufbegehren in der regressiven Moderne*, Berlin: Suhrkamp, 2016.

Epoca postfactuală

Minciunile, chiar și dintre cele mai obraznice, au existat mereu în politică; gândiți-vă numai la prezentarea în Powerpoint a lui Collin Powell, cea din consiliul de securitate al ONU, cu imagini ce reprezentau dovezi care demonstrau clar existența unor arme de distrugere în masă în Irak. În ceea ce privește Germania, ne aducem aminte de afirmația unui ministru al apărării, care între timp a murit, dar care fusese văzut ca făcând parte din vechea ligă social-democrată, cum că trupele germane fuseseră trimise la cererea SUA în Afganistan (în Hindukuș), pentru a apăra Germania. Însă odată cu revoluția neoliberală și cu trecerea la postdemocrație[8] care-a însoțit-o, și-a făcut apariția în lume un nou tip de fraudă politică: *minciuna experților*. Preludiul l-a oferit Curba Laffer cu care se dovedise în mod științific că scăderile de taxe aveau să ducă la venituri fiscale mai mari.[9] Apoi a urmat, printre altele, „Raportul Cecchini" al Comisiei Europene (1988) care promitea cetățenilor, drept răsplată pentru „realizarea pieței comune" plănuită pentru 1992, o creștere de 5% a PIB-ului Uniunii, o reducere a costului bunurilor de consum cu aproximativ 6%, precum și „milioane de noi locuri de muncă" și o îmbunătățire a finanțelor publice cu 2,2% din PIB. În SUA,

[8] Colin Crouch, *Post-Democracy*, Cambridge: Polity, 2004.

[9] Pentru contribuția economistului Arthur B. Laffer la politica fiscală și de îndatorare statală din timpul lui Reagan, vezi David A. Stockman, *The Triumph of Politics: How the Reagan Revolution Failed*, New York: Harper and Row, 1986.

experți financiari ca Bernanke, Greenspan și Summers au căzut de acord că măsurile de precauție pentru stabilizarea unei piețe financiare globale tot mai libere întreprinse de investitori rațională care-și urmăresc propriul interes și propriile socoteli erau suficiente și că autoritățile statale nu trebuiau să intervină pentru a preveni apariția bulelor economice, pentru că, între timp, piețele erau în stare să elimine cu succes consecințele spargerii unor astfel de bule.

În același timp, „narațiunea"[10] răspândită de partide, guverne, și specialiștii lor în PR și deciziile sau indeciziile politice fundamentate pe acea narațiune au devenit și ele tot mai absurde. Iar în aparatele de stat au continuat să pătrundă foști sau viitori manageri Goldman-Sachs, drept recunoaștere pentru indispensabila lor expertiză, de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic. Secretarul de stat pentru justiție al lui Obama, Eric Holder, s-a întors după șapte ani (timp în care niciunul dintre managerii de bancă răspunzători pentru criza din 2008 n-a ajuns în fața judecătorului) în cabinetul de avocatură newyorkez specializat în apărarea băncilor și bancherilor, din care de altfel și plecase, pe un salariu princiar de milioane de dolari. Iar Hillary Clinton, care în cei șaisprezece

[10] Cuvântul a migrat recent din teoria literară și psihologie în politică, unde a făcut carieră. Nu e de mirare; conform Wikipedia, „narațiune" [*narrative*] înseamnă „o povestire semnificativă, care te transportă emoțional, care te orientează și-ți oferă încredere" Vezi: https://de.wikipedia.org/wiki/Narrativ (accesat în noiembrie 2016). Conceptul este foarte popular în discuțiile despre „Europa", unde, când un referendum eșuează, se cere de fiecare dată o mai bună „narațiune".

ani de când a părăsit Casa Albă a făcut împreună cu soțul și fiica ei o avere de sute de milioane de dolari, printre altele și din onorarii pe care le-a primit ca să vorbească la Goldman-Sachs, a intrat în campanie autointitulându-se reprezentantă a „unei clase de mijloc care muncește din greu", o clasă pe care progresul capitalist a transformat-o, de fapt, într-o categorie de prisos.

Firește că internaționalismul neoliberal, care a făcut din diseminarea de iluzii o artă a guvernării democratice, crede că epoca postfactuală a început abia în 2016, anul referendumului pentru Brexit și al suprimării clintonismului prin alegerea lui Donald Trump.[11] Abia după eșecul post-democrației, după ce s-a sfârșit răbdarea maselor pentru „narațiunile" globalizării – care în SUA nu au adus beneficii decât acelui 1% –, au pretins gestionarii „discursurilor" dominante să aibă loc verificări factuale obligatorii. Abia atunci au regretat „deficitele" cauzate celor care fusese prinși în cleștele economiei mondiale a atenției, pe de o parte, și reducerea de fonduri pentru educația națională, pe de alta. În acest punct

[11] La 15 noiembrie 2016, redacția dicționarelor Oxford a desemnat „post-truth" cuvântul anului. I-a urmat imediat Societatea pentru Limba Germană, care a numit „postfaktisch" (postfactual) drept cuvântul german al anului. „Straturi sociale tot mai numeroase" ar fi „pregătite să ignore și chiar să accepte de bunăvoie minciuni evidente, din pricina disprețului pe care îl au pentru *cei de sus*. Nu afirmarea unui lucru ca fiind adevărat, ci exprimarea unui «adevăr simțit» aduce succesul în epoca postfactuală." După decenii de hegemonie constructivistă în facultățile de litere (vezi narațiunea!), se redescoperă brusc adevărul obiectiv cu scopul de a insulta concetățenii nonacademici.

au început să ceară tot felul de „teste de competență" drept precondiție pentru a-ți putea păstra dreptul de vot.[12] Faptul că Nespălații, care-și petreceau atât de mult din timpul lor pe paginile de Facebook ale lui Kim Kardashian, Selena Gomez și Justin Bieber, punând astfel mâna la progresul capitalismului, se întorseseră la urne li s-a părut o regresie periculoasă. Iar apetența de a distrage oamenilor atenția de la declinul propriilor societăți cu tot felul de „intervenții umanitare" sau prin resuscitarea conflictului est-vest, de data asta cu Rusia în loc de URSS și LGBTQ în loc de comunism, această apetență pare să se fi epuizat. Adevărul și etica nu mai contează – iar în Anglia un deputat tory, întrebat de ce face campanie pentru ieșirea Marii Britanii din UE în pofida sfatului experților, a răspuns cu: „Oamenii din țara asta s-au săturat de experți."[13]

[12] Asemănarea cu „literacy tests" la care erau supuși cetățenii de culoare din statele sudice ale SUA nu poate fi ignorată. Un frumos exemplu ne oferă și Sandro Gaycken (conform site-ului, „director al Digital Society Institute, un institut de cercetări strategice pe teme digitale al companiilor germane DAX") într-un articol din *Frankfurter Allgemeinen Zeitung* din 29 noiembrie 2016: „Avem nevoie de o gnosocrație. Cine vrea să voteze trebuie să-și dovedească competența politică. În fiecare cabină trebuie să se dea un test variabil cu răspunsuri multiple cu întrebări simple din câteva domenii [politică externă, internă, mediu, economie etc.]. Cine îl trece poate vota."

[13] Michael Gove, citat în Henry Mance, „Britain has had enough of experts, says Gove", *Financial Times* (3 iunie 2016); disponibil online la: https://www.ft.com/content/3be49734-29cb-11e6-83e4-abc22d5d108c (accesat în noiembrie 2016).

Moralizare, demoralizare și întoarcerea refulatului

Reprezentativă pentru „situația intelectuală a timpului nostru" este o *sciziune culturală* care pare să fi căzut pe capul societății democrato-capitaliste ca din senin. Din punct de vedere structural, ea este cauzată de o nemulțumire care a luat naștere lent la adresa globalizării, din partea numărului tot mai mare de perdanți ai acestui proces al globalizării, proces care a atins un punct critic în anii de după criza financiară din 2008, când mulțimea celor afectați s-a tradus în amploarea protestelor de masă. Faptul că nemulțumirea s-a declanșat cu asemenea întârziere se explică prin faptul că cei care înainte fuseseră portavoci pentru perdanți au devenit la sfârșitul anilor '90 membri ai fanclubului globalizării. Cei pentru care globalizarea era o problemă și nu o soluție s-au pomenit la început fără reprezentanți.

Faza înaltă a globalizării a promovat stabilirea unei industrii cosmopolite a conștiinței[14] care a profitat de șansa de a se extinde, combinând expansionismul pieței capitaliste cu valorile liberale ale revoluției sociale din anii '70-'80, precum și cu promisiunile ei utopice de emancipare.[15] Pe parcurs,

[14] În original: *kosmopolitisch orientierten Bewusstseinsindustrie*, concept al eseistului german Hans Magnus Enzensberger din *Baukasten zu einer Theorie der Medien* (1970), unde descrie mass-media ca un instrument principal al „industriei conștiinței" (n. tr.).

[15] Acesta este unul dintre felurile în care capitalismul dornic să se adapteze societăților în schimbare a cooptat momentul „1968", descris de Luc Boltanski și Ève Chiapello în *Le nouvel esprit du capitalisme*, Gallimard, Paris, 1999.

tehnocratica *pensée unique* neoliberală a fuzionat cu moralul *juste milieu* al unei comunități discursive internaționaliste. Supremația pe care acest discurs și-a impus-o în sălile de seminar îi folosește azi drept bază de operațiuni într-o luptă culturală atipică, în care moralizarea capitalismului cu extindere globală este însoțită de o demoralizare a celor cărora li se pare că interesele lor suferă de pe urma lui.

După ce timp de decenii prezența la vot a scăzut în democrațiile vestice, de puțină vreme pare să fi început să-și revină, mai ales în rândul păturii de jos. Însă de această redescoperire a democrației ca instrument de corecție beneficiază numai noile partide și mișcări care perturbă sistemele politice naționale. Iar partidele mainstream, care de multă vreme sunt înrudite între ele și contopite cu aparatul de stat, și experții lor în comunicare văd în aceste noi partide un pericol de moarte pentru „democrație" și pretind să lupte împotriva lor în numele ei. Iar unul dintre conceptele folosite în această luptă, un concept care și-a făcut foarte repede loc în inventarul conceptual postfactual, este cel al „populismului", cu care sunt descrise organizații și curente de dreapta sau de stânga, care se împotrivesc logicii TINA a unei politici „responsabile" într-o lume a globalizării neoliberale.

Conceptul de „populism" are o lungă istorie, care coboară până în perioada Epocii Progresiste a Statelor Unite din anii '20 și până la partidul de muncitori și țărani al lui Robert M. La Follette (1855-1925, candidat la prezidențiale al Partidului Progresist în 1924). Mai târziu, „populismul" a devenit o etichetă mai degrabă neutră pentru ideologia mișcărilor

politice latino-americane, care se înțelegeau pe ele însele ca luptând de partea „poporului" împotriva unei „elite" autoproclamate, care căuta doar îmbogățirea proprie.[16] De câțiva ani, populismul este folosit în toată lumea de către partidele și mass-media asociate internaționalismului liberal drept etichetă generală polemică ca să desemneze noile și insistentele mișcări de opoziție care cer alternative la o internaționalizare chipurile fără alternativă. Ideea clasică de populism este cea a unui popor care acționează ca forță unitară în conflictele politice pentru a alunga de la putere o elită minoritară, ostilă păturilor de jos. Această reprezentare nu are încărcătură ideologică de dreapta sau de stânga, fiind folosită de ambele părți ale spectrului politic. Asta le-a permis devotaților globalizării să adopte mai ușor denumirea, fiindcă le oferă posibilitatea să ignore diferențele și să-i pună pe Trump și Sanders, Farage și Corbyn, precum și, în Germania, pe Petry și Wagenknecht în aceeași grămadă propagandistă.[17]

Ruptura dintre cei desemnați de alții drept populiști și cei care-i descriu astfel reprezintă astăzi linia de conflict dominantă în societățile cuprinse de criză ale capitalismului financiar. Problema care ne privește este nici mai mult, nici mai puțin decât relația capitalismului global cu organizarea statală. Nimic nu polarizează societățile capitaliste de azi

[16] Ernesto Laclau, *On Populist Reason*, London: Verso, 2005; Chantal Mouffe, *Agonistics. Thinking The World Politically*, London: Verso, 2013.

[17] Populiștii le întorc favoarea, descriind toți exponenții doctrinei TINA, indiferent de origine, drept parte a aceleiași elite indistincte a globalizării.

mai mult decât conflictele privind necesitatea și legitimitatea politicii naționale, în care identitățile și interesele se topesc laolaltă și provoacă niște declarații de război de-o parte și de alta de o intensitate cum nu s-a mai văzut de la sfârșitul Războiului Rece încoace. În războaiele confesionale [*Glaubenskriegen*] care pot escalada oricând în campanii de distrugere morală, sunt antrenate cele mai sensibile și adânci niveluri ale identității sociale și individuale, unde se decide în privința respectului și a disprețului, incluziunii sau excluziunii, recunoașterii sau excomunicării.[18]

Caracteristică acestei politici a internaționalizării este tocmai coerența reacțiilor pe care aceste „elite" (un nume pe care, aprobator, și-l dau ele însele și pe care – peiorativ – li-l dau „populiștii") le au la adresa noilor partide. În uniformul vocabular internaționalist, „populismul" este tratat mai degrabă ca o problemă cognitivă: susținătorii săi sunt chipurile oameni care caută „soluții simple" fiindcă nu înțeleg de fapt soluțiile complexe (pe care forțele consacrate ale internaționalismului li le oferă neobosite și cu succes); iar reprezentanții acestor oameni sunt cinici, care promit „poporului" doritele „soluții

[18] Dimensiunea internațională a conflictului este și mai interesantă. Internaționala Internaționalistă avertizează împotriva Internaționalei Naționaliste, care ar trebui confruntată în numele democrației – și invers. Uneori, se vorbește chiar despre o Internațională Autoritaristă, care trebuie confruntată pe plan extern și intern de Internaționala Neoliberală. (Punându-se astfel semnul egalității între naționalism și autoritarism.) De fapt, liderii așa-numitelor partide populiste europene, dar și Trump sau dictatorul în devenire al Turciei, fac adesea comentarii pozitive despre Rusia.

simple", deși se știe foarte bine că nu există nicio alternativă la soluțiile complexe ale tehnocraților. În această logică, ascensiunea noilor partide poate fi explicată drept o Mare Regresie a Oamenilor Mărunți care se manifestă ca lipsă de educație și ca lipsă de respect față de cei educați. O astfel de situație încurajează „discursuri" care cer abolirea referendumurilor sau cedarea deciziilor politice unor autorități și experți nepolitici.

În viața de zi cu zi avem de-a face deci cu o descetățenire [*Ausbürgerung*] morală și culturală a partidelor anti-globalizare și a suporterilor lor. După ce sunt declarați imaturi din punct de vedere cognitiv, se denunță moral propunerile celor care cer o nouă politică națională în numele protejării împotriva riscurilor și efectelor colaterale ale internaționalizării; strigătul de luptă, care ar trebui să readucă la viață amintirile războiului și ale rasismului, este „etno-naționalism". Etno-naționaliștii nu pot face față nici provocărilor morale, nici celor economice ale globalizării – ale „competiției globale"; „anxietățile și grijile lor", ni se spune în mod oficial, trebuie luate în serios, dar numai în sensul ajutorului social. Protestele împotriva degradării morale și materiale sunt bănuite de fascism, mai ales acum când foștii avocați ai claselor plebee au trecut între timp în tabăra globalizării, iar vechii lor clienți nu mai au la dispoziție pentru a-și articula plângerile împotriva presiunii modernizării capitaliste decât un material lingvistic brut, prepolitic, al unei vieți de privațiune zilnică. Așa se ajunge la încălcări dese ale regulilor limbajului public civilizat, care provoacă indignare „la vârf", dar și mobilizare „jos". În același timp, perdanții și

oponenții internaționalizării eludează cenzura morală, părăsind mass-media publice și exprimându-se pe rețelele de socializare, apelând astfel la cea mai internaționalizată dintre toate infrastructurile pentru a-și crea propriile cercuri de dialog, în care nu trebuie să se teamă că vor fi judecați cu superioritate de alții ca fiind înapoiați cultural și moral.[19]

Izolarea

Printre lucrurile uimitoare din anul 2016 se numără nu doar felul în care Brexit și Trump au surprins publicul liberal, ci și științele sociale. Nimic nu documentează mai bine ruptura din societățile globalizate neoliberale decât uluirea elitelor ei de putere și discursive în fața întoarcerii refulaților, a căror apatie politică trebuie să fi fost înțeleasă drept o resemnare înțeleaptă. Chiar și „excelentele" și foarte bine dotatele universități americane de pe coasta de Vest și de Est au eșuat ca sisteme de avertizare timpurie. Era evident că prin sondaje de opinie bazate pe interviuri telefonice de douăzeci de minute nu se putea afla mare lucru despre starea societăților cuprinse de criză și destabilizate din prezent. Pare să fi crescut numărul celor care văd în cercetătorii sociali spioni ai unei puteri străine, care trebuie evitați sau, când asta nu se poate, cărora li se dau răspunsurile pe care vor să le audă, pentru a evita o eventuală dezaprobare. Astfel se confirmă în mod patologic iluziile „elitelor" despre starea

[19] În Germania, AfD are mai mulți fani pe Facebook decât oricare alt partid.

propriilor societăți. Doar foarte puțini cercetători sociali par să înțeleagă astăzi ce se întâmplă în partea de jos a societății; cine a citit, de pildă, cartea lui Robert Putnam, *Our Kids: The American Dream in Crisis*, n-ar fi putut să fie surprins de victoria lui Donald Trump.[20]

Va mai dura multă vreme până când stânga cosmopolitizată va înțelege evenimentele din 2016. În Marea Britanie, suporterii lui Blair rămași în partidul laburist au crezut că pot să convingă vechii votanți să voteze împotriva Brexit enumerându-le pe îndelete avantajele economice ale unei rămâneri în Uniunea Europeană, fără să pună însă în discuție distribuirea inegală a acestor avantaje. Dar faptul că acest electorat și-ar fi putut dori ca interesele lui să fie mai bine apărate decât acelea ale uniunii internaționale nu i-a trecut prin minte publicului liberal desprins de experiența vieții de zi cu zi a grupurilor și regiunilor în declin din propria țară. Iar mulți votanți nu păreau dispuși să înțeleagă că solidaritatea internațională muncitorească în secolul XXI ar presupune obligația de a renunța la propriul loc de muncă în favoarea unei competiții globale de nestăpânit.

Interregnum

La ce să ne așteptăm acum? Demontarea lui Trump a mașinii-Clinton, Brexit și eșecurile lui Hollande și Renzi, care s-au petrecut toate în același an, marchează o nouă fază

[20] Robert D. Putnam, *Our Kids: The American Dream in Crisis*, New York, Simon and Schuster, 2015.

în criza sistemelor de stat capitaliste transformate de neoliberalism. Pentru a descrie această fază, propun termenul de „interregnum" folosit de Antonio Gramsci[21]: o perioadă de durată nedeterminată, în care vechea ordine e pe moarte și cea nouă încă nu se poate impune. Vechea ordine, în cazul nostru, este lumea capitalismului global zdruncinată de asaltul barbarilor populiști în 2016, o lume ale cărei guverne și-au neutralizat democrațiile naționale în manieră postdemocrată, pentru a nu pierde legătura cu expansiunea globală a capitalului, amânând intervențiile democratic-egalitare în piețele capitaliste prin invocarea unei democrații globale a viitorului. Cum va arăta această nouă ordine [mondială] care încă n-a fost creată nu se poate ști, cum e de altfel de așteptat într-un interregnum. Până o să apară, spune Gramsci, vom avea de-a face cu „fenomene patologice de toate felurile".

Un interregnum în sensul lui Gramsci definește o perioadă de extremă nesiguranță în care familiarele relații de cauză și efect își pierd forța și oricând pot surveni lucruri neașteptate, periculoase, grotești, ieșite în afara tiparelor obișnuite. Acest lucru se întâmplă și pentru că linii de dezvoltare disparate înaintează în paralel fără să fie reconciliate, provocând permanent configurații instabile și apariția unor șiruri de *evenimente surprinzătoare* în locul *structurilor previzibile*. Printre cauzele acestei noi imprevizibilități se numără și faptul că – o consecință a revoluției populiste – clasele politice ale capitalismului neoliberal sunt obligate să aplece

[21] Wolfgang Streeck, *How Will Capitalism End?*, London und New York: Verso, 2016, pp. 35-46.

tot mai mult urechea la populațiile naționale. După decenii de favorizare a instituțiilor care promovează globalizarea, democrația națională începe să fie folosită iarăși drept canal pentru exprimarea nemulțumirilor de jos în sus. S-a dus epoca unei distrugeri a liniilor de apărare naționale, ca răspuns la presiunea de raționalizare aplicată de piețele internaționale. Victoria lui Trump a exclus deja posibilitatea unui al doilea referendum în Marea Britanie după modelul UE conform căruia „vă lăsăm să votați până când rezultatul e cel dorit". Electoratul trezit recent la viață va răbda tot atât de puțin presupusele necesități economice lipsite de alternativă pe cât de puțin rabdă afirmația despre imposibilitatea controalelor la graniță. Partidele care s-au bazat pe responsabilitate trebuie să învețe din nou ce înseamnă receptivitatea[22], sau vor fi nevoite să lase locul altor partide.

Remarcabilă retorică „One Nation" a noului prim-ministru britanic arată că aceste fenomene n-au fost ignorate de o parte a conducerii politice. Încă din discursul ei de candidatură la funcția de prim-ministru din 11 iulie 2016, May a început să ceară lucruri care nu se mai auziseră din anii '80, nici măcar din partea conducerii Partidului Laburist: lupta împotriva inegalității, o mai echitabilă fiscalizare a veniturilor mari, un sistem de educație mai bun, prevederea ca muncitorii să aibă un cuvânt de zis în întreprinderi, protejarea locurilor de muncă britanice împotriva externalizării

[22] Peter Mair, „Representative versus responsible government", *MPIfG Working Paper*, nr. 09/8 (septembrie 2009); disponibil online la: http://www.mpifg.de/pu/workpap/wp09-8.pdf (accesat în noiembrie 2016).

și, pe lângă toate acestea, o limitare a migrației. Faptul că ieșirea Marii Britanii le-a amintit, cel puțin inițial, politicienilor britanici că sunt în primul rând responsabili de alegătorii lor, se vede și într-un discurs al lui May, din noiembrie 2016, adresat Confederation of British Industry, în care explică rezultatul referendumului prin „dorința oamenilor de o economie mai puternică și mai echitabilă"[23].

Programul neoprotecționist al lui May confruntă stânga social-democrată cu o serie de întrebări inconfortabile. Chiar și Trump ar putea deveni o problemă pentru stânga dacă ar încerca să aplice politicile fiscale și industriale promise, iar inteligentul Bernie Sanders chiar i-a oferit sprijinul de câteva ori, atât pentru redezvoltarea vechii regiuni industriale care a continuat să decadă în cei opt ani sub Obama, precum și pentru un program „keynesian" de reconstrucție a infrastructurii naționale. Pentru asta, însă, ar fi nevoie de o creștere a îndatorării [publice] care, cuplată cu o reducere a taxării, corespunde rețetei neo-keynesiene preferată de economiștii și politicienii de stânga moderată („sfârșitul austerității"). Dată fiind opoziția a ceea ce a mai rămas din Tea Party, aceste măsuri nu pot trece în Congres decât cu ajutorul democraților. Același lucru ar fi valabil și pentru o altă măsură la care chipurile Trump se gândește: politica „banilor aruncați din

[23] N. N., „May will niedrigste Unternehmenssteuern der G20", *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (21 noiembrie 2016); disponibil online la: http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/wirtschaftspolitik/theresa-may-will-niedrigste-unternehmenssteuern-der-g20-14537468.html (accesat în noiembrie 2016).

elicopter" [*helicopter money*][24], pentru care ar mai fi nevoie de cooperarea băncii centrale, FED.

Oricum, nicio politică postglobalistă, neoprotecționistă ca cea a lui Trump sau May nu va putea asigura o creștere stabilă, acces mai mare și mai bun la piața muncii, o demantelare a datoriei publice și private ori încrederea în monedele naționale. Capitalismul crizei [*Krisenkapitalismus*] financiarizat de astăzi nu este controlabil nici de jos la nivel național, nici de sus la nivel internațional: el atârnă doar de firul subțire al unei politici monetare „neconvenționale" care încearcă în van, cum bine se știe, să producă creștere economică prin rate negative ale dobânzilor și printr-o creștere aventuroasă a masei monetare, operată prin cumpărarea de titluri financiare prin intermediul băncilor centrale. Reformele structurale neoliberale, despre care experții cred că ar fi un pas complementar necesar în această situație, se împotmolesc în țările în care ar putea să funcționeze întrucâtva, pentru că populația se opune „globalizării" felului său de viață. În același timp, inegalitatea economică crește și pentru că sindicatele și statele și-au pierdut sau au cedat puterea în fața pieței globale. Distrugerea inconturnabilă a instituțiilor naționale de redistribuire economică și dependența excesivă de politicile centrale, monetare, ale băncii naționale (văzute ca măsuri economice de ultimă instanță) au transformat capitalismul într-un fenomen neguvernabil, nici prin metode „populiste", nici prin cele tehnocrate.

[24] Idee lansată în 1969 de Milton Friedman, ca metodă de a resuscita o economie apatică. Măsura este luată în calcul tot mai des în ultimii ani (n. tr.).

Dar ne putem aștepta la conflicte politice pe plan intern și-n situațiile cu încărcătură culturală simbolică. Oare reevaluarea pozitivă din prezent, pe criterii „populiste", a nativilor va aduce cu sine și o reevaluare negativă a imigranților (în sens larg)? Și va putea stânga să plătească un tribut cultural credibil celor care tocmai s-au trezit din apatie? Deja s-au spus prea multe lucruri la mânie, chiar dacă ignorăm faptul că o reconciliere probabil i-ar îndepărta pe suporterii îmburgheziți ai stângii din clasa de mijloc cosmopolită. Iar Trump, May și alții vor fi tentați ca, în cazul unor eșecuri economice, să arunce vina – diversionist – într-un mod mai mult sau mai puțin subtil pe minoritățile etnice sau de alt fel. Urmarea n-ar putea să fie decât o revoltă a civilizaților și necivilizaților deopotrivă.

La nivel internațional, lucrurile ar putea fi mai puțin dramatice, cel puțin la început. Noii protecționiști naționali, spre deosebire de Obama, Blair, Clinton și chiar Sarkozy, Hollande și Cameron, poate chiar și Merkel – „ultima mare protectoare a Vestului liber"[25] –, n-au ambiții de protejare a drepturilor omului în China și Rusia sau în Africa și Orientul Apropiat. Cine e un fan al intervențiilor umanitare în sens larg probabil va regreta acest aspect. Lipsa de toleranță a rușilor pentru grupuri culturale ca Pussy Riot nu va trezi niciun reflex

[25] Alison Smale/Steven Erlanger, „As Obama exits world stage, Angela Merkel may be the liberal West's last defender", *The New York Times* (12 noiembrie 2016); disponibil online la: http://www.nytimes.com/2016/11/13/world/europe/germany-merkel-trump-election.html (accesat în noiembrie 2016).

misionar în guvernele care după 11/9[26] se vor orienta tot mai mult asupra problemelor interne. În SUA, Victoria Nuland (*Fuck the EU!*) n-a fost totuși numită secretar de stat, iar cei din grupul de lucru pentru drepturile omului din Departamentul de Stat s-au întors fiecare la catedra lui universitară. Planurile SUA de a trage Rusia postsovietică într-un nou Război Rece s-au topit ca zăpezile de altădată. Odată cu ele, planurile de a primi Ucraina în UE și NATO, și de a răpi astfel Rusiei porturile de la Marea Neagră, s-au topit și ele în același fel, precum și proiectele pentru schimbarea regimului în țări ca Siria. China ar putea lua locul Rusiei, căci președintele Trump va trebui s-o convingă să renunțe la o cotă-parte din piața americană, în timp ce ar trebui să continue totuși să cumpere și să păstreze obligațiuni ale trezoreriei americane.

În acest context insuficient structurat al începutului de interregn, cu disfuncționalitățile sale instituționale și lanțurile sale cauzale haotice, populiștii care au pătruns în aparatele de putere ale statelor sunt o sursă în plus de nesiguranță. Începutul interregnului pare un moment napoleonian: totul pare posibil, deși nimic nu are urmări, cu atât mai puțin din cele dorite, căci în revoluția neoliberală societatea a redevenit un „sac de cartofi"[27]. Noii protecționiști nu vor pune

[26] Alegerile prezidențiale americane au avut loc în 8 noiembrie și Trump a fost anunțat câștigător a doua zi, în data de 9, de unde și 11/9 (n. tr.).

[27] Karl Marx, *Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte*, Editura pentru literatură politică, București, 1954. [Trimitere la un fragment din primul capitol al lucrării, în care se discută organizarea societății franceze

capăt crizei capitalismului; dar ei repun politica în joc, reamintindu-le de ea pentru multă vreme celor din păturile de jos și mijlocii care au avut de pierdut de pe urma globalizării. Nici măcar stânga, sau ce-a mai rămas din ea, nu știe cum o să arate această trecere de la capitalismul neguvernabil al prezentului la un viitor mai ordonat, mai puțin amenințat și amenințător, iar pentru asta nu trebuie decât să te gândești la Hollande, Renzi, Clinton. Dar dacă totuși vor vrea să mai joace un rol, atunci vor trebui să învețe din lecțiile eșecului „guvernării globale" și al politicii identitare. Printre aceste lecții se numără: cei care rămân pe dinafara așa-numitei „societăți a cunoașterii" să nu fie lăsați pradă sorții, și prin urmare dreptei, din motive estetice; nu se poate impune în mod durabil cosmopolitismul în dauna „oamenilor de rând", nici măcar cu mijloace de coerciție neoliberale; statul național nu poate fi deschis decât *cu* cetățenii săi și nu *împotriva* lor.

În cazul Europei, asta înseamnă că cei care vor prea multă integrare vor provoca conflicte și vor sfârși prin a avea mai puțină integrare. Politica identitară cosmopolită a clasei politice conducătoare din epoca neoliberală, alimentată parțial din vechiul universalism al stângii, generează drept reacție o politică identitară națională, iar măsuri de reeducare antinaționale impuse de sus vor produce drept reacție la bază un naționalism antielitist. Cine amenință moral și economic o societate cu disoluția va stârni rezistența tradiționaliștilor.

pe baza unor unități economice agricole autosuficiente, care nu se ajută și nu comunică între ele. Sensul este, deci, cel de izolare socială (n. tr.).

Asta pentru că toți cei care se pomenesc expuși incertitudinilor pieței globale, al cărei control le-a tot fost promis, dar pe care nu l-au primit niciodată, preferă să nu dea vrabia din mână a unei democrații naționale pe cioara de pe gard a unei societăți democratice mondiale.

Traducere din germană de Iulian Bocai

14. Dragă președinte Juncker

David Van Reybrouck

Dragă președinte Juncker,

Uniunea Europeană s-ar putea sfârși foarte curând. Referendumurile de ieșire din uniune, ascensiunea populismului, transformările alianței transatlantice, noile ambiții imperiale ale Rusiei învecinate, eșecul Primăverii Arabe, criza refugiaților, terorismul, pierderea generală de încredere în sistemul politic... Toate aceste dezvoltări sociale și politice din ultimii câțiva ani au dus la o slăbire rapidă a ceea ce păruse o organizare a vieții publice solidă și cuprinzătoare.

Fără precedent în istorie, traiectoria Uniunii Europene din ultimii cincizeci de ani a fost una de expansiune și sporire a puterii. Ceea ce începuse ca un proiect de elită între două țări în anii postbelici – „haideți să unim industriile de oțel greu ale Franței și Germaniei, ca să nu se mai poată reînarma fără să știe unii de alții" – a devenit cel mai puternic nivel de decizie politică pentru jumătate de miliard de cetățeni. A fost cu adevărat un proiect extraordinar.

În noiembrie 2014, ați fost instalat ca al 12-lea președinte al Comisiei Europene care, împreună cu Consiliul European, este cea mai importantă ramură executivă a Europei. Ați putea deveni ultimul președinte.

Acum câțiva ani, un amic, artistul bruxellez Thomas Bellinck, a construit un muzeu temporar al visului european. Numele în esperanto era „Domo de Eŭropa Historio en Ekzilo" – casa istoriei europene în exil. L-ați vizitat? Se prezenta drept „prima expoziție internațională a vieții în fosta Uniune Europeană". Ducea vizitatorii „cu jumătate de secol în trecut, la începutul secolului XXI", unde puteau vedea rămășițele unui proiect politic la câteva decenii după ce se prăbușise. Muzeul însuși părea decăzut și sărăcăcios, genul de instituție mică condusă de câțiva voluntari și colecționari în după-amiezile de sâmbătă, câteva camere întunecate pline de tăieturi îngălbenite din ziare din anii 2010 și niște vitrine prăfuite în care puteai găsi muște moarte. Primul lucru pe care-l puteau vedea vizitatorii era o copie ștearsă a Premiului Nobel pentru Pace dat Uniunii cu multă vreme în urmă, în de mult uitatul an 2012. Muzeul, care în realitate era doar o instalație artistică foarte inteligentă, și-a deschis porțile în Bruxelles, Viena, Atena, Rotterdam, Wiesbaden etc.

Totul părea o hiperbolă amuzantă, domnule Juncker, dar artistul era foarte sincer. Acest proiect remarcabil ar putea să nu mai existe într-o zi. Arta bună poate uneori să fie vizionară, dar mă întreb dacă Thomas Bellinck ar fi putut să prevadă cât de repede avea să se desfășoare Marea Regresie. Privind în urmă, anul 2016 s-ar putea dovedi momentul în care se ajunge la punctul critic.

După Brexit și victoria lui Trump, am văzut mii de analize și comentarii în timp real. Am putut citi totul despre ce e în

neregulă cu politicienii, partidele și chiar cu popoarele – dar, în mod surprinzător, foarte puțin despre ce e în neregulă cu procedurile. Încă este o erezie să te întrebi dacă nu cumva alegerile, în forma lor curentă, nu sunt cumva o tehnologie datată pentru a converti voința colectivă a poporului în acte de guvernământ și politici.

Cum Marea Regresie are multe origini, va avea fără îndoială nevoie de multe remedii. Dar în această scrisoare vreau să mă concentrez asupra unei dimensiuni care mi se pare extrem de importantă: felul în care practicăm democrația. Sunt interesat de procedurile practice și interfețele mundane pe care le folosim ca să facem democrație. Firește, asta are de-a face cu pregătirea mea. Sunt, de profesie, arheolog: condițiile practice ale lumii materiale nu sunt, în opinia mea, doar de o importanță secundară, ci ele constituie lumea. Instrumentele dau formă rezultatelor. Sau, cum a spus Churchill când se dezbătea cum să arate reconstrucția Camerei Comunelor după ce fusese distrusă de bombardamentele nemților: „Noi dăm formă clădirilor noastre și după aceea ele ne dau formă nouă."

Instrumentele pe care le avem la dispoziție pentru a lăsa oamenii să-și exprime părerea sunt alegerile și referendumurile. Dar sunt oare aceste unelte cele mai bune de care dispunem? Oare cetățenii invitați să ia decizii majore legate de viitorul societății lor le iau cel mai bine în penumbra cabinei de vot, în spatele unei perdele trase, fără nicio obligație să se informeze sau fără vreo șansă formală să delibereze mai întâi cu alții? Să fie acest vechi ritual al votării

cel mai bun pe care-l putem găsi la începutul secolului XXI în ce privește deciziile colective? Sunt aceste mijloace cele mai adecvate pentru a lăsa oameni să-și exprime visele și preferințele politice?

Mă îndoiesc. Și aș susține chiar că avem nevoie urgentă de o reînnoire a felului în care facem democrație, solicitând o reformă a procedurilor care să readucă oamenii înapoi în cadrul procesului democratic și care să vindece unele dintre simptomele și maladiile descrise mai sus.

La alegeri, poate îți dai votul, dar îl și dai pe mâna altcuiva pentru următorii câțiva ani. Acest sistem de delegare printr-un reprezentant ales poate că a fost necesar în trecut – când comunicarea era înceată și informația limitată –, dar nu mai are nicio legătură cu felul în care cetățenii interacționează unii cu alții astăzi.

Chiar trebuie să rămânem fideli unei proceduri care datează de la sfârșitul secolului XVIII, mai ales când e atât de des pervertită într-un carnaval de promisiuni, sponsorizare și scorneli? Să pui ștampila pe un chenar cu numele cuiva să fie oare cea mai bună metodă pe care-am găsit-o în epoca informației, comunicării și a educației în masă? Alegerile sunt combustibilii fosili ai politicii: pe vremuri au dat un imbold politicii, acum provoacă o serie cu totul nouă de pericole. Referendumurile nu sunt nici ele mai bune. Într-un referendum, întrebăm oamenii ce gândesc despre lucruri la care n-au fost datori să se gândească – deși sigur au fost bombardați de toate formele de manipulare la care te poți gândi în cele câteva luni dinaintea votului.

De câteva decenii deja, referendumurile au fost propagate ca mijloace utile care să construiască o punte între politicieni și cetățeni. Se spune că prin referendum individul poate să recâștige o parte din puterea substanțială pe care el sau ea o cedează în tradiționala democrație reprezentativă. Cetățenii nu-și deleagă în întregime puterea de decizie, ci le rămâne un cuvânt de spus în privința anumitor măsuri politice dintre două momente electorale. Dar în loc să construiască o punte între cei guvernați și cei care guvernează, majoritatea referendumurilor recente au creat rupturi noi și tot mai mari între cele două părți. Brexit, referendumul olandez pe marginea tratatului de asociere cu Ucraina, referendumul italian despre reforma parlamentară, referendumul columbian despre tratatul de pace cu FARC, toate acestea ne-au învățat un lucru: atunci când consultările publice sunt reduse la întrebări de tipul DA/NU, cărora trebuie să li se dea un răspuns în cabina de vot, atunci referendumurile nu unesc țările, ci continuă să le dividă.

Nu pot înțelege cum se poate ca probleme politice complexe, cum ar fi calitatea de membru al UE sau reforma parlamentară pot fi rezolvate printr-o singură lovitură cu toporul bont al referendumului. Nu pot înțelege cum operațiile pe cord deschis constituționale pot fi făcute cu un bisturiu ruginit în mâna unor cetățeni a căror competență e nesigură.

Deși posibilitatea participării substanțiale este în mod cert o îmbunătățire dacă o compari cu prezența de la alegeri, referendumurile creează noi dificultăți. În primul rând, nu avem de unde ști dacă cetățenii sunt informați sau nu.

Chiar și într-o campanie corectă și echilibrată, lipsită de minciuni (o raritate în zilele noastre), sau chiar și cu un guvern care oferă informație factuală, obiectivă (cum este cazul în Elveția), încă nu avem nicio garanție că cei care votează sunt informați cum trebuie.

În al doilea rând, nu avem de unde ști de ce oamenii votează pentru un lucru sau pentru celălalt. Într-un referendum, primești adesea răspunsuri pentru întrebări pe care nici nu le-ai pus. S-ar putea ca miza să fie o anumită măsură politică, dar o parte considerabilă a electoratului ar putea profita de ocazie pentru evalua performanța generală a guvernului. Așadar, referendumurile pot uneori să funcționeze ca niște evaluări semestriale ale guvernului sau chiar ca niște alegeri anticipate. Lucrurile devin și mai bizare când șefi de guvern ca David Cameron sau Matteo Renzi își leagă în mod explicit propria carieră politică de rezultatul referendumului. Pe lângă faptul că își supraestimează masiv propria popularitate, acești lideri nu reușesc decât să tulbure apele și mai mult. În acest caz, primești răspunsul pentru o întrebare care a fost pusă explicit, dar care nici măcar nu era pe buletinul de vot.

Așa că alegerile și referendumurile sunt instrumente imperfecte pentru a le permite oamenilor să-și exprime idealurile politice. Atât Brexit, cât și Trump ilustrează în mod dureros drumul pe care au ales să pornească toate democrațiile vestice: cel în care democrația e redusă la vot.

Dacă refuzăm să reînnoim tehnologia noastră democratică, vom descoperi că sistemul nu mai poate fi reparat; 2016 a devenit deja cel mai prost an al democrației după 1933.

Donald Trump nu este o excepție bizară, ci rezultatul foarte logic al unui sistem democratic care combină o procedură de vot din secolul XVIII cu ideea de secol XIX a sufragiului universal, invenția de secol XX a mass-media și cultura rețelelor sociale online de secol XXI.

După revoluțiile americană și franceză, alegerile nu au fost introduse pentru a face posibilă democrația, ci pentru a da putere unei „aristocrații naturale", așa cum a numit-o Thomas Jefferson, unul dintre părinții fondatori ai Statelor Unite. Puterea nu mai putea fi lăsată pe mâinile celor cu titluri nobiliare, castele și terenuri de vânătoare, ci trebuia cedată oamenilor care se remarcaseră prin competență intelectuală și excelență morală. Cuvintele „elite" și „alegeri" sunt legate etimologic: alegerile sunt procedura prin care se creează o nouă elită.

Marea contribuție a filozofului francez Bernard Manin a fost să dezvăluie suportul aristocratic al guvernelor reprezentative moderne.[1] În secolele XIX și XX, procedura în mod esențial aristocratică a votului a fost democratizată extinzând dreptul de a vota tot mai multor cetățeni: fermieri, muncitori în fabrici, femei, oameni tineri, nou-veniți. Dar acesta a fost un proces mai degrabă de democratizare cantitativă decât calitativă: tot mai mulți oameni puteau vota, dar vasta majoritate a cetățenilor nu aveau încă voce. Punerea unei ștampile la intervale regulate de timp era modul în care masele se puteau exprima în privința guvernanților.

[1] Bernard Manin, *Kritik der repräsentativen Demokratie*, Berlin: Matthes & Seitz, 2007.

Mass-media, ca ziarele, radioul și televiziunea, au fost canalele de comunicare cheie între politicieni și cetățeni în secolul XX. În ultimul sfert al secolului trecut a avut loc o comercializare remarcabilă a acestora, transformând puternic structura și natura sferei publice. Între vârful piramidei (cei aflați la putere) și baza ei (poporul), zona intermediară a fost organizată nu atât de societatea civilă, cât de mecanismele pieței de media.

Ascensiunea internetului interactiv la începutul secolului XXI a adus cu sine o nouă schimbare fundamentală. Rețelele sociale au transformat consumatorii pasivi ai informației în producători și distribuitori activi. În vreme ce democratizarea informației a fost prezentată cândva ca un pas fenomenal spre o mai mare egalitate, acum a devenit clar că internetul în faza sa actuală este mult mai puțin egalitar, deschis și democratic decât s-a crezut. Informația ajunge la noi prin algoritmii secreți a două mari companii americane. Facebook știe ce ne place și ne dă mai mult din ce ne place. Încetul cu încetul, cădem în această bulă confortabilă a filtrelor, în care putem vorbi cu prieteni care gândesc la fel ca noi. Dacă oamenii din cealaltă parte îndrăznesc să vorbească cu noi, dacă se înfurie la lucrurile care nouă ni se par sacre, atunci îi numim troli. Ne-am îndepărtat destul de mult de idealul unui „discurs neimperativ" [*herrschaftsfreie Diskurs*] (Jürgen Habermas) între cetățeni cu viziuni diferite.

Dacă Facebook ridică aceste ziduri invizibile între noi, Google umple ambele laturi ale zidului cu conținut neverificat. Compania se consideră o platformă care face public ceea ce

este disponibil pe internet, nu un arbitru preocupat cu veridicitatea informației. În viziunea lor, negarea Holocaustului este la fel de validă ca cea de-a doua lege a termodinamicii. Drept urmare, „știrile false" (cum se numesc azi *minciunile* de pe vremuri) au devenit o trăsătură definitorie a vieții într-o societate modernă, știri generate voit și răspândite de rețele politice pentru a distorsiona opinia publică și pentru a inculca o neîncredere masivă față de media tradițională, care nu va mai fi văzută decât ca *Lügenpresse* [„presă a minciunilor", termen derogator la adresa presei, folosit de dreapta extremă germană, *n. tr.*].

Un zid, două lumi. Dacă cealaltă parte încearcă să ne vorbească, nu pot să fie decât troli. Dacă încercăm să vorbim noi cu ei, atunci nu putem să fim decât parte a *Lügenpresse*. Cu această mentalitate intrăm în cabinele de vot.

Mai sunteți surprins că Uniunea Europeană se duce de râpă, domnule Juncker?

Avem nevoie urgentă să creăm spații în care cetățenii să se poată reuni, pe internet sau în afara lui, în ciuda diferențelor lor, și-n care să aibă acces la informații de încredere pentru a putea delibera într-o manieră informată încotro trebuie să se îndrepte societatea. Și, de fapt, nu mai avem aceste spații. Sfera publică s-a micșorat și mai mult, iar democrațiile noastre suferă din cauza asta. Folosim proceduri vechi în contexte cu totul noi. Călătorim cu trăsuri trase de cai prin zgomotul și claxoanele unei autostrăzi congestionate de secol XXI.

Refuzând să schimbăm procedurile, am făcut din dezordinea și instabilitatea politică trăsături definitorii ale

democrației vestice. Brexit, micul și prost gânditul joc electoral al lui David Cameron, ar putea să stârnească o reacție în lanț, cu țări ca Franța, Olanda și altele putând să decidă să țină referendumuri de ieșire din UE. Se înțelege de la sine că ieșirea a doi membri fondatori ai UE ar fi o lovitură fatală pentru visul european, cel mai mare efort de pacificare pe care istoria l-a cunoscut vreodată.

Nenumărate societăți vestice sunt afectate acum de ceea ce-am putea numi „sindromul oboselii democratice". Simptomele ar putea să includă febra referendumurilor, scăderea numărului membrilor de partide și prezență scăzută la vot. Sau impotență guvernamentală și paralizie politică – sub privirea atentă a mass-media și confruntându-se cu o răspândită neîncredere publică și cu revolte populiste. Sondajul World Values ne înfățișează un tablou foarte sumbru: mai puțin de jumătate dintre europenii tineri cred că este esențial să trăiești într-o democrație.[2] Dar nu democrația e problema. Votul este problema.

Aceasta este situația în care se află Uniunea Europeană, domnule președinte. Ne prăbușim. Discursul dumneavoastră despre Starea Uniunii din septembrie 2016 a recunoscut că Europa se află „cel puțin parțial, într-o criză existențială"[3].

[2] Roberto Stefan Foa, Yascha Mounk, „The democratic discontent", *Journal of Democracy* 27/3 (iulie 2016), p. 7, disponibil online la: http://www.journalofdemocracy.org/sites/default/files/Foa%26Mounk-27-3.pdf (accesat în ianuarie 2017).

[3] Jean-Claude Juncker, „State of the Union Address 2016: Towards a better Europe – a Europe that protects, empowers and defends"

Dar atunci de ce a fost reacția oficială atât de slabă? De ce nu vedem un efort creativ și concentrat care să se adreseze acestei crize? De ce nu vedem nici măcar o viziune nouă și îndrăzneață despre ce-ar putea reprezenta această Uniune?

Îmi dau seama că UE a fost mereu mai pregătită să urmeze proceduri lente decât să dea răspunsuri rapide. Nu e o țară, ci o rețea complexă de țări, unde consensul diplomatic are întâietate în fața conducerii carismatice. Dar noi am votat pentru dumneavoastră. Nu asta a fost ideea alegerilor din 2014, cu candidații ei și dezbaterile televizate pe Euronews? Nu trebuia să dea Europei o față? Să se asigure că facțiunea care câștiga majoritatea în Parlament ar fi prezidat și Consiliul? Ați câștigat. Acum trebuie să conduceți.

Însă până acum, UE a oferit cel mai prost răspuns posibil când a venit vorba de Brexit: a ridicat din umeri și s-a întors la procedurile tehnice de zi cu zi. „Ei bine, campania pentru ieșirea din UE a Marii Britanii a fost bazată pe atât de multe minciuni, așa că nu UE trebuie să-și facă introspecția. Sigur n-o să existe nicio reacție în lanț."

Dar ați dat cel mai prost răspuns posibil și alegerilor din SUA, criticându-l pe Trump pentru ignoranța lui: „Cred că vom pierde doi ani de zile, până va da ocol domnul Trump unei lumi pe care n-o cunoaște." Deși poate fi adevărat, respingându-i pe cei ca Farage, Trump și Johnson drept prostovani și mincinoși, în vreme ce refuzați să luați în serios frica

(14 septembrie 2016), disponibil online la: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-16-3043_en.htm (accesat în ianuarie 2017).

și furia votanților din spatele lor, nu faceți decât să puneți paie pe foc. Da, acea furie este parțial gonflată de o retorică populistă, dar o parte a ei este cât se poate de reală și merită atenția dumneavoastră totală.

Dacă democrația a devenit o luptă între troli și mincinoși, Uniunea Europeană a devenit tot mai mult o luptă între cetățeni și companii. Ce pe vremuri era un proiect pacifist de a aduce împreună industriile mai multor națiuni, cu scopul de a evita conflictul armat, acum a devenit o sursă de tensiuni între corporațiile private și cetățenii înfuriați.

Acum există din nou două Europe, ba chiar există și două Germanii separate. Dar de data aceasta nu sunt Est contra Vest sau capitalist *vs* comunist. Este o ruptură între cei care se simt reprezentați politic și cei care nu se simt – asta până când nu apare liderul populist. În acel moment, toate vechile resentimente își găsesc o supapă în noul lider.

Martin Schulz, actualul președinte al Parlamentului European și fost candidat-lance pentru socialiști, a îndrăznit recent să ceară o *Aufstand der Anständigen*, „o revoltă a oamenilor decenți", stigmatizând și demonizând astfel întregi teritorii europene ca fiind indecente, în același fel stupid în care Hillary Clinton a descris electoratul lui Trump ca „o adunătură de deplorabili". Cu totul straniu, căci eu aveam impresia că social-democrația înseamnă să-ți pese de cei neprivilegiați.

Pentru Guy Verhofstadt, concurentul dumneavoastră în poziția de candidat-lance, lui Trump nu trebuie să i se răspundă cu mai multă democrație în Europa, ci cu mai multă

apărare. Ca și cum cel mai mare pericol n-ar veni dinăuntru! Cea mai mare amenințare a Uniunii Europene acum nu este Rusia, ci Uniunea Europeană însăși. Herman Van Rompuy, însă, fostul președinte al Consiliului European, a declarat recent: „Îmi vine mereu să râd atunci când oamenii vorbesc despre deficitul democratic. Recunosc că UE trebuie să funcționeze mai bine, dar nu este nimic în neregulă în ce privește calitatea ei democratică."

De unde vine sentimentul acesta de superioritate, domnule Juncker? Să fie ceva specific generației dumneavoastră de lideri politici? Să fie ceva ce nici măcar nu vedeți? Fiindcă, în ciuda diferențelor dumneavoastră ideologice, păreți să cădeți de acord cu toții că oamenii încă n-au înțeles cât de mult bine le face UE. „Pace și prosperitate", repetați cu toții bucuroși, „de șaptezeci de ani încoace." Dar mai ține această mantră la cei confruntați cu violența globalizării și injustițiile unui sistem economic mondial pe care tocmai Europa l-a accelerat? Puteți să vă imaginați violența acestei epoci? Fermierii și muncitorii în fabrici își pierd locurile de muncă din pricina globalizării, iar angajații din clasa de mijloc își vor pierde în curând slujbele din pricina automatizării. Viitorul pare nesigur pentru tot mai mulți europeni, iar țapii ispășitori se găsesc cu ușurință. E mai ușor să dai vina pe musulmani decât pe roboți.

Știți de ce această fază a proiectului european e pe sfârșite? Pentru că în trecut Uniunea Europeană a fost mereu bazată pe consens, un consens care era obținut printre elitele conducătoare care mai apoi îl impuneau maselor de votanți.

Dar democrația nu e atât despre consens, pe cât este despre conflict. Și nici măcar nu e despre rezolvarea conflictelor, pe cât e despre faptul că trebuie să învățăm să trăim cu ele. Democrația încearcă să rezolve conflictele înainte să devină violente. În esența ei, democrația este așadar o celebrare a conflictului – dar am văzut foarte puțin din așa ceva la nivel european. Legile europene au semănat mai degrabă cu înțelegeri între domni decât cu niște compromisuri pentru care populația să fi dus lupte meticuloase.

Principalul motiv pentru care UE se dezmembrează este această distanță percepută între cetățeni și Bruxelles. E vremea ca cetățenii să aibă un cuvânt de spus asupra Europei, nu doar reprezentativ, ci participativ. Nu e suficient să pui ștampila pe buletinul de vot o dată la cinci ani. Unde anume este aici vocea calculată a poporului? Unde primesc cetățenii europeni șansa de a obține cea mai bună informație posibilă, de a discuta unii cu alții și de a decide colectiv asupra propriului viitor? Unde primesc cetățenii șansa de a croi destinul propriilor comunități? Cu siguranță nu în cabina de vot.

Ar trebuie să ne întoarcem la principiul central al democrației ateniene: recrutarea prin tragere la sorți. În vechea Atenă, marea majoritate a funcțiilor publice erau oferite prin tragere la sorți. Statele renascentiste ca Veneția și Florența funcționau pe aceeași bază și au cunoscut secole întregi de stabilitate politică. Cu tragerea la sorți, nu le ceri tuturor să voteze asupra unei probleme pe care puțini o înțeleg, ci alegi dintr-un eșantion aleatoriu al populației și te asiguri că înțeleg bine obiectul preocupării pentru ca în cele din urmă

să ia o decizie rezonabilă. Un anumit segment social informat poate să acționeze mai coerent decât o întreagă societate neinformată.

Haide, luați europenii în serios. Lăsați-i să vorbească. De ce să educi masele dacă încă n-au dreptul să vorbească? Uitați-vă la Irlanda, cea mai inovatoare democrație europeană. În toamna anului 2016, un eșantion aleator de o sută de oameni, trași la sorți, a fost adus în Adunarea Cetățenilor. Aceasta este o țară care are încredere în cetățenii ei, în loc să se teamă de ei. În 2017, au în plan să discute cinci subiecte, printre care avortul, referendumurile și schimbarea climatică. Vor invita toți experții pe care vor să-i audă. Această adunare este a doua de felul ei: între 2012-2014, o procedură similară le-a cerut cetățenilor irlandezi să facă recomandări de politici pe o serie de teme, inclusiv cea a legalizării căsătoriei între persoane de același sex. Propunerea lor de reformă constituțională a fost votată mai târziu într-un referendum național. A fost prima oară în istoria modernă când o constituție a fost amendată după deliberarea unui eșantion aleator de cetățeni. Așa, deci, s-ar putea face democrație în secolul XXI.

De ce să nu organizați o Adunare similară și pentru cetățenii Uniunii Europene? Fiecare stat membru ar putea oferi o asemenea selecție aleatoare de 100 de cetățeni timp de patru zile, ca să răspundă unei singure mari întrebări: *Cum facem Uniunea Europeană mai democratică înainte de 2020?* Din Portugalia până în Estonia, participanții ar lucra în același interval de timp cu aceleași materiale. Fiecare țară ar formula zece

recomandări. După trei luni, douăzeci de delegați de la fiecare convenție națională, aleși iarăși prin tragere la sorți, s-ar reuni la Bruxelles pentru a finaliza lista cu 25 de priorități comune care să fie avute în vedere pentru viitoarele politici.

Ar fi chiar posibil să supui această listă atenției publicului printr-un referendum. Dar un asemenea referendum n-ar putea lua forma tradiționalei întrebări DA/NU, ci un referendum cu mai multe opțiuni de răspuns. Pe buletinul de vot ar fi listate toate cele 25 de propuneri și li s-ar da votanților posibilitatea să marcheze trei dintre cele care li se par cele mai importante. Sau ar putea fi rugați să noteze fiecare propunere cu o notă de la unu la zece.

Referendumurile cu răspunsuri multiple combină partea mai bună a alegerilor cu partea mai bună a referendumurilor tradiționale: ca și cel bazat pe întrebările DA/NU, acesta ar fi despre ceva substanțial (și nu doar despre nume); ca la alegeri, votanții pot să aleagă din mai multe variante posibile (și nu doar una).

Oficialii europeni ar avea o sursă de inspirație în aceste două rezultate: lista cu cele 25 de priorități așa cum a fost ea gândită de adunarea cetățenilor, precum și rezultatul referendumului cu răspunsuri multiple.

Combinând adunările cetățenilor trași la sorți cu referendumurile cu răspunsuri multiple în care poate vota oricine, este o metodă grozavă de a îmbunătăți democrația: implică cetățenii în procesul de luare a deciziilor, așază opinia informată deasupra votului dat la sentiment, și nu divizează, ci unește societățile.

Asta ar reprezenta o schimbare reală. Lăsând cetățenii să vorbească, ați crea o agendă pentru acțiuni viitoare care a fost generată de jos în sus. Ați da cetățenilor un rol activ de jucat în crearea Europei proprii. Le-ați arăta celor care cer „mai multă Europa" și celor „care-și vor țara înapoi" un drum intermediar inovator între aceste două opțiuni. Ați crea o nouă dinamică între statele membre și Bruxelles. Și, mai important, ați aduce cele două Europe într-un dialog, fără să se mai rezume la diatribe pe internet.

Discursul dumneavoastră despre starea Uniunii, domnule președinte Juncker, menționa pe bună dreptate că „următoarele douăsprezece luni vor fi o perioadă crucială în care să oferim o Europă mai bună". Ați făcut apel chiar la „o Europă care dă putere". Din păcate, lucrurile n-au mers mai departe decât niște promisiuni pentru internet 5G și un corp de voluntari. Cu 5G, o să ajungem chiar mai repede în mica noastră bulă unde tronează știrile false. Cu un corp format din voluntari, sunt puține șanse ca un neonazist german, un refugiat din Siria și un hipster urban să se pomenească în aceeași încăpere. Cum de îndrăzniți să veniți cu soluții atât de slabe chiar în momentul în care UE agonizează? Provocările de astăzi sunt de un cu totul alt nivel: trebuie să restabilim încrederea într-un proiect unic, implicând cetățenii într-o dezbatere despre viitorul comunităților lor. Democrația nu este doar un guvernământ al oamenilor pentru oameni, ci și un guvernământ de către oameni. Avem mai puțin de-un an.

Traducere din engleză de Iulian Bocai

15. Tentația populismului

Slavoj Žižek

Putem vorbi de două generalizări eronate care sunt vehiculate astăzi în legătură cu societatea contemporană. Prima ar fi că trăim într-o eră a antisemitismului universalizat: după înfrângerea militară a fascismului, rolul jucat cândva de „evreu" (sau de reprezentarea antisemită a acestuia) este acum jucat de orice grup străin perceput ca o amenințare la adresa identității noastre: hispanicii, africanii, dar mai ales musulmanii pe care societatea occidentală contemporană îi tratează din ce în ce mai mult ca pe noii „evrei". Cealaltă generalizare eronată este că în urma căderii Zidului Berlinului au apărut o sumedenie de ziduri noi menite să ne separe de un „Celălalt" perceput ca periculos (zidul care desparte Israelul de Cisiordania, proiectul de a construi un zid între SUA și Mexic etc.). Nimic fals până aici, dar între cele două feluri de ziduri există o diferență crucială. Zidul Berlinului simboliza împărțirea lumii conform logicii Războiului Rece. Pe lângă funcția sa de barieră care ținea la distanță popoarele din statele comuniste „totalitare", el mai semnala și existența unei alternative – chiar dacă eșuată – la capitalism. În schimb, zidurile care se ridică astăzi sunt consecința căderii Zidului Berlinului (adică a dezintegrării orânduirii

comuniste), în niciun caz nu simbolizează diviziunea dintre capitalism și comunism, ci o diviziune strict imanentă orânduirii globale capitaliste. Într-o frumoasă mișcare hegeliană, când capitalismul reușise să-și învingă inamicul extern și să unifice lumea, diviziunea s-a întors în spațiul său propriu.

În ce privește prima generalizare, există o distincție evidentă între fascismul propriu-zis și populismul anti-imigrație al zilelor noastre.[1] Să ne reamintim premisa de bază a analizei marxiste a capitalismului: capitalismul este o domnie a abstracției; în capitalism, relațiile sociale sunt infiltrate, reglementate și dominate de abstracții, care nu sunt abstracții subiective, simple produse ale minților noastre, ci abstracții „obiective", care guvernează însăși realitatea socială, ceea ce Marx numea *Realabstraktion* sau „abstracție reală". Acestea se regăsesc în experiența noastră socială în capitalism: ne trăim viețile sociale resimțind direct faptul că sunt reglementate de mecanisme impenetrabile, ce se refuză oricărei reprezentări și nu pot fi întruchipate de indivizi – până și capitaliștii care i-au înlocuit pe vechii stăpâni[2] sunt înrobiți de puteri dincolo de controlul lor. Nu-i de mirare atunci că azi *prosopopeea*

[1] Mă bazez aici pe Alenka Zupančič, „AIMO" (în slovenă), *Mladina* (toamna 2016/2017).

[2] „Stăpânul" este o figură recurentă în textele filosofului Slavoj Žižek, făcând trimitere, printre altele, la teoriile lui Lacan și ale lui Alain Badiou; pe scurt: „stăpânul" este un lider charismatic care tranșează situații dificile prin autoritatea sa (oamenii au încredere în el că știe mai bine decât ei ce este de făcut). Potrivit lui Žižek, exemple de „stăpâni" sunt Winston Churchill, de Gaulle, Margaret Thatcher (n.tr.).

ideologică își trăiește zilele ei de glorie: pieţele au început din nou să vorbească ca și cum ar fi persoane în carne și oase, exprimându-și „îngrijorarea" în legătură cu ce se va întâmpla dacă alegerile nu produc un guvern mandatat să continue programul de austeritate fiscală.

„Evreul" (sau reprezentarea antisemită a acestuia) întruchipează această abstracție, el fiind stăpânul care trage sforile nevăzut. Evreii sunt perfect integrați în societățile noastre, putând fi confundați cu ai noștri, astfel că problema și sarcina noastră sunt să-i identificăm corect (să nu uităm încercările ridicole ale naziștilor de a măsura cu precizie identitatea rasială). Imigranții musulmani NU sunt evreii zilelor noastre: sunt mult prea vizibili, în loc de invizibili; în mod clar nu sunt integrați în societățile noastre; și nimeni nu susține că ei ar trage sforile nevăzuți. Și atunci când „invadarea Europei" de către musulmani este descrisă drept un complot secret, tot evreii s-ar afla în spatele lui, după cum aflăm, de exemplu, dintr-un text publicat recent într-unul din săptămânalele slovene de dreapta: „George Soros este unul dintre cei mai corupți și periculoși oameni ai timpurilor noastre, vinovat pentru invazia hoardelor negroide și semitice și, prin urmare, pentru declinul Uniunii Europene. (...) [C]a orice talmudo-sionist tipic, el este dușmanul de moarte al civilizației occidentale, al statului național și al omului alb european." Scopul său ar fi să construiască „o coaliție în culorile curcubeului alcătuită din marginali sociali: poponari, feminiști, musulmani și intelectuali marxiști care urăsc munca", care apoi ar urma să treacă la „deconstruirea statului național și

să transforme Uniunea Europeană într-o distopie multiculturală a Statelor Unite ale Europei".

Cine sunt în acest caz cei care se luptă cu Soros? „Viktor Orbán și Vladimir Putin sunt politicienii perspicace care au înțeles perfect mașinațiunile lui Soros și care, în mod logic, au interzis activitățile organizațiilor finanțate de el." Mai mult, potrivit analistului sloven, Soros nici măcar nu ar fi consecvent în promovarea multiculturalismului:

> Îl promovează exclusiv în Europa și SUA, în schimb când e vorba de Israel, în mod perfect justificat din punctul meu de vedere, este de acord cu monoculturalismul, rasismul latent și construcția unui zid. Spre deosebire de UE și SUA, Soros nu cere Israelului nici să-și deschidă granițele și să primească „refugiați". O ipocrizie tipică talmudo-sionismului.[3]

Lăsând deoparte rasismul incredibil al textului, trebuie remarcate două aspecte. În primul rând, antisemitismul se împletește cu islamofobia: cei care amenință Europa ar fi hoardele de refugiați musulmani, dar în spatele acestui fenomen haotic s-ar afla evreii. În al doilea rând, autorul se poziționează clar de partea lui Putin în conflictul care împarte dreapta europeană: pe de-o parte, Putin ar reprezenta răul, o amenințare la adresa Europei, mai ales a țărilor postcomuniste cu care Rusia se învecinează, prin încercările lui de a submina Uniunea Europeană cu mașinațiunile lui; pe

[3] Citat din Bernard Brščič, „George Soros is one of the most depraved and dangerous people of our time" (în slovenă), *Demokracija* (25 august, 2016), p. 15.

de altă parte, ar fi înțeles pericolul reprezentat de multiculturalismul și permisivitatea occidentale și ar fi acționat cu înțelepciune salvându-și țara de ele.

Fără acest context general nu putem înțelege poziția inconsecventă a lui Trump față de Rusia. În timp ce republicanii din linia dură l-au atacat constant pe Obama pentru poziția sa prea îngăduitoare față de Putin, reproșându-i că ar fi tolerat agresiunile militare ale Rusiei (Georgia, Crimeea...) și astfel ar fi pus în pericol aliații din Europa de Est ai Vestului, susținătorii lui Trump adoptă astăzi o atitudine mult mai indulgentă față de Rusia. Problema de fond este următoarea: cum se împacă cele două opoziții ideologice, opoziția tradiționalism *versus* relativism laic și cealaltă mare opoziție ideologică, pe care se sprijină întreaga legitimitate a Vestului și a „războiului său împotriva terorii", opoziția dintre drepturile individuale liberal-democratice și fundamentalismul religios întruchipat în primul rând de „islamo-fascism"? În asta rezidă inconsecvența simptomatică a neoconservatorilor americani: dacă în politica internă acordă întâietate luptei împotriva laicismului liberal (împotriva avortului, căsătoriilor gay etc.), adică se află de partea așa-zisei „culturi a vieții", și luptă împotriva „culturii morții", în politica externă, acordă întâietate valorilor opuse care țin de această așa-zisă „cultură a morții" liberală.

La un nivel profund și nedeclarat, *adevăratul* dușman pentru neoconservatorii americani este chiar Uniunea Europeană. Percepția, ținută sub control în discursul politic public, explodează pe scena *underground*, care funcționează

ca un dublu al celei publice, unde dreapta creștină fundamentalistă își declamă obscen viziunea politică axată pe teama obsesivă de o „nouă ordine mondială". (Obama ar conspira în secret cu ONU pentru ca forțele internaționale să intervină în SUA și să-i deporteze în lagăre de concentrare pe toți patrioții americani adevărați – acum câțiva ani, circulau deja zvonuri despre trupe latino-americane care s-ar afla în câmpiile din Midwest și ar construi acolo lagăre de concentrare...) O soluție la această inconsecvență vine dinspre linia dură a fundamentalismului creștin, așa cum este ea articulată în cărțile lui Tim LaHaye *et consortes*, și anume: a doua opoziție să fie clar subordonată celei dintâi. Titlul unuia din romanele lui LaHaye este sugestiv în acest sens: *The Europa Conspiracy* (Conspirația Europa). Adevăratul dușman al Statelor Unite ale Americii nu ar fi teroriștii musulmani, ei nefiind decât niște păpuși manipulate în secret de adepții europeni ai laicismului, adevăratele forțe anticreștine care vor să slăbească Statele Unite și să instaureze Noua Ordine Mondială sub dominația ONU... Într-un fel, percepția lor nici nu e greșită: Europa nu este doar un simplu bloc geopolitic puternic, ci reprezintă o viziune globală în esență incompatibilă cu statele naționale. Această dimensiune a Uniunii Europene explică așa-numita „slăbiciune" europeană: între unificarea Europei și pierderea puterii sale politice și militare la nivel mondial există o corelație surprinzătoare. Dar dacă Uniunea Europeană este o confederație trans-statală tot mai neputincioasă, care are nevoie de protecția Statelor Unite, de ce le-ar fi americanilor

frică de ea? Să ne amintim că au existat semne că Statele Unite ar fi susținut forțele din Irlanda care au organizat campania NU împotriva noului tratat european...

Acestei perspective minoritare i se opune perspectiva majoritară liberal-democrată. Pentru aceasta din urmă, dușmanul principal este fundamentalismul sub toate formele sale, fundamentalismul creștin american nefiind decât o variantă jalnică, autohtonă de „islamo-fascism". Întâietatea acestei perspective este însă amenințată în prezent. Ceea ce a fost până acum doar o părere marginală, limitată la teorii ale conspirației intens circulate în subteranul rețelelor sociale, riscă să devină poziția hegemonică în spațiul public. Și Trump și Putin au susținut Brexitul, amândoi fiind adepți ai curentului conservator-naționalist extremist de tipul „America/Rusia pe primul loc" pentru care Europa unită este cel mai mare dușman – și nici nu se înșală. Europa trebuie să rămână fidelă acestei moșteniri amenințate de atacul furios al populismului conservator, iar primul lucru pe care îl are de făcut este să cerceteze cauzele profunde ale succesului lui Trump. Trump ilustrează perfect „capitalistul cu două spirite" a cărui definiție o găsim deja în filmul lui Orson Wells, *Cetățeanul Kane*: atacat de Thatcher, un reprezentant al marilor bănci, pentru că își folosește banii ca să finanțeze un ziar care susține cauza celor defavorizați, Kane îi răspunde:

> Problema e că nu înțelegeți că vorbiți cu două persoane diferite. În calitatea mea de Charles Foster Kane, deținătorul a 82.364 de acțiuni la Metropolitan Transfer – vedeți, chiar am o

idee destul de clară despre averea mea –, simpatizez cu dumneavoastră. Charles Foster Kane este un ticălos, ziarul lui ar trebui izgonit din oraș, ar trebui constituită o comisie care să-l boicoteze. Dacă reușiți să constituiți o astfel de comisie, puteți conta pe o contribuție de o mie de dolari din partea mea. [...] Pe de altă parte, sunt proprietarul ziarului *Enquirer*. În această calitate, este datoria mea – și, vă mărturisesc, în același timp plăcerea mea – să mă asigur că oamenii modești și muncitori din această comunitate nu sunt jefuiți cu nerușinare de o bandă de pirați ahtiați după bani doar pentru că nu are cine să le apere interesele. Și vă mai mărturisesc ceva, domnule Thatcher. Consider că eu sunt cel mai potrivit s-o facă. Vedeți dumneavoastră, eu am și bani și proprietăți. Dacă nu le apăr eu interesele celor defavorizați, poate o va face altcineva – dar se prea poate ca acest cineva să nu aibă nici bani, nici proprietăți, și asta ar fi ceva foarte rău.[4]

Ultima propoziție rezumă esența problemei. Faptul că miliardarul Trump pozează în reprezentantul celor defavorizați are funcția strategică de a îi împiedica pe cei defavorizați să se apere singuri. Prin urmare, Trump nu este nicidecum inconsecvent: aparenta sa inconsecvență constituie însuși miezul planului său.

Există două reacții la victoria lui Trump care reproduc ideea inconsecvenței și care trebuie respinse ca inacceptabile și, în ultimă instanță, autodistructive. Prima este fascinația arogantă în fața prostiei alegătorilor obișnuiți care nu s-au prins că votează împotriva propriilor interese și au luat de

[4] Citat din textul în limba engleză al scenariului, disponibil la: http://www.dailyscript.com/scripts/citizenkane.html.

bună demagogia superficială a lui Trump. A doua este apelul la o contraofensivă imediată („N-avem timp să filosofăm, trebuie să acționăm...") care reproduce în mod curios însăși atitudinea antiintelectuală a lui Trump. Judith Butler observa cu perspicacitate că, la fel ca orice ideolog populist, Trump le oferă oamenilor „ocazia să nu gândească, să nu fie nevoiți să gândească. A gândi înseamnă să te gândești la o lume globală foarte complexă, iar el face totul să pară extrem de simplu"[5]. (Desigur, după cum Judith Butler știe foarte bine, când Hillary Clinton se prezenta drept o foarte bună cunoscătoare a complexităților politicii adevărate, ea era la fel de falsă deoarece o făcea pentru a conturna revendicările stângii.)

Reacția predominantă a stângii liberale este să se plângă că furia populară exploatată de personaje precum Donald Trump și populiștii europeni anti-imigrație atrage după sine o „regresie a culturii politice" – vulgarități demagogice care, cu doar câțiva ani în urmă, nu ar fi fost tolerate în spațiul public au ajuns locuri comune, constituind o „amenințare clară și reală" la adresa democrației noastre. Celălalt tip de reacție a stângii la intensificarea furiei populiste este o variație pe tema veche „dacă nu-i poți înfrânge, alătură-te lor" – din Grecia și până în Franța, ceea ce a mai rămas din „stânga

[5] Scott MacLeod, „Global Trouble. American philosopher Judith Butler discusses American vulgarity, Middle East upheaval, and other forms of the global crisis", *The Cairo Review of Global Affairs* (toamna 2016), disponibil la: https://www.thecairoreview.com/q-a/globaltrouble/ (accesat în decembrie 2016).

radicală" pare să redescopere naționalismul. Ideea este că furia populară care ne înconjoară din toate părțile înseamnă că oamenii s-au trezit, și-au făcut auzită nemulțumirea, iar ceea ce mass-media dominante denunță drept turnură periculoasă constituie de fapt revenirea în forță a luptei de clasă pe scena lumii. Sarcina stângii ar fi să treacă peste temerile liberale și să-și asume această furie, redirecționând-o dinspre rasismul de extremă dreaptă către lupta socio-economică directă: dușmanul nu este străinul, ci clasa dominantă, oligarhia financiară etc. Privite din acest unghi, mișcările care s-au identificat cu numele de „Trump" și „Sanders" sunt două forme de populism, două fațete antagonice ale revenirii în politică a unei pasiuni anti-establishment. (A-l considera pe Trump, un miliardar care exploatează orice lacună legislativă, ca fiind „anti-establishment" este, desigur, absurd – dar în asta a constat de la bun început paradoxul populismului.)

Fiecare dintre cele două poziții are dreptate. Pe de-o parte, bunele maniere nu ar trebui niciodată subestimate în politică, un discurs public vulgar indicând prin definiție o dezorientare politică mai profundă. Pe de altă parte, e adevărat că furia populistă de dreapta este o formă distorsionată de luptă de clasă – lucru ilustrat deja de cazul fascismului. Cu toate acestea, și una, și cealaltă poziție suferă de vicii fundamentale. Criticii liberali ai noului populism nu înțeleg că furia populară nu este un semn al primitivismului oamenilor obișnuiți, ci un semn al slăbiciunii înseși ideologiei liberale hegemonice care nu mai poate „fabrica consimțământul" cetățenilor,

astfel încât trebuie să recurgă la un mod de funcționare mai „primitiv" al ideologiei. Susținătorii de stânga ai populismului nu înțeleg că „populismul" nu e o formă neutră căreia i se poate da o direcție fascistă de dreapta sau una de stânga: încă de la nivelul formei, populismul își construiește dușmanul ca pe un intrus extern, negând prin aceasta antagonismele sociale imanente.[6] Din acest motiv, deși e limpede că populismul nu se identifică neapărat cu degradarea accentuată a discursului public, există cu siguranță un soi de tendință naturală a populismului de a aluneca în simplificări vulgare și atacuri la persoană.

Stânga populistă acceptă mult prea ușor premisa fundamentală a dușmanului său: că universalismul este exclus, respins ca pandant politic și cultural al capitalului global „dezrădăcinat" la pachet cu tehnocrații financiari care-l deservesc, fiind în cel mai bun caz privit ca ideologia social-democraților habermasieni care susțin capitalismul global cu față umană. Motivul acestei redescoperiri a naționalismului este evident: ascensiunea în Europa de Vest a populismului naționalist de dreapta, în prezent cea mai puternică forță politică ce promovează protejarea intereselor clasei muncitoare și, în același timp, cea mai puternică forță politică în stare să stârnească pasiuni politice adevărate. Prin urmare, de ce ar permite stânga acapararea terenului pasiunilor naționaliste de către extrema dreaptă? De ce nu ar „smulge *la patrie* din

[6] Pentru o critică conceptuală a felului în care stânga utilizează noțiunea de populism, vezi capitolul VI din Slavoj Žižek, *In Defense of Lost Causes*, Londra: Verso Books, 2009.

mâinile Frontului Național" recuperând-o? Nu poate stânga radicală mobiliza aceleași pasiuni naționaliste ca armă redutabilă pentru a lupta împotriva realității centrale a societății globale a zilelor noastre: domnia tot mai neînfrânată a capitalului financiar „dezrădăcinat"? După ce acceptăm acest orizont, înțelegem de ce critica tehnocrației din instituțiile Uniunii Europene pe motiv că birocrații anonimi de la Bruxelles ar restrânge suveranitatea națională, leitmotivul discursului extremei drepte, este îmbrățișată de patriotismul de stânga – a se vedea cazul Greciei, unde fostul membru Syriza, Lapavitsas, ridiculizează inițiativa DIEM25 a lui Varoufakis din cauza așa-zisului său pan-europenism fără nerv, care ar accepta dinainte termenii dușmanului.

Din rândul teoreticienilor, principala adeptă a populismului de stânga este Chantal Mouffe.[7] Potrivit diagnosticului său, pentru situația jalnică în care se află stânga astăzi, de vină ar fi atitudinea necombativă caracterizată prin argumentație rațională și universalism fără nerv și dispariția dezbaterilor ideologice foarte aprinse de altădată, atitudine întruchipată de nume precum Giddens, Beck și Habermas. Această „a treia cale" post-politică nu s-ar putea opune în mod eficient logicii agonistice a lui „noi împotriva lor", mobilizată cu atâta succes de populiști de dreapta anti-imigrație precum Marine Le Pen în Franța. În consecință, populismul de dreapta nu poate fi combătut decât recurgând la populismul de stânga care,

[7] Pentru o scurtă prezentare a poziției ei, vezi Chantal Mouffe, „Pour un populisme de gauche", *Le Monde* (21 aprilie 2016), p. 22.

deși păstrează formele populiste fundamentale (logica agonistică a lui „noi împotriva lor", a „poporului" împotriva elitei corupte), le umple cu conținut de stânga. „Ei" nu mai sunt refugiații și imigranții săraci, ci capitalul financiar, birocrația tehnocrată etc. Astfel, acest populism de stânga ar merge mai departe decât vechiul anticapitalism proletar, încercând să aducă laolaltă o multitudine de lupte, de la ecologism la feminism, de la dreptul la un loc de muncă la educație și sănătate gratuite etc., după cum ilustrează Podemos în Spania... Nu se face însă oare vinovată o astfel de formulă a politizării agonistice, a confruntării pasionate, împotriva unui universalism fără nerv tocmai de un exces de formalism? Nu ignoră oare întrebarea esențială care pândește din umbră: de ce a abandonat stânga logica agonistică a lui „noi împotriva lor"?

E absolut crucial să notăm aici o trăsătură pe care corectitudinea politică a respectului față de identitățile particulare o are în comun cu ura anti-imigranți îndreptată către Celălalt: teama că o identitate particulară va fi înghițită de universalitatea anonimă a unei Noi Ordini Mondiale, globalizate. Când naționaliștii conservatori subliniază că tot ce vor este ca națiunea lor (germanii, francezii, britanicii) să se bucure de același drept la identitate pe care și-l doresc și minoritățile sexuale și etnice, oricât ar fi de ipocrită această revendicare, ea conține o observație validă, și anume nevoia de depăși *toate* formele de politică identitară, indiferent dacă sunt de dreapta sau de stânga. Ceea ce trebuie respins, la un nivel fundamental, este perspectiva unor lupte multiple locale pentru emancipare (etnică, sexuală, religioasă, juridică etc.)

care apoi să fie aduse treptat laolaltă prin construirea unui „lanț de echivalențe" invariabil fragil între aceste lupte (pentru a folosi expresia lui Ernesto Laclau). Universalitatea nu se naște în urma unui proces îndelungat, care necesită răbdare, ea pre-există întotdeauna, fiind punctul de pornire al oricărui proces de emancipare autentic, însăși motivația lui.

La nivel formal, problema este cum să combinăm cele două axe: universalitatea *versus* apartenența patriotică și capitalismul *versus* anticapitalismul de stânga. Toate cele patru combinații posibile sunt deja luate: avem capitalism global multicultural, avem o stângă universalistă, avem o stângă patriotă anti-globalistă și avem capitalism cu „particularități" etnice/culturale locale (China, India). Această ultimă combinație câștigă tot mai mult teren, dovedind că un capitalism global poate coexista în mod ideal cu identitățile culturale particulare. În plus, nu trebuie să uităm de paradoxul hegelian în toată regula al clasei universale a managerilor și universitarilor de elită. În interiorul fiecărei comunități (națiuni), această elită ne apare drept un grup particular, izolat de majoritate prin întregul său stil de viață – un profesor universitar de științe umaniste din New York are mult mai multe în comun cu un profesor de științe umaniste din Paris sau chiar din Seul decât cu un muncitor din State Island. Forma de manifestare a unei clase universale transnaționale produce o particularitate extremă în cadrul propriei națiuni – universalitatea divide din interior o identitate particulară.

Iată de ce trebuie să ne mutăm atenția de la „lupul cel rău" populist la adevărata problemă: slăbiciunea însăși a poziției

„raționale" moderate. Faptul că majoritatea nu poate fi convinsă de propaganda capitalistă „rațională" și se dovedește mult mai dispusă să îmbrățișeze atitudinea populistă antielitistă nu trebuie subestimat ca dovadă de primitivism al claselor de jos: populiștii identifică în mod corect iraționalitatea acestei abordări raționale, iar furia populară îndreptată spre instituțiile anonime care le reglementează viețile în mod netransparent este deplin justificată. Adevărata lecție a fenomenului Trump este că pericolul cel mai mare pentru stânga adevărată este să accepte un pact strategic cu liberalii lui Clinton împotriva „pericolului cel mare" întruchipat de Trump. Iar lecția are consecințe pe termen lung, dat fiind că povestea nu se oprește la Donald și Hillary: în episodul următor, perechea de protagoniști se numește Marine Le Pen și François Fillon. Dacă în cel de-al doilea tur de scrutin din Franța bătălia s-ar fi dat între Fillon și Marine Le Pen, s-ar fi atins o minimă istorică a democrației. La momentul alegerii lui Fillon candidat al dreptei, Natalie Nougayrède scria într-un articol din *The Guardian* că „François Fillon este o amenințare la fel de mare la adresa valorilor liberale ca Marine Le Pen":

> Nu e nicio coincidență că Fillon a fost lăudat public de Putin. Nu a făcut-o doar pentru că Kremlinul spera să-și găsească în președintele Franței un aliat pe probleme de politică externă. A făcut-o și pentru că Putin a detectat la Fillon elemente ale propriei ideologii ultra-conservatoare. Potrivit acestei ideologii, valorile progresiste liberale au adus societățile occidentale într-o stare de „decadență", ca urmare a politicilor privind

minoritățile sexuale și a celor privind imigrația. Dovadă porecla pe care propaganda rusească i-a dat-o Europei, „Gayropa".[8]

Dacă în cazul lui Clinton și Trump diferența era între establishmentul liberal și furia populistă de dreapta, în cazul lui Le Pen *versus* Fillon diferența este atât de mică încât tinde spre zero. În timp ce amândoi sunt conservatori pe plan cultural, în chestiuni economice Fillon este un neoliberal pur, iar Le Pen este mult mai orientată spre protejarea intereselor muncitorilor. Fillon întruchipează cea mai rea combinație actuală: neoliberalism economic și conservatorism social; singurul argument în favoarea lui Fillon este unul de ordin pur formal: acesta reprezintă doar *formal* o Europă unită și o distanță minimă față de dreapta populistă.

În acest sens, Fillon întruchipează decadența intrinsecă a establishmentului însuși: iată unde am ajuns la capătul unui lung șir de înfrângeri și retrageri. Întâi, a trebuit să sacrificăm stânga radicală pentru că nu ținea pasul cu noile vremuri și „paradigme" postmoderne. Apoi, a trebuit să sacrificăm stânga social-democrată moderată tot pentru că nu ar fi înțeles necesitățile noului capitalism global. Iar acum, în ultima epocă a acestei triste istorii, însăși dreapta liberală moderată (Juppé) a trebuit sacrificată pentru că nu mai ținea pasul cu valorile conservatoare la care noi, lumea civilizată,

[8] Natalie Nougayrède, „François Fillon is as big a threat to liberal values as Marine Le Pen", *The Guardian* (28 noiembrie 2016), disponibil la: https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/nov/28/francois-fillon-threatliberal-values-marine-le-pen-france (accesat în decembrie 2016).

trebuie să ne aliniem dacă vrem să o învingem pe Le Pen. Orice asemănare cu vechea poveste antinazistă despre cum i-am privit pasivi pe naziștii aflați la putere cum îi iau întâi pe comuniști, apoi pe evrei, apoi stânga moderată, apoi centrul liberal și, la final, până și pe conservatorii cinstiți este pur întâmplătoare. Într-o astfel de situație, abținerea de la vot este în mod evident singurul lucru corect pe care-l putem face.

În zilele noastre, stânga liberală și dreapta populistă sunt prizonierele unei politici a fricii: fie frica de imigranți, de feminiști ș.a.m.d., fie frica de populiștii fundamentaliști ș.a.m.d. Primul lucru de făcut este să trecem de la frică la *Angst*: frica presupune un obiect exterior care este perceput ca o amenințare la adresa identității noastre, în timp ce angoasa apare când ne dăm seama că e ceva în neregulă cu identitatea noastră pe care încercăm s-o protejăm de amenințarea exterioară de care ne temem. Frica ne împinge către anihilarea obiectului exterior, în timp ce singurul mod de a ne confrunta angoasa este să ne transformăm. Și aici sunt tentat să întorc cunoscuta afirmație a lui Gramsci[9] despre monștrii care proliferează în momentul în care vechiul moare, iar noul întârzie să se nască cât timp domnește o orânduire, ororile și monstruozitățile sunt normalizate, dar în faza de tranziție dintre moartea vechii orânduiri și nașterea uneia noi, ororile

[9] Este vorba de un fragment din *Caietul 3* din *Caietele de închisoare* ale lui Gramsci. Citatul complet este: „Criza constă tocmai în faptul că vechiul moare, iar noul nu se poate naște: în acest interregn ies la lumină cele mai diverse fenomene morbide" (n. tr.).

se manifestă și se văd ca atare, sunt de-normalizate. În astfel de momente de speranță, acțiunile măreț devin posibile.

Starea de urgență în care ne aflăm în prezent nu trebuie în niciun caz folosită ca scuză – urgența este un prilej pentru reflecție. Nu trebuie să ne temem să întoarcem Teza 11 a lui Marx[10]: dacă până acum am încercat să schimbăm lumea prea repede, a venit timpul să o reinterpretăm în mod autocritic, aplecându-ne asupra propriei responsabilități (a noastră a stângiștilor). Iată ce avem de făcut astăzi când ne găsim sub vraja victoriei lui Trump (care, nu trebuie să uităm, nu e decât una dintr-o serie de surprize neplăcute): trebuie să respingem și defetismul și activismul orb și să „învățăm, învățăm, învățăm" (cum ar fi spus Lenin) din lucrurile care au produs acest fiasco al politicii liberal-democrate. În *Notes Towards a Definition of Culture*, T. S. Eliot, cunoscutul poet conservator, nota că există momente în care ai de ales strict între erezie și necredință, când singurul mod de a menține o religie în viață este prin desprinderea unei facțiuni sectare din corpul său principal.[11] Asta avem de făcut astăzi: alegerile americane din 2016 au dat lovitura de grație visului lui Fukuyama, au constituit înfrângerea finală pentru democrația liberală, iar singurul mod de a-l învinge cu adevărat pe Trump și de a salva ce

[10] *Tezele despre Feuerbach*. Teza 11 este: „Filozofii nu au făcut decât *să interpreteze* lumea în diferite moduri; important este însă de *a o schimba*", în K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 3, Editura Politică, Bucureşti, 1962, ed. a II-a, pp. 575-577 (n. tr.).

[11] Vezi T. S. Eliot, *Notes Towards the Definition of Culture*, Londra: Faber & Faber, 1973.

merită salvat din democrația liberală este ca o facțiune sectară să se desprindă din corpul principal al democrației liberale – pe scurt, să mutăm centrul de greutate de la Clinton la Sanders. În următoarele alegeri, înfruntarea trebuie să se dea între Trump și Sanders.

Nu e prea greu să ne imaginăm câteva elemente ale programului acestei stângi noi. Evident, singurul mod de a contracara „deficitul democratic" al capitalismului global ar fi fost prin intermediul unei entități transnaționale. Nu era Kant cel care, acum mai bine de două sute de ani, considera necesară o ordine juridică transnațională și trans-statală având în vedere apariția unei societăți globale? „Aşadar, superioritatea în genere a unei comunități date (mai extinsă sau mai restrânsă) între popoarele pământului a ajuns atât de departe încât încălcarea dreptului într-un loc de pe pământ este resimțită în *toate*: şi astfel, ideea unui drept cosmopolit nu este un mod de reprezentare fantastic şi exaltat al dreptului (...)."[12] Ceea ce ne aduce la „contradicția principală" a Noii Ordini Mondiale: imposibilitatea structurală de a găsi o formă de organizare politică globală care să corespundă economiei capitaliste globale. Dar dacă, din motive structurale și nu doar din cauza limitărilor empirice, o democrație sau un guvern reprezentativ mondiale sunt imposibile? Problema structurală (antinomia) capitalismului global rezidă în imposibilitatea

[12] Immanuel Kant, *Spre pacea eternă*, traducere din germană, studiu introductiv, studiu asupra traducerii, note, bibliografie selectivă, index de concepte de Rodica Croitoru, ediția a II-a revăzută şi adăugită, Editura All, București, 2008, p. 87.

(și, în același timp, necesitatea) unei orânduiri socio-politice care să i se potrivească: economia de piață globală nu poate fi organizată direct ca o democrație liberală globală, cu alegeri la nivel planetar. „Refulatul" economiei globale se întoarce în politică: fixații arhaice, identități substanțiale particulariste (etnice, religioase, culturale). Aceasta este tensiunea care definește situația critică a zilelor noastre: circulația globală liberă a mărfurilor este însoțită de o proliferare a diviziunilor în sfera socială – în timp ce mărfurile circulă tot mai liber, oamenii sunt despărțiți prin noi și noi ziduri.

Dacă Trump promite anularea marilor acorduri de liber schimb susținute de Clinton, alternativa de stânga la cei doi ar trebui să propună *altfel* de acorduri internaționale, acorduri care să reglementeze controlul asupra băncilor, care să stabilească norme de mediu clare, să garanteze drepturile muncitorilor, asistență medicală pentru toți, protecția minorităților sexuale și etnice etc. Marea lecție a capitalismului global este că statele naționale nu se descurcă singure – numai o nouă internațională politică ar mai putea ține în frâu capitalul global, dar nici asta nu e sigur. Un vechi stângist anticomunist mi-a spus la un moment dat că singurul lucru bun la Stalin a fost că a reușit să bage frica în marile puteri occidentale. Același lucru s-ar putea spune și despre Trump: singurul lucru bun la el este că a reușit să bage frica în liberali. Statele occidentale și-au învățat lecția atunci și s-au concentrat în mod autocritic asupra propriilor neajunsuri, dezvoltând astfel statul bunăstării. Vor fi în stare liberalii noștri de stânga să facă ceva asemănător?

Victoria lui Trump a creat o situație politică complet nouă, care dă o șansă unei stângi mai radicale. Acum e timpul să facem munca grea pentru a construi o stângă politică radicală – sau, ca să-l citez pe Mao: „E mare dezordine sub cer, situația este deci excelentă."

Traducere din engleză de Ioana Miruna Voiculescu

16. Progres în regres

Alex Cistelecan

Parcă pe cât e de acut sentimentul general de regresie pe care-l trezește epoca noastră, pe atât de greu de definit și precizat e specificul acesteia. Dacă fenomene ca Trump și Brexitul sunt evidente semne de regresie epocală, sunt ele oare suficiente și relevante pentru a o defini și a-i trasa diferența specifică față de alte perioade similare de întunecare a orizontului istoric (anii '30 sau anii '70-'80 ai secolului XX, de pildă)? La urma urmei, niciunul dintre aceste spectaculoase fenomene recente – Trump & Brexit – nu a fost efectul vreunei mari răsturnări istorice și al unei mobilizări spectaculoase și neprevăzute a unui bazin uriaș de nebănuite forțe reacționare. Ambele au fost mai degrabă rezultatul destul de contingent, la mustață, al unor circumstanțe multiple, unele pur conjuncturale, altele dimpotrivă seculare: victoria lui Hillary Clinton a fost împiedicată nu atât de trezirea bruscă la viață a unei Americi profunde și profund reacționare (a câștigat detașat votul popular), cât de un mecanism electoral până atunci venerabil și secular „garant al democrației" (în sensul de relativă egalitate între state, dar care implică, tocmai, inegalitatea electorală dintre cetățeni);

iar Brexitul – probabil repetarea sa la orice dată ar produce un cu totul alt rezultat. Dar, tocmai, ar fi asta mai puțin un simptom al regresiei? Ar fi fost o SUA condusă de Hillary Clinton și o Europă unită, cu tot cu UK, în spatele unor lideri precum Macron și Merkel, continuând pe aceeași linie neoliberal austeritară, mai puțin niște semne flagrante ale regresiei istorice a vremurilor noastre? Altfel spus, dacă Trump și Brexitul sunt expresii marcante ale crizei vremurilor noastre, ele nu sunt totuși și cele care o definesc; ci reprezintă simple fenomene din cadrul unei întregi constelații istorice regresive, versiuni din cadrul unui întreg sistem social-politic aflat în criză și care, în consecință, nu se mai poate reproduce decât propunând această alegere forțată – ea însăși expresia deplină a regresiei – între *status-quo*-ul democrației neoliberale și autoritarismul naționalist & conservator (dar altfel la fel de neoliberal)[1].

Această alternativă obligatorie – care exclude, tocmai, orice alternativă veritabilă – între un capitalism „progresist" și un capitalism „național și conservator", și care e mereu replicată în fiecare rundă de alegeri politice din țările occidentale,

[1] În această privință, speranțele unora ca Wolfgang Streeck, că fenomenele „neoprotecționiste" precum Trump și Theresa May pot însemna atât un început de reapropriere și reînstăpânire a societății naționale asupra capitalismului global, cât și, din punct de vedere al politicii internaționale, o șansă mult mai mare de pace la nivel mondial, în măsura în care nu mai cred în legitimitatea „intervențiilor umanitare", au fost contrazise de fapte în cel mai scurt timp. În ciuda retoricii sale, acest „neoprotecționism" nu iese deloc de pe coordonatele neoliberalismului economic și imperialismului militarist.

cu balanța înclinând când alarmant într-o parte (Trump, Brexitul), când „salvator" în cealaltă (Macron, Merkel), este semnul complet al regresiei noastre epocale și ceea ce îi conferă specificul totodată: și anume faptul că, spre deosebire de anii '30 (cu amintirea Revoluției din Octombrie încă proaspătă și cu energii cheltuite încă eroic în încleștări epocale precum Războiul Civil Spaniol) sau de anii '70-'80 ai secolului trecut (din nou, având încă amintirea vie a spiritului libertarian și contracultural al mișcărilor 68-iste, aflat, în fond, în plin proces de cooptare de către „noul spirit al capitalismului"), anii noștri înregistrează în primul rând o regresie din care lipsește – și nu de ieri de azi, în fond, ci de mult – orice idee sau speranță de progres posibil, realizabil în orizontul epocal imediat. Din această perspectivă, regresia epocii noastre nu este atât față de *status-quo*-ul de mai ieri (stabilitatea democrațiilor liberale – care, chit că nu era nici foarte democratică, nici prea stabilă, este desigur preferabilă unei lumi conduse de troli și *bullies* pe Twitter) și nu se rezumă la Trump și Brexit, ci constituie un regres absolut – nu o întunecare relativă, ci o dispariție cu totul – față de orice urmă de progres: ea se măsoară în primul rând în evacuarea oricărei idei de „transcendență istorică" accesibilă lumii noastre.

Nu este vorba însă de o dispariție a utopiilor. Ceea ce s-a pierdut e tocmai ideea de progres ca diferită sau chiar opusă ideii de simplă utopie, în măsura în care, spre deosebire de aceasta, el nu doar că pare să întrunească deja condițiile sale materiale de posibilitate în prezent, dar mai și prefigurează

în realitatea imediată calea și formele de manifestare ale viitoarei societăți juste. Diferența dintre cele două – progres și utopie – e indicată fie și de destinul lor divergent din epoca noastră: dacă progresul, în acest sens, de salt și discontinuitate istorică prefigurate și făcute posibile de însăși istoria concretă, a dispărut, utopia și utopismul în schimb, ca simple proiecții imaginare ale unei lumi mai bune, sau chiar ca simplă formă goală, abstractă, a speranței social-politice de mai bine, ori de simplă remobilizare voluntaristă indiferentă la context și la orice condiție de posibilitate istorică, pe scurt, în toate aceste sensuri, utopismul e mai viguros ca oricând. De la „the audacity of hope" și fetișizatul „change" ale lui Obama (recunoscute și distinse cu un premiu Nobel pentru Pace acordat primului președinte american din istorie care a prezidat, timp de două mandate întregi, peste două războaie neîntrerupte, recordman absolut, înaintea lui Trump, la numărul de expulzări de pe teritoriul american), la formele pestrițe și diverse ale unui aceluiași comunitarism regăsit (ideea de reîntemeiere a societății autentice tocmai sub forma asocială a micilor comunități libere și autonome, fie ele suveraniste de dreapta, sau comunarde de stânga); sau, în teorie, de la „utopia americană" a lui Fredric Jameson la „mesianicitatea fără mesianism" a lui Derrida și, de ce nu, la diferitele redescoperiri ale „principiului speranței" lui Bloch: ceea ce este specific acestor diferite utopisme este că ele sunt atât de pure și rupte de realitate încât ar supraviețui ca atare, neștirbite în entuziasmul lor, chiar și sfârșitului lumii. Sub toate aceste forme, prin refuzul investigării totalității sociale

și structurilor sale, prin ignorarea deliberată a contextului istoric și a condițiilor materiale de posibilitate și, în general, prin refuzul oricărui conținut determinat care n-ar face decât să întineze forma pură a „principiului speranței" (în mesianicitatea lui Derrida, dar și în „comunitatea absentă" a lui Nancy de pildă), pe scurt, prin chiar utopismul lor, utopiile actuale dau mărturie tocmai, în mod denegat, prin refulare, despre evacuarea progresului și despre regresia oarbă a epocii noastre. Speranța mai există doar ca ruptă de lume și în ciuda ei.

Dar dacă acest aspect e cel care definește regresia actuală, el nu este însă ceva nou și definitoriu doar pentru anii noștri. În acest sens, de regresie nu doar relativă față de un *status-quo* definit retroactiv ca acceptabil, ci ca evacuare absolută a orizontului de progres istoric, epoca noastră nu e deloc nouă. Ea a început demult.

The Great Digression

Ultima dată când o idee de progres a mai făcut valuri prin istoria recentă a fost în anii '90, cu ocazia *Sfârșitului istoriei* al lui Fukuyama. Dar deja era vorba de un concept bizar de progres: unul aflat înapoia noastră, nu de realizat – căci realizat în esența lui, în țările democrațiilor liberale –, ci care a mai rămas doar de bifat prin universalizarea sa lină și inevitabilă pe tot globul. Dar ca o astfel de încercare de a prezenta și sărbători victoria blocului occidental în Războiul Rece ca un prilej de bunăvestire pentru toată lumea și ca sfârșit culminant

al Istoriei, ca expresie entuziastă a „the happy 90s", viziunea lui Fukuyama nu avea să supraviețuiască sfârșitului decadei. Sau, mai curând, utopia nouăzecistă a lui Fukuyama avea să se manifeste în anii 2000 sub forma distopică a „ciocnirii civilizațiilor" a lui Huntington: din punct culminant al istoriei, model de societate justă ce nu așteaptă decât să fie exportat și universalizat pe pământ, democrația liberală occidentală transformându-se în ultim bastion al civilizației, înconjurat și asediat de barbaria inexplicabilă – doar cultural, adică prin inexplicabilul specificului și spiritului local – a celorlalte semințiii conlocuitoare.

Cu toate astea, în ciuda, altfel spus, a funcției sale apologetice și a destinului său imediat, teza lui Fukuyama exprima totuși un sentiment general imposibil de negat și reprimat: sentimentul că, odată cu prăbușirea comunismului real, istoria – ca progres, ca istorie cu sens – s-a terminat și că, implicit, în măsura în care mai putem investi istoria cu vreun sens, acesta nu mai poate trimite dincolo de prezentul democrațiilor occidentale, ultim model de societate echitabilă, consacrat în acest rang de chiar rezultatul obiectiv al Războiului Rece. Ca atare, ca o încercare de a converti sentimentul de sfârșeală istorică și de închidere a orizontului de progres prin transferarea acestei scheme conceptuale asupra istoriei concrete a democrației liberale actuale, Fukuyama exprima ultima versiune de narațiune liberală clasică a progresului – o schemă narativă conceptuală aflată însă deja sub stare de asediu (ideea de progres, fie în versiunea sa liberală, fie în cea marxistă) de mai bine de câteva decenii și care a putut

astfel fi ușor supusă tirului „deconstructiv" exercitat inițial, în anii '70 deja, asupra „teleologiei" marxismului tradițional și Vechii Stângi[2].

Dacă e, așadar, să situăm istoric, mai întâi la nivel suprastructural, de ideologie, originea dispariției și discreditării conceptului de progres, atunci trebuie să mergem dincolo de anii '90 și de Fukuyama (care păstra încă schema conceptuală teleologică, doar că o plia asupra istoriei concrete deja împlinite), la critica „teleologiei" și „metafizicii" marxiste, în particular, și a „totalitarismului" și „autoritarismului" partidelor comuniste și mișcărilor tradiționale de stânga, în general, de către noile mișcări de protest și teoreticienii lor din anii '70.

În fond, ideea de progres, alături de alte concepte fundamentale, dar bănuite de potențial totalitar, precum „clasa" ca subiect istoric și „totalitatea" socială ca obiect al investigației, au fost principalele puncte în care noua stângă a anilor '70 s-a desprins de teoria și practica vechii stângi, în care ea plasa la pachet, cu diferențe doar de nuanță și de oportunități de manifestare, atât stalinismul sovietic din est, cât și partidele comuniste sau mișcările sindicale din vest. Dacă e să aruncăm o privire înapoi asupra acestei critici pe care teoria franceză și noua stângă au formulat-o la adresa vechiului arsenal conceptual al stângii comuniste și socialiste, este cu totul interesant raportul dintre cele trei concepte acuzate de potențial totalitar

[2] Vezi cazul cel mai exemplar, *Spectrele lui Marx* ale lui Derrida, în care acesta îl critică pe Fukuyama de pe aceleași poziții de *hontologie* și cu aceleași argumente deconstructive de pe care critică și „teleologia" „metafizică" a lui Marx.

și decartate ca atare din instrumentarul noilor mișcări: dacă noțiunea de clasă – în sensul ei tare, marxist, de subiect istoric dotat cu o misiune universal emancipatoare, și care, cum avea să arate Laclau, tocmai pentru că presupune deja dedublarea între clasa muncitoare reală și proletariatul revoluționar prin necesitate istorică, invită deja substituirea partidului în calitate de avangardă și conștiință externalizată a proletariatului, și de-aici toată alunecarea totalitară – era acuzată de „voluntarism" și „subiectivism", categoria de progres – din nou cu toată încărcătura ei marxistă, ca sens detectabil și inevitabil al istoriei, ale cărei posibilități viitoare și superioare sunt deja prefigurate în formele actuale ale societății – era în schimb acuzată de „fatalism" și „determinism".

Ceea ce leagă laolaltă aceste două direcții opuse de critică și permite asamblarea lor într-un același discurs și o aceeași strategie este conferit de cea de-a treia noțiune: totalitatea, ideea că lumea poate fi înțeleasă și cunoscută în ceea ce are relevant ca întreg, în structura sa profundă și mecanismele ei de reproducere. Către această totalitate – care trebuie, conform noii stângi și tipic pentru idealismul ei constitutiv, respinsă deja *in nuce*, în concept, pentru a preîntâmpina practica totalitară la care conduce inevitabil – tindeau, în fond, fiecare în felul său, celelalte două categorii condamnate: progresul, în măsura în care presupunea existența unei legi de evoluție inevitabilă a totalității sociale, dar și clasa, în măsura în care presupunea existența unei categorii sociale privilegiate care, prin misiunea ei istorică, poate repune practic înapoi în făgașurile ei firești totalitatea lumii totalizate în mod răsturnat, asocial,

de către capitalism. Dar dacă articularea acestor trei direcții de atac strategic ale noii stângi – contra clasă, progres & totalitate – a salvat-o și a salvat Occidentul de alunecarea în stalinism sau totalitarism (nu că s-ar fi pus vreodată problema), a contribuit ideologic la prăbușirea blocului comunist (vezi traseul intelectualilor dizidenți din Est, porniți de pe poziții de stânga libertariană și sfârșiți în poziții centrist liberale sau chiar neoliberale[3]) și, în general, a produs certe contribuții teoretice destul de relevante prin reconfigurarea conceptuală pe care a propus-o (și anume, o mai fină analizare a configurării categoriilor sociale și a politizării lor, o mai mare atenție față de contingentul și conjuncturalitatea evoluției istorice, și o mai mare sensibilitate față de particular și local în manifestarea lor specifică), ea a înregistrat însă pierderi – deopotrivă teoretice și practice – mult mai mari în direcția cealaltă. Odată cu aceste reconfigurări conceptuale și strategice, noua stângă s-a trezit în imposibilitatea de a gândi totalitatea socială în structura ei și din perspectiva propriilor sale mecanisme de reproducere și, în consecință, în incapacitatea de a mai adresa posibilitatea de schimbare a lumii sociale în ansamblul ei și în structura sa profundă, pe scurt, cu totul inaderentă la totalitatea socială a capitalismului tocmai în momentul în care, grație globalizării, structura totală a acestuia e mai pregnantă, mai constrângătoare și mai fără ieșire ca oricând.

Așa se explică palmaresul istoric deprimant a deja cincizeci de ani de hegemonie a noii stângi în câmpul forțelor

[3] Cf. Eyal, Szeleny et. al, *Making Capitalism without Capitalists*, Verso, Londra & New York, 2001.

progresiste: căci dacă vechea stângă, vinovată fără doar și poate de violența industrializării forțate și de represiunea partidului unic, se poate totuși lăuda cu scoaterea unei bune părți din omenire din evul mediu și săltarea ei, cu forța, în modernitate, precum și cu – performanță cu atât mai impresionantă astăzi – înfrângerea totală a fascismului, noua stângă, în ciuda șanselor repetate de incidență istorică, în ciuda accesului mult mai lin spre centrele de putere, nu are la activ decât ...ce? O sensibilitate generală puțin sporită față de o serie de nedreptăți până acum ignorate, și o serie – nicidecum în progres obligatoriu sau garantate pentru totdeauna – de drepturi și libertăți individuale câștigate în țările democrațiilor liberale.

Dar cât de reale sunt aceste câștiguri simbolice, o putem vedea cel mai clar în seria de asasinate săvârșite cu impunitate asupra persoanelor de culoare de către poliția din SUA, la cincizeci de ani de la declanșarea primei mișcări a Noii Stângi, pentru drepturile civile ale negrilor americani. În plus, pe lângă faptul că nu sunt nici garantate, nici ireversibile, și nici măcar prea respectate sau *enforced*, toate aceste câștiguri în termeni de drepturi culturale s-au realizat mereu cu prețul sau ca alibi pentru – de-aici scindarea nicidecum inevitabilă a electoratului potențial de stânga, între „progresiștii" corporatiști și „conservatorii" *working class* – erodarea compromisului social de după război și înrăutățirea condițiilor materiale ale societății în numele flexibilizării neoliberale necesare. Practic, în modul cel mai lin posibil, critica stângii tradiționale (socialiste sau comuniste) formulată de

intelectualii francezi inițial de pe poziții libertariene, în numele „autogestiunii" și al rezistenței individului față de stat, a putut comunica foarte ușor cu critica similară a birocrației și a statului obez, totalitar, venită dinspre dreapta, împreună legitimând transformarea neoliberală a societății contemporane. Astfel, de la rezistența contraculturală a libertarianismului și comunitarismului în care au sfârșit mișcările din anii '60, la reformismul pragmatic, post-ideologic al micropoliticilor punctuale și al celei de-a „treia căi", și până la dizolvarea acestor mișcări și teorii în blocul „neoliberalismului progresist" de care vorbește Nancy Fraser, calea nu a fost așadar mult prea lungă, și a fost chiar mai continuă decât alunecarea Vechii Stângi de la marxismul internaționalist, prin leninismul revoluționar, la stalinismul represiv. Prețul plătit pentru abandonarea categoriei de progres pare a fi astfel o regresie reală de un tip nou, totodată de nenumit și de nedepășit, care, altfel spus, tocmai pentru că-i lipsește contrariul, nici măcar nu mai poate fi înregistrată ca atare și cu atât mai puțin adresată în așa fel încât să admită schimbarea.

Dar această explicație riscă însă să-i acorde istoriei ideilor o autonomie și o eficacitate nejustificat de mari. În realitate, chiar dacă abandonarea categoriei de progres este, desigur, o mișcare la nivelul suprastructurii, cauza sa principală trebuie identificată nu în reconfigurările conceptuale ale epocii noastre, ci în evoluția istoriei concrete. Din această perspectivă, influența corozivă a teoriilor New Left nu este decât o cauză (parțială) și un efect totodată ale unei constelații istorice al cărei fenomen principal e prăbușirea comunismului real.

Prăbușire care, să nu uităm, dacă a fost înregistrată în 1989, și-a manifestat semnele prevestitoare începând deja cu un deceniu mai devreme. Sfârșitul anilor '70 a fost momentul în care, urmare atât a crizei datoriilor din blocul comunist, cât și a stagnării brejnevite, a devenit tot mai evident că, pe de o parte, din punct de vedere economic, material, Estul nu mai poate face față competiției cu Occidentul capitalist (competiție în care, până atunci, reușise de bine de rău să se țină aproape de competitor, uneori chiar depășindu-l), și că, din punct de vedere ideologic, structurile de putere staliniste instalate în regiune sunt incapabile de o reformă democratică – ceea ce a închis acel spațiu de posibilitate de socialism nestalinist în care inițial s-au plasat mișcările noii stângi, forțându-le astfel să alunece ulterior spre poziții liberal centriste sau neoliberale. Or, din perspectivă ideologică și globală, și mai ales pentru ce ne interesează aici, anume dialectica progresului, prezența blocului sovietic pe scena internațională – și implicit dispariția sa – a avut un rol crucial, chit că îndeplinit oarecum *à contre coeur* de actorii săi. Dacă, pe de o parte, în mod strategic deliberat, în cea mai mare parte a existenței sale, URSS nu doar că nu a încercat să declanșeze revoluții anticapitaliste în blocul inamic, ba chiar le-a împiedicat sau încercat să le deturneze de la obiectivul lor socialist atunci când acestea s-au ivit (Spania, China, Iugoslavia)[4], și dacă, în același timp,

[4] Poate puțin forțat, dar relevant, Dan Diner (*Cataclysms. A History of the 20th Century from Europe's Edge*, University of Wisconsin Press, 2007) situează acest moment de turnură strategică de la ofensiva internaționalismului revoluționar la apărarea singurului bastion

potențialul de atracție și de entuziasm generat de Revoluția din Octombrie avea să se erodeze în mod continuu (chit că cu un semnificativ nou *boost* odată cu înfrângerea fascismului) de-a lungul existenței sale, pe de altă parte, parcă în ciuda prestației sale și doar grație simplei sale existențe, blocul comunist a fost totuși semnul că o altă lume este într-adevăr posibilă, că există alternative la sistemul capitalist care, spre deosebire de „alternativele" actuale imaginate (rezistența comunitară), rămân la același nivel de modernitate și de totalitate socială ca și acesta, întemeindu-le doar pe acea bază rațională adecvată ce-i lipsește sistemului adversar. Această imagine și această impresie, că o cu totul altă lume este posibilă, și că, implicit, totalitatea socială și istorică poate fi adresată și schimbată în structura ei fundamentală, sunt cele care au dispărut odată cu prăbușirea comunismului. Ideea de progres a căzut și ea victimă aceluiași „dezastru obscur".

Prețul plătit a fost unul paradoxal: o totalizare a capitalismului (atât în sens de extindere planetară, cât și de hegemonie ideologică fără rival), tocmai în momentul în care teoria și strategia politică de stânga și-au refuzat orice gândire și practică a totalității. Din această perspectivă, e ceva extrem problematic, dar și grăitor, în turnura recentă și veritabila fetișizare actuală a comunității – în fond, veche și ea de vreo cincizeci de ani, și care îmbracă, din nou, atât forme de dreapta (suveranism, *white supremacism*, *gated communities*),

socialist deja în decizia bolșevicilor de a nu trimite trupe în sprijinul atacului lui Tukacevski asupra Varșoviei, trimițându-le în schimb în apărarea Petersburgului în pericol de asediu.

cât și forme de stânga (comune anarhiste, ecologiste etc.). Pe de o parte, comunitatea e ceva banal – cu toții trăim, cel puțin în mod imediat, în niște triburi, desigur. Pe de altă parte – și aici apare funcția strategică a acestui concept –, supralicitarea acestei noțiuni banale este chiar expresia regresului politic și social al timpurilor noastre, a dispariției „transcendenței istorice" de posibilă emancipare universală și de înlocuire a acesteia cu „pragmatismul" politicilor publice realiste, *object* sau *goal oriented*. Pe scurt, discursul comunitar este prin definiție schema ong-istică de înțelegere a societății, efectul pulverizării și moralizării chestiunii social-politice. E cu totul paradoxal și cu atât mai semnificativ că, pe măsură ce societatea globală devine tot mai integrată, tot mai totală, tot mai „clasificată" – prin chiar structura și mecanismele de reproducere ale capitalismului actual –, la nivelul imaginarului social-politic nu mai putem vorbi decât de comunități, de insule izolate și quasi-ermetice de societate, a căror identitate trebuie salvată și protejată prin politici publice punctuale, eliberate de cadrele rigide ale vechilor ideologii generalizante și utopizante.

Dar din nou, nu înseamnă că acest nou cult al comunității e doar un mecanism, poate deliberat, de mistificare ideologică: această fragmentare socială, această opacizare a chestiunii sociale în ansamblul ei constituie totodată și niște efecte obiective ale capitalismului actual, expresia contradicției structurale a acestuia și a modului său de „socializare". Cum spunea Lukács în polemica sa cu Bloch, în care susținea tocmai cauza realismului ca expresie a „totalității sociale", „în

perioadele în care capitalismul funcționează într-o manieră să spunem normală și diferitele sale procese par autonome, oamenii îl gândesc și resimt ca pe ceva unitar, pe când în perioadele de criză, când elementele autonome [ale capitalismului] sunt articulate împreună într-o unitate, oamenii îl experimentează ca dezintegrare". Or, noi suntem în acest al doilea moment, de criză, în care unitatea și articularea tot mai strânse ale capitalului sunt resimțite ca o acută și ireversibilă fragmentare, tribalizare, comunitarizare a societății sale.

Expresia subiectivă a acestui paradox sau contradicții obiective este o dispoziție de un fel de „cinism naiv" sau „naivitate cinică" extrem de răspândită astăzi: cinism în tot ceea ce privește chestiunea social-istorică, posibilitățile de-acum expediate ca iremediabil utopice de emancipare generală, și credulitate în tot ceea ce privește chestiunile supranatural-anistorice (de la revenirea vechilor credințe religioase la spiritualismul *new age* sau oriental, și până la poziția de „conștiință nefericită" și „suflet frumos" de pe care clasa de mijloc privește și dăscălește astăzi chestiunea publică). Discursul comunitar e paradigma însăși a acestui cinism naiv. Și ea este expresia teoretică sau subiectivă a ceva obiectiv și structural, a formulei asociale de socializare capitalistă, a medierii impersonale, mecanice a întregului social sub incidența imperativului de reproducere și acumulare a capitalului. Pur și simplu, societatea e tot mai mult „în sine", tot mai integrată, tot mai co-dependentă, tot mai sincronică, în același timp în care e tot mai puțin „pentru sine", tot mai puțin conștientă și stăpână pe propriul ei destin.

Realpolitik-*ul dezastrului*

Această lume totalizată în chip orb, globalizată și integrată la nivelul structurii sale fundamentale (capitalismul), dar parcelizată iremediabil la nivelul conștiinței sale sociale, își produce efectele mai ales în ceea ce a mai rămas în picioare din ceea ce înseamnă „paradigme" de înțelegere a lumii în totalitatea ei. Cum mai poate fi înțeleasă totalitatea lumii, în această lume a cărei totalizare și integrare obiectivă refuză, tocmai, orice totalizare inteligibilă sau subiectivă a ei, se vede cel mai bine în ecologism și *Realpolitik.* Forțând puțin lucrurile, am putea spune că cele două paradigme reprezintă astăzi ultimele încercări ale stângii, respectiv dreptei, de a formula o strategie și o teorie a lumii în ansamblul ei – încercări care, inevitabil, poartă semnele paradoxale ale lumii și vremii noastre. Căci, în ceea ce au ele comun – deși le despart atâtea –, atât ecologismul, cât și realismul sunt expresii, alarmate sau calm-avizate, ale aceleiași regresii absolute, fără posibilitate de progres, și în care salvarea *status-quo*-ului de ieri a înlocuit orice speranță în progresul de mâine.

În ce privește ecologismul, nu este desigur vorba că n-ar avea dreptate, că, altfel spus, planeta nu s-ar afla în pragul unei crize terminale și, pare-se, cât se poate de iminente. Problema e tocmai cu adevărul și gravitatea acestei analize: tocmai pentru că sfârșitul sustenabilității vieții pe pământ pare atât de apropiat, iar catastrofa atât de iminentă, universală, totală, există tentația – și cine ar putea s-o califice drept nejustificată – de a salva lumea așa cum e ea, câtă mai e,

refuzând ca inutile, gratuite și periculoase încercările de a mai imagina alternative politice și sociale mai juste. E, cred, sensul în care alunecă de pildă Bruno Latour, atunci când recomandă să abandonăm chestiunile de „stânga sau dreapta" și proiectele politice „de escapadă", ca să aterizăm odată cu picioarele pe pământ și să ținem cont de gravitatea sfârșitului atât de apropiat al lumii noastre materiale. Ar fi, desigur, tentant să spunem că, dimpotrivă, tocmai în acest context alarmant se impune un efort politic și social din cele mai radicale, o nouă încercare de a regândi și reconfigura întregul lumii sociale pe baze juste și raționale, pe scurt, un nou socialism revoluționar și internaționalist. Doar o astfel de mobilizare și un astfel de proiect mai pot salva lumea, tocmai, în ceea ce merită să fie salvat. Dar tocmai iminența catastrofei ecologice dezamorsează acest tip de argument: pur și simplu, se prea poate ca – și cu atât mai mult în orizontul nostru de regresie epocală – să nu mai avem timp să construim o lume justă. Și să fim astfel nevoiți să salvăm lumea în toată barbaria și preistoria ei capitalistă, după principiile unui darwinism social și *survival of the richest* pe care aceeași lume ni le pune la dispoziție. Dacă iminența catastrofei ne obligă la „abandonarea viselor politice de escapadă" și la *sauve qui peut*, zidurile, comunitățile închise și apartheidul de clasă devin instrumente legitime de supraviețuire. Acesta este pericolul pe care, în ciuda intențiilor sale, ecologismul nesocialist riscă să îl hrănească. Atâta vreme cât socialismul nu e la orizont – și evident nu e –, catastrofa ecologică fără soluție politică impune o salvare fără justiție: regresia lumii

noastre devine, pervers, cea mai bună din lumile ce-au mai rămas posibile.

Cât privește versiunea de dreapta a acestei conștiințe a unei lumi fără de conștiință, „realismul" ce predomină în teoriile standard ale relațiilor internaționale și ca paradigmă de înțelegere a totalității lumii sociale, însuși destinul său recent ni-l relevă ca expresie deplină a aceluiași orizont de regresie epocală absolută, fără progres posibil. Căci încă de acum douăzeci de ani, în fericiții ani '90, realismul păruse a fi demis din pretențiile sale de explicare a lumii, tocmai pentru că nu se mai potrivea cu imaginea idilică de nouă lume unipolară dar pașnică, în care actorii politici sunt mânați și se orientează nu atât după interese de putere (precum susține realismul), cât după valori și principii morale – liberalismul și democrația. Anii 2000 și nesfârșitul „război împotriva terorii", care, departe de a se încheia măcar cu un armistițiu, nu face decât să se extindă și să se agraveze de cincisprezece ani încoace, au măturat însă această imagine idilică liberală asupra lumii internaționale și au repus în drepturi cinismul dezabuzat al *Realpolitik*-ului: în lumea noastră multipolară, sau cu un hegemon a cărui poziție dominantă e tot mai „chestionată" de celelalte blocuri imperialiste, nu ne mai putem face iluzii de moralitate în ceea ce privește mersul afacerilor internaționale. Lumea noastră, pretinde el, nu poate fi înțeleasă decât realist, drept ceea ce este – o confruntare oarbă între state în lupta pentru putere.

Dar, confruntat chiar cu propriile sale pretenții de plauzibilitate, acest realism rezultă a fi paradoxal adevărat și fals în

același timp: pe de o parte, în măsura în care presupune că, odată cu dispariția comunismului și a confruntării epocale între două modele de societate, lumea noastră nu a devenit nicidecum mai pașnică și mai inteligibilă în ansamblul său, ci dimpotrivă, mai oarbă și mai barbară în încleștarea ei hobbesiană de la nivel internațional, realismul surprinde într-adevăr un aspect relevant al lumii non-lume în care trăim. Pe de altă parte însă, presupunând ca unici actori relevanți pe scena internațională statele și alianțele temporare dintre acestea, cu raționalitatea lor orientată mereu realist, spre propria reproducere, acest realism ratează tocmai structura obiectivă a lumii noastre, celălalt tip de raționalitate oarbă, auto-interesată și care o configurează mult mai profund și mai fatal chiar decât capriciile și strategiile statale: capitalul. Abia convulsiile și constrângerile acestuia pot explica ceea ce altfel, din paradigmă realistă, devine inexplicabil ca expresie a interesului de stat, și mai ales mersul lumii noastre – în care, tocmai, un conflict mondial tot mai iminent ar putea, ca și în alte ocazii, și în ciuda dezastrului comun al statelor și societăților, să asigure acea imensă distrugere de bogăție necesară ieșirii din criza structurală a capitalismului și relansarea unui nou ciclu de acumulare (desigur, în eventualitatea că va mai exista vreo lume pentru asta). Or, din această perspectivă, față de această structură de raționalitate obiectivă, oarbă, a lumii noastre, și din perspectiva constrângerilor și convulsiilor capitalismului planetar, realismul este la rândul său cu totul orb. În fond, ceea ce susține pretenția sa de „realism" lucid și pragmatic este tocmai refularea acestei

dimensiuni de structură profundă a lumii noastre în ansamblul său. Raționalitatea hobbesiană a actorilor statali pare, într-adevăr, rațională și realistă doar atât timp cât nu chestionăm realitatea irațională a capitalismului-lume.

În parțialitatea lor și specifică fiecăruia, ecologismul și realismul par chiar cumva complementare, fiecare reprezentând configurări opuse și simetrice ale raportului dintre criză și soluție, lume și individ: ecologismul confruntat fără ieșire cu o criză totală și iminentă, care nu mai permite, tocmai din cauza gravității sale, nicio soluție politică-socială comună, la același nivel de totalitate, ci doar practici individuale sau comunitare de reciclare și minimalism; realismul, confruntat dimpotrivă cu o lume fundamental fragmentată, parcelată în interese oarbe de stat, dar care cere în schimb o soluție unică pentru toți: înarmarea. De-o parte o problemă cât lumea, dar cu soluții doar cât apartamentul fiecăruia – căci nu mai avem timp de socialism, *apud* Latour; de cealaltă parte, o lume cât o culegere de probleme, dar cu soluția comună și în continuitatea directă a provocării însăși ce-o macină – războiul. În ciuda acestei simetrii a opoziției, ce e comun însă celor două paradigme este același refuz al totalității sociale în ansamblul său, în mecanismele sale de totalizare oarbă, asocială, și implicit incapacitatea de a mai gândi posibilitatea schimbării radicale a lumii sociale în totalitatea ei. Și aici, regresia fără sfârșit, sau mai curând amânarea cu orice preț a sfârșitului său, fără însă a putea schimba principiile lumii ce-o conduc fatal înspre acesta, pare să fie ultimul orizont – ultima lume posibilă, deci implicit cea mai bună.

Old New Europe

În încheiere, un mic excurs prin specificul local poate fi bine-venit. Pentru că, dintr-un anumit punct de vedere, Europa de Est prezintă astăzi, în fond, încă o expresie a aceleiași regresii epocale absolute, fără orice orizont de progres, poate într-o formă încă și mai relevantă decât restul lumii. Și asta mai ales dacă ținem cont de curba bizară pe care a parcurs-o în ultimul sfert de veac această regiune: dacă în 1989 era cea care reușea să reînvie idealul democrației liberale occidentale, după ce aceasta își pierduse mult din lustru ca efect al unei decade de reforme neoliberale la ea acasă, astăzi regiunea pare să fie prima în a-l reîngropa în autoritarismul populist și conservator ce tinde s-o definească (Ungaria, Polonia, Ucraina etc.). Această curbă nu descrie însă nicidecum o simplă răsturnare sau incoerență de parcurs. În fond, momentul ei de inflexiune și continuitate totodată a fost reprezentat de prima intervenție din Irak din 2003, atunci când Noua Europă a făcut front comun cu imperialismul american, luând astfel parte la campania civilizatoare de exportare a democrației cu forța și refuzând postura de diplomație pașnică și *soft power* pe care Vechea Europă pretindea a o reprezenta. Turnura populistă și autoritară de astăzi din regiunea Europei de Est nu este decât manifestarea aceleiași grile neoconservatoare în care statele din zonă au înțeles să filtreze „spiritul european" – doar că de data asta în postură de defensivă: căci, în fond, și din nou oarecum paradoxal, acel ceva în numele căruia Europa de Est își construiește garduri la graniță și alunecă în autoritarismul

cel mai fățiș, fiind astfel sancționată părintește de Vest ca insuficient de „europeană", este tocmai ideea de Europa și civilizație europeană, pe care Estul pretinde că trebuie să o apere și să o protejeze nu doar de migrația barbară din Sud, ci chiar de liberalismul, progresismul și, într-un fel, idealismul Vechii Europe, atât de periculos astăzi tocmai pentru prezervarea moștenirii ei. În curba pe care a parcurs-o așadar Estul Europei după prăbușirea comunismului, din nou far al democrației și semn al triumfului iminent al acesteia pe tot globul, în bastion, autoritar acasă și militarizat în afară, de apărare a civilizației occidentale de ea însăși și de lumea întreagă, regiunea descrie exact traseul, amintit mai sus, de la utopia nouăzecistă a lui Fukuyama la distopia douămiistă a lui Huntington. Cu asta, ultimul zvon de progres, ce părea a fi fost redeșteptat de Europa de Est în 1989, a fost îngropat în consacrarea *status-quo*-ului existent ca ultimă lume posibilă, ce trebuie apărată – tocmai – de zvâcnirile agonizante ale preistoriei noastre.

În acest context regional, România ar putea să pară la prima vedere și mai ales din afară ca reprezentând o excepție: fără o turnură puternic autoritară și populistă precum în Ungaria sau Polonia, cu o alternanță încă funcțională a partidelor la guvernare, cu un partid social-democrat cu anumite măsuri timid redistributive și ale cărui puseuri antidemocratice sunt bine ținute în frâu de supravegherea vigilentă a organelor anticorupție – una peste alta, aproape o oază de speranță în marasmul regional. Dar cât de substanțială este această aparentă excepție și în ce constă ea – rămâne de văzut.

Pe de o parte, excepția României de la autoritarismul naționalist și conservator din zonă pare, la o privire ceva mai atentă, mult mai puțin tranșantă: la nivelul bazei sociale, chestiunea Coaliției pentru Familie și a referendumului pentru familia tradițională a arătat că există deja un larg bazin social de susținere pentru politici conservatoare, naționaliste, antiliberale; la nivel politic, în schimb – și poate aici să înregistrăm o excepție locală, dar nu neapărat în sensul de mai bine –, pe voturile acestui bazin electoral conservator se bat și se bazează la noi nu o singură mișcare politică hegemonică (precum în vecini), ci toate: dovadă reticențele și scindarea internă pe această chestiune chiar și a partidului care, teoretic, ar fi trebuit să reprezinte progresismul liberal pe scena politică. Dacă, așadar, în ce privește conservatorismul antiliberal și naționalist nu stăm deloc mai prejos decât restul zonei, înregistrând poate doar o mică întârziere în identificarea formulei de reprezentare politică a acestuia, nici în ce privește datoria sfântă de apărare a lumii libere prin închiderea granițelor, înarmare masivă și provocare repetată a dușmanului de la Răsărit (postură de cocoșeală ridicolă la care, în fond, ne obligă poziția noastră geostrategică de periferie aruncată în prima linie) nu ne aflăm deloc în urma celorlalte avanposturi (Polonia, țările baltice) ale fortăreței occidentale. În toate aceste privințe, România are toate șansele să intre curând în tiparele obișnuite ale regimurilor autoritare, conservatoare și naționaliste din jur.

Dar cu toate astea, pe de altă parte, rămâne însă un rest de specific local, care face ca autoritarismul local – de care

nu ne putem îndoi: e suficient să privim procentul de cheltuieli publice cu armata, serviciile secrete, justiția și aparatul de represiune în general ca să realizăm că trăim într-un stat panicat și înarmat până-n dinți – să nu respecte cu totul patternul din regiune. Acest tip de autoritarism local este, la drept vorbind, nu doar o excepție de la specificul zonei, ci și o deviere de la conceptul obișnuit. Căci în general, specificul capitalismului autoritar este că el e cu atât mai autoritar cu cât pare mai puțin capitalist: altfel spus, resursele de legitimitate și putere ale autoritarismului său trebuie să provină nu non-mediat din constrângerile și nevoile capitalului, ci prin filtrarea, socializarea și medierea lor prin recurs la valorile și tradiția naționale. Plusul de autoritate al capitalismului e dat astfel tocmai de articularea sa naționalistă sau conservatoare, așadar tocmai de la o aparentă abatere de la interesele imediate ale capitalului – e, în fond, formula tipică din *18 Brumar*, unde burghezia își exercită cu atât mai ușor dominația economică cu cât renunță la exercitarea directă a puterii politice. Nu însă și în România, unde părem să înregistrăm un tip aparte de capitalism autoritar pur sânge, fără nevoia oricărei medieri prin tradiție și învești mântări culturale.

Acest caracter specific al capitalismului autoritar de la noi se bazează și este, în fond, expresia firească a fenomenului social-politic cel mai relevant din România ultimilor ani: și anume, manifestarea tot mai articulată, vehementă și eficientă politic a așa-numitei „clase de mijloc" – cu variațiile și calificările suplimentare ale acestei sintagme: clasa creativă, corporatiștii, tefeliștii etc., care-i identifică nucleul de

mobilizare în tânăra generație de lucrători non-manuali din sectorul privat. De la protestele din 2013 împotriva proiectului minier de la Roșia Montana, cu o viziune politică încă eclectică, trecând prin manifestațiile de la alegerile din 2014, protestele Colectiv și sfârșind cu mișcarea împotriva OUG13, mesajul politic al acestei subclase s-a cristalizat și accentuat tot mai mult în descinderile ei succesive în stradă soldate cu aproape tot atâtea victorii. După cum s-a mai observat, viziunea ei politică îmbină două fronturi de luptă, două linii de bătaie a căror alăturare nu este deloc de la sine înțeleasă: un filon justițiar, anticorupție, care acuză clasa politică de uzurparea în interes propriu a funcției publice pe care ar trebui să o asigure de fapt instituțiile statului; și un filon antisocial, anti-redistributiv și punitiv față de masele populare, atât de radical încât a putut fi acuzat, pe bună dreptate, de „fascism social", și care identifică practic în dependența și minoratul populației, ce are nevoie să fie „asistată", condiția de posibilitate a corupției celor dintâi.

Prezența și eficiența politică a acestei clase corporatiste de mijloc nu este, desigur, efectul vreunei hegemonii sau predominanțe de care ea s-ar bucura la nivel de societate. Dacă, pe de o parte, e clar că migrația masivă de după 1989 și măsurile neoliberale impuse acasă au avut un efect mult mai devastator asupra vechii clase muncitoare decât asupra acestei tinere clase de mijloc care, tocmai, abia începea să se formeze pe măsură ce se destructura cea dintâi, e la fel de limpede că această tânără clasă de mijloc este la fel de dominată în relațiile sale de producție și la fel de structural incapabilă

să devină stăpâna destinului său. Dacă vocea ei se aude în schimb cel mai puternic pe scena politică și ieșirile ei în stradă schimbă guvernele mai des ca alegerile, asta se datorează faptului că, în falsa ei conștiință, această clasă cere și pretinde exact ceea ce dictează interesele structurale ale capitalului: un stat redus la minimul structurii sale de funcționalitate, și în care principiile *corporate* ale meritocrației absolute și responsabilității individuale rămân singurele criterii asociale de organizare socială legitimă. Din această perspectivă, statul social este definiția însăși a corupției generalizate, în măsura în care înlocuiește naturalitatea relațiilor economice și meritocratice dintre indivizi cu o structură opacă de dependență și iresponsabilitate colectivă. De-aici cruciada acestei clase deopotrivă împotriva statului, a politicului și a societății totodată, anticorupția ei nobilă și reversul său permanent, fascismul social cel mai cumplit. În măsura în care rezistă, fie și din inerție, sau tocmai din inerție, imperativelor imediate ale capitalului, societatea însăși este corupția.

Dar această fundătură fascizantă a progresismului local nu se datorează însă vreunei mistificări căreia i-ar fi căzut pradă această clasă, sau vreunui specific „cultural" cu care această clasă de mijloc s-ar fi contaminat la noi. Ea este, dimpotrivă, expresia subiectivă și ideologică adecvată a raporturilor de producție în care se găsește înscrisă această clasă, formula de „conștientizare" politică a condițiilor materiale și relațiilor sociale de care depind reproducerea ei. Altfel spus, tocmai din modul în care această categorie socială își câștigă existența și își asigură reproducerea rezultă această

politizare a ei în spiritul capitalismului autoritar și represiv social – sub mai multe forme și pe mai multe direcții.

Mai întâi, avem aici o consecință directă, chit că nu tocmai prevăzută, a reconfigurării majore a sistemului economic de după 1989: efectul imediat al terapiei de șoc, de dereglementare și flexibilizare neoliberală a economiei comuniste a fost acela de a crea două categorii de cetățeni în ceea ce privește relația lor cu capitalul și mijloacele de producție: pe de o parte, angajații din privatul mic, mediu și *corporate*, fără posibilitate de sindicalizare, fără contract colectiv de muncă, cu salariul adesea parțial la negru, dependent de bonusuri și cu rate la bancă – pe scurt, exemplul ultim de abandon al individului izolat în fața capitalului; de cealaltă parte, o categorie de cetățeni care – tocmai pentru că mai păstrează încă o brumă de compromis politic în relațiile lor de producție, un raport mediat politic și social cu capitalul, ce presupune implicit o anumită exigență de legitimitate, nu doar „naturalitatea" relației pur economice și contractuale – pare să descrie, în special din perspectiva celor dintâi, a abandonaților din privat, un public privilegiat ce poate miza în confruntarea cu capitalul nu doar pe solidaritatea și forța sa internă, ci și de reprezentarea și autoritatea (cel puțin teoretice) ale statului. Nu e deloc întâmplător că, în general și nu doar la noi, grevele masive din ultimii ani sunt cele organizate de lucrătorii din sectorul public, nu privat, deși – sau tocmai pentru că – expunerea la capital e mult mai directă în cazul celor din urmă. La acest tip de politizare cu totul diferită a lucrătorului din sectorul public față de corporatiști mai contribuie,

desigur, și aspectul că acești „bugetari" sunt responsabili cel mai adesea tocmai cu funcțiile de socializare și umanizare ale capitalismului – în calitate de profesori, medici, asistenți sociali, funcționari, pe scurt, agenți ai „mâinii stângi a statului", aparatul de socializare statală a capitalului care, deși pierde mereu teren, la noi ca pretutindeni, în fața întăririi „mâinii drepte" și a aparatului de represiune, păstrează cumva o anumită conștiință politică socializantă și solidară înscrisă, în fond, la fel ca pentru *middle class*-ul corporatist, în chiar raporturile sale de producție. Din toate aceste motive, nu e, din nou, deloc întâmplător că, pentru corporatiștii *middle class*, bugetarul a ajuns să reprezinte imaginea însăși a privilegiului și a structurii de dependențe pe care, fie și de dragul egalității în abandon, societatea nu și le mai poate permite.

În al doilea rând, în regresia fascizantă a clasei de mijloc locale și a progresismului autohton avem și un efect ideologic direct al chiar regimului de taxare a veniturilor acestui segment de clasă mijlocie – practic, regimul politic care reglementează vânzarea forței sale de muncă și, implicit și în mod direct, condiția ei de supraviețuire și autoreproducere: dat fiind faptul că statul impozitează munca la sânge, dar abia de mângâie cu o taxă capitalul, de la bun început tânărul angajat se va simți jecmănit de stat, nicidecum de patron, pe când acesta din urmă îi va apărea, dimpotrivă, ca fiind solidar cu el („ți-aș da mai mult dacă n-ar trebui să dau încă pe-atâta statului"), de nu chiar complice („restul ți-l dau în mână, să nu știe statul"). Această aparență obiectivă a statului în această configurație a relațiilor de producție depășește în potențial de

antipatie orice eventuală, posibilă opoziție față de patron: una e să te exploateze patronul, cu totul altceva – și parcă încă și mai deranjant – e să supratăxeze statul până și puținul rămas.

În al treilea rând, dacă în câmpul relațiilor de muncă statul îi apare acestei clase doar ca un supraexploatator, sau ca un parazit al relației sale individuale cu patronul, în câmpul social, în „lumea vieții" acestei clase statul îi apare în cel mai bun caz ca o entitate străină și distantă, iar în cel mai rău caz ca un *alien* invaziv. Prin modul său de viață, prin vârsta și condiția lui socială, acest segment de *middle class* este de obicei cuprins între o experiență a statului mai degrabă ca disfuncționalitate (universitatea și „angajabilitatea" pe care o oferă, plus fundalul cu care se întâlnește doar ocazional cu alte instituții și servicii publice – CFR, poștă, spitale) și o experiență postuniversitară în care își desfășoară proiectele, articulează relațiile sociale și satisface nevoile eminamente în spațiul privat. Mai nimic din ceea ce înconjoară această clasă nu pare să fie o mărturie pozitivă a serviciului public. Ceea ce înseamnă că între ea și stat există nu doar o relație de nedreaptă supratăxare și cumplită abandonare, ci și una de dezolantă nereprezentare.

În fine, în al patrulea rând, această presetare politico-ideologică la dreapta extremă a păturii *corporate* a clasei de mijloc se vede, poate, cel mai bine în ceea ce reprezintă, în fond, una din tendințele și noile ei forme specifice de manifestare: *freelancer*-ul, lucrătorul independent, PFA-ul – sau chiar mai mult, în așa numitul *co-working*: corporatiștii fără corporație, care închiriază spațiul comun de lucru al unui

grup de muncitori autonomi și iau asupra lor cheltuiala mijloacelor de producție: imagine însăși a autonomiei personale care nu este decât abandon și disponibilitate complete ale individului în fața capitalului anonim. Și semn că va veni, poate, o vreme în care până și corporația va deveni o formă vetustă, depășită, de organizare, tocmai pentru că încă prea „socializantă" pentru imperativele unui capital tot mai imposibil de mediat social.

Acestea fiind condițiile materiale în care această clasă e nevoită să se reproducă, nu poate fi de mirare că politizarea ei ia mai curând calea apolitică, chiar antipolitică a luptei anticorupție și că, în general, se exprimă politic sub forma unui darwinism social radical. Dar dacă așa stau lucrurile, înseamnă că originea acestei fascizări a clasei de mijloc stă tocmai în depolitizarea completă și deliberată a relațiilor sale de producție, pe scurt în programul obligatoriu de dereglementare și flexibilizare neoliberală: sustragerea politicului din această sferă de pretinsă libertate și egalitate economică lasă această clasă complet abandonată constrângerilor și mirajelor capitalului, generând astfel această falsă conștiință – dar ancorată în aparența obiectivă – de resentiment antisocial și radicalism autoritar. Iată de ce clasa de mijloc locală e mult mai puțin dispusă ca în vecini să compună cu masele populare un bloc hegemonic similar de mișcare politică naționalistă și conservatoare, și de ce România întârzie, poate, în a intra în rând cu celelalte regimuri politice din zonă. La noi ura de clasă (seculară deja desigur, dar și realimentată de episoade recente – comunismul, mineriadele

și, în felul lui, neoliberalismul) e cea care face imposibil patriotismul general – pur și simplu, *middle class*-ul nu se vede coaparținând aceluiași popor împreună cu masele asistate.

Acest radicalism *middle class*, autoritar și justițiar-darwinist, este forma în care înregistrăm la noi regresia nesfârșită, absolută, care constituie orizontul indepasabil al lumii noastre. Acolo unde renăștea, acum 25 de ani, speranța democrației liberale ca ultim model de societate justă, și tocmai din gura urmașilor de clasă ai vechilor dizidenți eroici ai acelei lupte, nu mai răsună astăzi decât replierea încrâncenată asupra propriei precarități *middle class* și reducerea chestiunii comune, sociale, la unicul imperativ al corectitudinii mecanismelor de acumulare ale capitalului și ale meritocrației responsabilității individuale față de propria soartă.

Poate că, în fenomenologia politică a acestei clase locale, înregistrăm un simptom mai de amploare, ce surprinde in nuce ceva ce ține de turnura noastră epocală și de acea epuizare a dialecticii progresului în istorie de la care am pornit: e, poate, un caz – fără doar și poate paradoxal în lumina prezumțiilor teoretice și a conceptelor cu care operăm – în care o clasă devine, pe de o parte, reprezentantul tot mai direct al noului mecanism de acumulare și spirit al capitalismului, fruntașa forțelor de producție, în același timp în care, pe de altă parte, manifestarea politică și socială a acestei clase nu mai trimite dincolo de relațiile de producție existente, nu mai intră în contradicție cu acestea, ci dimpotrivă se pliază și se identifică total cu acestea, devenind chiar principalul lor gardian și executor. Or, progresul, istoria – și locomotiva lor: revoluția – erau toate fructele acestei tensiuni.

Autori și autoare

Arjun Appadurai, n. 1949 în Bombay (India), este profesor Goddard de Media, Cultură și Comunicare la Universitatea din New York și Visiting Professor la Institutul European de Etnologie Europeană al Universității Humboldt (Berlin) în perioada 2016-2017.

Zygmunt Bauman, n. 1925 în Poznań, decedat 2017 la Leeds (Marea Britanie), a predat în ultimii ani la Universitatea din Leeds. A primit numeroase premii, printre care premiul Theodor W. Adorno al orașului Frankfurt am Main (1998) și premiul Principele de Asturias (2013).

Donatella della Porta, n. 1956 în Catania (Italia), este profesoară de științe politice și directoare la Centrul pentru Studiul Mișcărilor Sociale la Scuola Normale Superiore din Florența.

Nancy Fraser, n. 1947 la Baltimore (SUA), este profesoară Henry A. and Louise Loeb de științe socio-politice și profesoară de filosofie la New School în New York.

Heinrich Geiselberger, n. 1977 la Waiblingen (Germania), lucrează din 2006 ca redactor al Editurii Suhrkamp.

Eva Illouz, n. 1961 la Fès (Maroc), este profesoară de sociologie la Universitatea Ebraică din Ierusalim și la EHESS în Paris. Scrie în mod regulat pentru cotidianul israelian *Haaretz*.

Ivan Krastev, n. 1965 la Lukovit (Bulgaria), este președinte al Centrului de Strategii Liberale din Sofia și Permanent Fellow al Institutului de Științe Umane din Viena. Începând cu 2015 scrie regulat analize pentru ediția internațională a *New York Times*.

Bruno Latour, n. 1947, la Beaune (Franța), este sociolog și antropolog al științelor, profesor la Sciences-Po (Paris) și în cadrul Centrului de Sociologie a Organizațiilor. A primit numeroase distincții (printre care, în 2013, Premiul Holberg).

Paul Mason, n. 1960 la Leigh (Marea Britanie), este un autor englez și jurnalist de televiziune premiat. A lucrat multă vreme pentru BBC și Channel 4 News și scrie regulat pentru *The Guardian*.

Pankaj Mishra, n. 1969 la Jhansi (India), este eseist, critic literar și scriitor. Printre altele, scrie pentru *New York Times*, *New York Review of Books* și *The Guardian*. În 2014 a primit Premiul Cărții pentru Înțelegere Europeană (Leipzig).

Robert Misik, n. 1966 la Viena (Austria), este jurnalist și scriitor politic. Scrie pentru cotidianul *die tageszeitung*, dar și pentru revistele *Falter* și *Profil*. Se ocupă de videoblogul „FS

Misik" pe site-ul cotidianului *Der Standard*. În 2009 a primit Premiul de Stat al Austriei pentru Publicistică Culturală.

Oliver Nachtwey, n. 1975 la Unna (Germania), este sociolog la Universitatea Tehnică din Darmstadt, unde face cercetări asupra muncii, inegalității, protestelor și democrației. Scrie regulat pentru *die taz* și pentru săptămânalul *Der Freitag*.

César Rendueles, n. 1975 la Girona (Spania), predă sociologia la Universitatea Complutense din Madrid.

Wolfgang Streeck, n. 1946 la Lengerich (Germania), este sociolog. Din 1995 până în 2014 a fost director a Institutului Max Plank pentru Cercetări Sociale din Köln. Zonele sale de cercetare sunt economia politică comparată și teoriile schimbării instituționale. Scrie regulat pentru *New Left Review*.

David Van Reybrouck, n. 1971 la Bruge (Belgia), este scriitor, dramaturg, jurnalist, arheolog și istoric. Cartea sa *Congo. O istorie* a primit numeroase premii printre care și premiul ECI pentru literatură în 2012, premiul NDR Kultur pentru non-ficțiune și Prix Médicis essai (amândouă în 2012). Articolele lui pot fi citite în ziarele internaționale, ca *Le Monde*, *La Repubblica* și *De Standaard*.

Slavoj Žižek, n. 1949 în Ljubljana (Slovenia), predă la European Graduate School, Birkbeck College al Universității din Londra și la Institutul sociologic al Universității din Ljubljana.

Indice de nume

A

Adler, Max 190
Adorno, Theodor 179, 206, 209, 218n
Anderson, Perry 169
Appadurai, Arjun 116
Arendt, Hannah 179
Atatürk, Kemal 19
Ayad, Christophe 87

B

Badiou, Alain 280n
Barak, Ehud 89, 101
Barth, Fredrik 39
Bauer, Otto 43
Bauman, Zygmunt 6n, 59
Beck, Ulrich 5, 8-10, 41, 208n, 240n, 290
Begin, Menachem 99-100, 102
Ben-Gurion, David 91, 93, 99
Bentham, Jeremy 169, 172
Birnbaum, Jean 95
Blair, Tony 73, 151, 159, 192, 240, 253, 258
Bloch, Ernst 303, 312
Brown, Gordon 151
Burawoy, Michael 55, 69n
Butler, Judith 287

C

Cameron, David 258, 267, 271
Camus, Albert 177-178
Castel, Robert 220
Castells, Manuel 157
Chirac, Jacques 53
Chomsky, Noam 9n
Churchill, Winston 180, 182, 264, 280n
Clinton, Bill 73-74, 138, 258
Clinton, Hillary 76, 78-82, 84, 159, 244, 260, 273, 287, 293-294, 297-298, 300-301
Corbyn, Jeremy 63, 83, 192-193, 196, 249
C. Williams, Joan 189

D

Dahrendorf, Ralf 8
Derrida, Jacques 303-304, 306n
Dostoievski, F.M. 171-172
Duda, Andrzej 15, 22
Duterte, Rodrigo 7, 165

E

Eco, Umberto 35-39
Elias, Norbert 202, 204-207, 213-218
Eliot, T.S. 296
Erdoğan, Recep Tayyip 7, 15, 18-19, 22, 24, 165, 183
Eribon, Didier 191

F

Farage, Nigel 171, 249, 272
Foucault, Michel 145
Freud, Sigmund 165-168, 172-173, 206
Fromm, Erich 158
Fukuyama, Francis 113-115, 296, 304-306, 321

G

Gandhi, Mahatma 20
Giddens, Anthony 226, 290
Goebbels, Joseph 203
Gorbaciov, Mihail 161
Gowan, Peter 235-236
Gramsci, Antonio 224, 254, 295

H

Habermas, Jürgen 269, 289-290
Haidt, Jonathan 120
Huntington, Samuel P. 305, 321
Harris, John 192, 201
Harvey, David 56n, 147, 222
Häusermann, Silja 191, 201
Heitmeyer, Wilhelm 9, 217n
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 113, 280, 292
Hirschman, Albert O. 23-24, 234
Hitler, Adolf 24
Hobson, Thomas 71, 80
Honneth, Alex 211-212

Horkheimer, Max 179, 206, 209-210
Houellebecq, Michel 182

I

Ignatieff, Michel 168-169
Inglehart, Ronald 226

J

Jameson, Fredric 303
Jappe, Anselm 237
Jefferson, Thomas 268
Jones, Owen 228
Jowitt, Ken 114-117
Judt, Tony 182

L

Lacan, Jacques 280n
Laclau, Ernesto 249n, 292, 307
Le Pen, Jean-Marie 52, 219, 290, 293-295
Lilla, Mark 124

K

Krugman, Paul 194
Kant, Immanuel 46, 297

M

Manent, Pierre 182
Manin, Bernard 268
Marx, Karl 56, 140, 169, 230-231, 259n, 280, 296, 306
May, Theresa 22, 29, 255-258, 301
Mazzucato, Mariana 194
Medem, Vladimir 43
Merkel, Angela 240, 258, 301-302
Milanović, Branko 194, 215
Mill, John Stuart 172
Modi, Narendra 7, 15-16, 19-20, 22, 24-25, 29-30, 165, 171, 183
Montesquieu 234
Mouffe, Chantal 249, 290
Musil, Robert 167-168, 172

N

Naipaul, V.S. 90
Nancy, Jean-Luc 304
Nehru, Jawaharlal 19
Nietzsche, Friedrich 172

O

Obama, Barack 74, 79, 171, 200, 244, 256, 258, 283-284, 303
Orbán, Viktor 15, 22, 117, 225, 282

P

Parsons, Talcott 211-212
Perón, Juan 24

Piketty, Thomas 170, 194
Polanyi, Karl 9-10, 54-57, 76-77, 223-224
Putin, Vladimir 15, 17-18, 22, 24, 30, 84, 165, 183, 282-283, 285, 293
Putnam, Robert D. 209n, 253

R

Reagan, Ronald 144, 243n
Reiner, Karl 43
Renzi, Matteo 71, 155, 159, 253, 260, 267
Roberts, Kenneth 66, 68
Rodrik, Dani 9-10, 124, 194
Rousseau, Jean-Jacques 175

S

Sanders, Bernie 63, 71, 79-81, 83, 85, 249, 256, 288, 297
Saramago, José 110-111
Schama, Simon 182
Schäuble, Wolfgang 156, 194
Scheler, Max 176-177
Schulz, Martin 273
Sennett, Richard 232
Sinclair, Upton 194
Sloterdijk, Peter 140
Soros, George 281-282
Stalin, Iosif 24, 178, 298
Stenner, Karen 120-121
Stiglitz, Joseph E. 9n, 194

T

Tamás, Gáspár Miklós 122
Tawney, Richard 237
Thatcher, Margaret 144, 148-149, 231, 240, 280n
Trump, Donald 8, 11, 15-16, 20-22, 24, 30, 52, 63, 65-66, 71-72, 74, 78, 85, 88, 104-113, 129, 131, 136-141, 155-156, 158, 161, 164-165, 170-171, 175, 178, 182-183, 186, 202, 219, 225, 245, 249-250, 252-259, 263, 267-268, 272-273, 283, 285-288, 293-303

V

Verhofstadt, Guy 273

W

Walzer, Michael 45-46, 89-95, 107-108
Weber, Max 172
Weil, Simone 179, 238
Wells, Orson 285
Wittgenstein, Ludwig 48

Y

Younge, Gary 171
Yurchak, Alexei 161

Indice de concepte[1]

A

Abandon 23, 135, 326-327, 329
Abstracție reală 280
Acumulare 56, 318, 330
Aglutinare 37
Alteritate 38, 40, 87
Altruism 150
Amenințare normativă 120-121
Angoasă 26, 33, 295
Antisemitism 88n, 279, 282
Antreprenoriat 64, 73, 139-140, 145, 149, 170, 183
Anxietate economică 171
Apartenență 96, 218, 292
Armament 17
Asceză 49
Asimilare 36, 38, 93
Atentat 5-6
Atractor 136, 138, 140
Austericid 226n, 230
Austeritate 6, 31, 59, 71, 144, 151, 156, 161, 164, 194, 256, 281, 301; anti-austeritate 52, 57-59, 61-62, 68
Autoritarism 8, 15, 19, 22, 26, 83, 120, 150, 155-159, 181, 203n, 210, 250, 301, 306, 320-323

[1] Indice alcătuit de Laura Albulescu.

B

Bani 26, 55-56, 65, 88, 146, 154, 159, 226, 256, 285-286
Barbarie 207, 212, 213n, 216-217, 238, 254, 305, 316, 318, 321
Birocrație 72, 290-291, 310
Boicot 88, 286

C

Catastrofă ecologică 316
Cenzură 19, 81, 112, 252
Cinism 60, 111, 161, 214, 250, 314, 317
Civilitate 8, 209
Charismă 16, 73, 117n, 280
Clasa muncitoare 102-109, 119, 142-161, 186-193, 198-201, 208, 215, 231, 289, 307, 324
Climato-negaționism 130, 134, 136
Clintonism 74, 84, 245
Coeziune 116, 151, 160, 182, 227
Colonialism 97, 107, 109
Comodificare 55-56, 60, 69, 240
Competitivitate 124-125, 194, 240
Comunism 115, 170, 246, 280, 305, 310, 312, 318, 321, 329
Comunitarism 303, 310
Consumerism 23, 175
Contingent 300, 308
Contract social 56, 91
Corectitudine politică 78, 193, 291
Cosmopolitism 27, 41-42, 44, 65, 69, 77-78, 108, 253, 260
Crimă 7, 48, 145, 163, 165

Criză 16, 30, 33, 53, 71-72, 84, 114, 181, 229, 271;
- a democrației 30, 181;
- financiară 11, 52, 55, 58, 60, 148, 151, 194, 209, 220, 222, 226-228, 233, 238, 242, 244-249, 254;
- a neoliberalismului 54, 58, 68-69;
- a refugiaților 117-118, 121, 221, 262

D

Darwinism social 316, 329-330
Decivilizare 204, 206-207, 216
Deglobalizare 156
Demagogie 7-8, 22, 39, 45, 165, 170, 178, 181, 287
Demnitate 34, 84, 167, 180, 182
Depresie 149, 214
Dereglementare 56-57, 74, 134, 139, 147, 151, 189, 194, 212, 222, 226, 326, 329
Determinism 180, 307
Dezindustrializare 74, 78
Dialectică 179, 206, 311, 330
Diasporizare 37
Discurs neimperativ 269
Discriminare 75, 97n, 204, 215
Dispoziție morală 49
Dizidență 21, 28, 308, 330
Doctrină 38-39, 249
Drepturile omului 25, 61, 86, 95, 100, 127, 144, 154, 157, 159, 161, 193, 258-259

E

Ecologism 128-142, 291, 315-316, 319
Egalitate de drepturi 30, 44, 59, 75, 100, 108, 159, 166, 174, 176, 202-204, 212, 225, 269
Egoism 134, 149, 168, 172
Elite 44, 61, 66-67, 71-72, 106-109, 113, 117, 126, 133-137, 139, 149, 155-156, 166, 180-181, 186, 195, 197, 215-217, 220, 222, 224, 227, 235, 249-250, 252, 268, 274, 291
Emancipare 73-79, 82-85, 93, 117, 156, 162, 212, 224, 231, 235-236, 247, 291-292, 313-314
Epidemie 7, 176
Erezie 28, 264, 296
Escapism 139
Etnie 11, 20, 26, 37, 49, 77, 86, 94, 96, 100-121, 137, 152, 159-160, 165, 170, 180, 204, 212, 258, 291-292, 298
Etnonaționalism 17, 251
Exit 23-24, 28-30
Exod 7, 123

F

Fascism 82-83, 122n, 137-138, 140, 152, 158, 166, 182, 251, 279, 280, 283, 285, 288, 309, 312, 324-325
Fatalism 307
Feminism 73-78, 199, 228, 281, 291, 295
Flexibilizare 194, 309, 326, 329
Frică 20, 44, 59, 65, 125, 149, 158, 167, 173-174, 272, 295, 298
Frustrare 24, 33, 35, 197
Fundamentalism 56, 86-87, 103, 109, 170, 197, 283-285
Furie 16, 22, 33, 116, 135, 174, 269, 273, 287-288

G

Genocid 19, 178
Graniță 6, 9-10, 21, 27, 30-31, 39, 44, 46-49, 95, 111, 115, 117, 122-123, 128, 132, 135, 163, 233, 255, 282, 320, 322

H

Hard power 21
Hegemonie 28, 71, 83-84, 154, 191, 194-195, 220, 226, 232-233, 235, 245, 285, 288, 308, 312, 322, 324, 329
Helicopter money 257
Hibridizare 37

I

Imigrație 7, 21, 34-36, 41, 82, 84, 104, 108, 113, 152-155, 159, 163-164, 193, 215, 225, 258, 280-281, 287, 290-295
Impuls 44, 81, 129, 165, 168, 173, 176
Inconștient 168, 178
Individualizare 59, 207-208, 218
Inegalitate 6, 8, 25, 56, 102, 134, 148, 162, 170, 176, 202-204, 214-215, 222, 224, 227, 229, 242, 255, 257, 333
Internaționalism 150, 193, 233, 245, 249-250, 311n
Interregnum 84, 253-254, 259, 295n
Intoleranță 7, 25, 38-40, 120
Iraționalism 167, 179
Islamofobie 7, 84, 156, 282

Î

Încălzire globală 72

L

Legitimitate 44, 60, 124-125, 183, 198, 283, 323, 326
LGBTQ 73, 108, 182, 193, 212, 246
Luptă de clasă 206n, 288

M

Marea Transformare 9-10, 54, 56
Marxism 43, 306, 310
Masculinitate 18, 190
„Măreție" 6, 20-21, 111, 128, 137, 214
Megalomanie 20
Meritocrație 75-76, 85, 174, 325, 330
Minorități 8, 18, 21, 26-28, 37, 61, 75, 88, 106-109, 112, 117, 159, 173, 177, 212, 215, 217, 258, 285, 291, 294, 298
Misoginism 20, 84, 177, 181, 199, 202
Mobilitate socială 59, 64, 148, 150, 176, 181, 227, 230
Modernitate 7, 20, 59n, 73, 105, 170, 175, 180, 187, 226n, 309, 312
Modernizare 93, 130, 136-138, 187;
- regresivă 8n, 207, 212, 214
Multiculturalism 17, 37, 73, 157, 193, 282-283
Muncitori 26, 31, 43, 53, 59, 64, 73, 78, 91, 98, 101, 119, 145, 151-164, 188-190, 199, 203, 205, 213, 220, 222, 232, 248, 255, 268, 274, 286, 292, 294, 298, 329
Mutație ecologică 132

N

Naționalism 19, 53, 60, 87, 92-93, 95-96, 99-100, 103, 113, 120n, 156, 160, 162, 166, 171-172, 225, 233, 250, 260, 288-289

Nazism 88, 158, 178-179, 218
Neootomanism 18

O

Onoare 167, 175
Opresiune 85
Orientalism 97-98, 103n
Orientare sexuală 76-77
Oximoron 42, 72

P

Panică demografică 121
Paradox 16, 89-90, 111, 115, 124n, 126-127, 174, 204, 208, 211, 218, 288, 292, 312-314, 317, 320, 330
Patriarhat 16
Patriotism 88, 229, 290, 330
Pensie 27, 110, 150, 152
Piața forței de muncă 45, 150, 159, 234
Plutocrație 233
Polarizare 53, 109, 125, 222, 224, 249
Poluare 132
Popor 7, 60, 66-67, 87, 91-93, 135-137m 197-199, 249-250, 264, 269, 275, 291
Populism 9, 15-16, 21-31, 65-67, 71, 80-109, 113, 119, 125, 135, 150, 156, 186, 225, 229, 248-250, 262, 279-299
Precariat 58, 153, 191, 227, 236
Predestinare 48
Primitivism 288, 293
Progres 7, 33, 47, 127, 162-163, 167-168, 179-180, 212-213, 215, 230, 236, 245

Progresism 56-57, 62-63, 66-85, 98-99, 109, 111, 140, 166, 187, 190-197, 200-206, 231, 293, 321-327
Proletariat 157, 188, 190, 231, 307
Propagandă 16, 25, 293-294
Prosperitate 25, 30-31, 77, 84, 114, 274
Protecționism 193, 301
Provincialism 52
Prozelitism 47

R

„Rasă" 21, 76-77, 104-105, 180, 182
Radicalizare 86-87, 89, 101, 219, 238
Rasism 20, 85, 142-144, 150, 152, 155-156, 158, 160, 251, 282, 288
Raționalism 169-170, 179
Rațiune instrumentală 210
Răscoală 55-56, 168
Realpolitik 141, 315, 317
Recesiune 68, 143, 220, 222, 226, 236
Referendum 11, 52, 66-67, 119, 244n, 245, 251, 255-256, 262, 264-267, 271, 276-277, 322

S

Sadism 8
Salariat 6, 75, 159
Secularism 181
Sexism 85
Simbioză 83, 92
Sindicat 12, 62, 73-74, 142, 144-145, 239, 257
Sionism 92-94

Soft power 21, 320
Socialism 56, 79, 85, 144, 160, 179, 187, 311, 316, 319
Solidaritate 43, 60, 65, 118, 134, 145, 182-183, 193, 208, 211, 225, 228-229, 237, 253, 326
Sondaj 88, 122, 154, 168, 229, 252, 271
Subsidiarizare 46
Stalinism 178-179, 306, 308, 310
Statistică 106, 168
Status-quo 301-304, 312, 321
Stânga caviar 231
Stigmat 48, 60, 67, 204, 211, 216, 273
Sublimare 206, 209
Suicid 149
Suveranitate 16-18, 20, 25-31, 41-46, 61, 93, 124, 177, 233, 235, 290

Ş

Şomaj 55, 58, 69, 78, 143, 145, 208, 227, 230-231, 241
Şovinism cultural 22

T

Teleologie 180, 306,
Terorism 5-7, 11, 29, 181, 262
Totalitarism 179, 223-224, 306, 308
Tradiţie 18, 87, 91, 105, 120, 131, 151, 167, 180, 323
Transcendenţă istorică 302, 313
Trib 42, 47-48, 113, 115, 313
Trol 181, 269-270, 273, 302

U

Umanism 27, 169-170
Umilință 175, 209
Uniformitate culturală 18
Ură 143, 174, 176, 217, 219, 224, 291, 329
Utilitarism 169

V

Vanitate 167, 173, 175, 180
Vecinătăți 45-47
Violență simbolică 209
Voluntarism 307

X

Xenofobie 7, 16, 20, 53, 65, 69, 144, 156, 162, 199, 202, 225, 228

Z

Zid 6, 44, 132, 137, 225, 270, 279, 282, 298, 316

W

Weltliteratur 95

Cuprins

PREFAȚĂ 5

UZURA DEMOCRAȚIEI • Arjun Appadurai . 15

SIMPTOME ÎN CĂUTAREA UNUI OBIECT
ȘI A UNUI NUME • Zygmunt Bauman . 32

POLITICĂ PROGRESISTĂ ȘI POLITICĂ REGRESIVĂ
ÎN NEOLIBERALISMUL TÂRZIU • Donatella della Porta . . 52

NEOLIBERALISM PROGRESIST *VERSUS* POPULISM
REACȚIONAR: O ALEGERE *À LA* HOBSON • Nancy Fraser 71

POPULISMUL SAU CRIZA ELITELOR LIBERALE:
CAZUL ISRAELULUI • Eva Illouz . 86

VIITORURI ALE MAJORITĂȚII • Ivan Krastev 110

EUROPA-REFUGIU • Bruno Latour 128

CUM SĂ DEPĂȘEȘTI FRICA DE LIBERTATE • Paul Mason 142

POLITICA ÎNTR-O EPOCĂ A RESENTIMENTULUI. MOȘTENIREA
ÎNTUNECATĂ A ILUMINISMULUI • Pankaj Mishra 165

CURAJUL DE A ÎNDRĂZNI • Robert Misik 185

DECIVILIZAREA – DESPRE TENDINȚELE REGRESIVE
ÎN DEMOCRAȚIILE VESTICE • Oliver Nachtwey 202
DE LA RECESIUNEA GLOBALĂ
LA CONTRAMIȘCĂRILE CAPITALISTE • César Rendueles 220
ÎNTOARCEREA REFULATULUI. ÎNCEPUTUL SFÂRȘITULUI
PENTRU CAPITALISMUL NEOLIBERAL • Wolfgang Streeck 239
DRAGĂ PREȘEDINTE JUNCKER • David Van Reybrouck 262
TENTAȚIA POPULISMULUI • Slavoj Žižek . 279
PROGRES ÎN REGRES • Alex Cistelecan 300

AUTORI ȘI AUTOARE 331
INDICE DE NUME . 331
INDICE DE CONCEPTE . 331

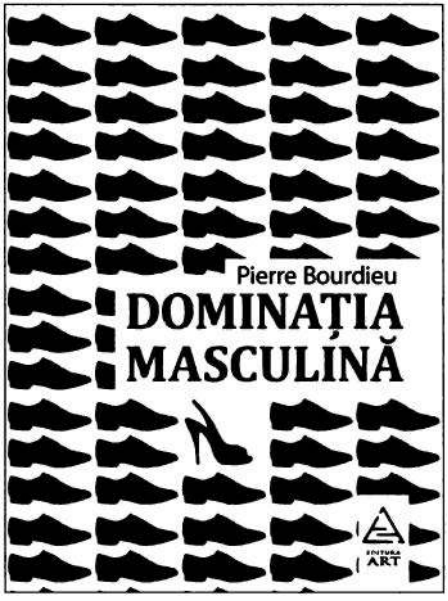

Pierre Bourdieu
Dominația masculină

Ediția a II-a revizuită
Traducere din limba franceză
de Bogdan Ghiu

paperback
208 pagini
170x220

Dominația a reprezentat o preocupare constantă în prodigioasa operă a lui Pierre Bourdieu. În această lucrare mică, dar foarte densă, sociologul francez intră pe terenul feminismului și încearcă să analizeze resorturile dominației masculine. Cum ne putem explica perenitatea viziunii androcentrice care continuă să anime raporturile dintre sexe în societatea noastră?

Dominația masculină este atât de înrădăcinată în conștientul nostru, încât nici nu mai observăm. Ea corespunde întru totul așteptărilor noastre și de aceea întâmpinăm dificultăți serioase în a o repune în discuție.

„P. Bourdieu ne spune că acest lucru se întâmplă pentru că structurile de dominație sunt *produsul unui travaliu neîncetat (deci istoric) de reproducere* la care contribuie diverși agenți: bărbații (prin violență fizică și violență simbolică), femeile, victime inconștiente ale propriului lor *habitus*, și instituții precum familia, biserica, școala sau statul. Demonstrația începe printr-un ocol amplu în tradiția kabilă pe care autorul a studiat-o cu ocazia primelor sale cercetări etnologice în Algeria. Această cultură mediteraneană îi servește de minune drept matrice pentru a înțelege cum o diviziune arbitrară între sexe poate deveni o construcție socială naturalizată."

Sciences humaines

Un proiect editorial coordonat de Heinrich Geiselberger apărut aproape simultan în paisprezece țări

Trăim o perioadă de schimbări politice dramatice. Asistăm la o înflorire a populismului de dreapta, la ascensiunea demagogiei, a autoritarismului, a xenofobiei, rasismului și intoleranței, la apeluri la „măreție" și „puritate" naționale, la tendințe segregaționiste tot mai accentuate și la un atac concertat asupra valorilor liberale asociate idealurilor cosmopolite și globalizării. Semnalul de alarmă a devenit și mai puternic odată cu Brexit și cu alegerea lui Donald Trump, dar se pare că ceea ce se schimbă nu sunt doar președinții și granițele – mulți oameni încep să se simtă tot mai excluși și mai nereprezentați. Ne-am trezit brusc într-o lume pe care puțini ne-o imaginam posibilă acum câțiva ani, o lume care pare să o fi luat înapoi.

Acest volum colectiv reunind intelectuali, cercetători și universitari din discipline și țări diferite încearcă să analizeze și să înțeleagă forțele care stau în spatele acestei „mari regresii", să le plaseze într-un context istoric mai larg, dar și să propună scenarii și soluții de a lupta împotriva acestei mișcări regresive, acolo unde se poate.

O carte care devine, pe zi ce trece, tot mai actuală.

„În ce situație ne aflăm? E o întrebare la care e greu să răspunzi în zilele noastre... Din acest punct de vedere, volumul de față a venit fix la momentul potrivit."

Neue Zürcher Zeitung

„O lucrare pasionantă."

Télérama

Traducere din limbile engleză, germană, franceză și spaniolă
de Ioana Miruna Voiculescu, Iulian Bocai, Bogdan Ghiu și Dorina Ivan

www.editura-art.ro
ISBN 978-606-710-503-2

Partener media:
Radio România Cultural